

Arne Hveem Alsvik

Stiklestadmyten

”...en propagandamagt, som selv det norske flag ikke har maken til.”

Fire scener i utviklingen av en nasjonal minnerite

Masteroppgave i Nordic Viking and Medieval Culture

MAS4090 - Master's Thesis for the Master's Programme in Nordic Viking and Medieval Culture

Fakultet/institutt: HF/ILN

Universitetet i Oslo

Høsten 2010

Sammendrag

Formålet med denne oppgaven er å analysere hvordan fortellinger om norsk middelalder har vært med på å gi mening og styrke til aktuell samfunnsdebatt i Norge. Hovedtema for oppgaven er fortellingen om slaget på Stiklestad. Narrativet om Stiklestad og Olav den hellige er et av de viktigste eksemplene på hvordan norsk middelalder er blitt vevd sammen med samtidig samfunnsdebatt og har gitt mening til aktuelle situasjoner og prosesser i norsk politikk og kultur. Aktualiseringen har ikke vært kontinuerlig eller lineær, men er kjennetegnet av en rekke brudd, som gjør det rimelig å differensiere mellom forskjellige tidspunkter, der fortellingen er blitt iscenesatt. I denne oppgaven vil jeg vise hvordan fortellingen om Olav den hellige og slaget på Stiklestad har blitt aktualisert i norsk samtidskultur. Spørsmålet jeg ønsker å få rede på, er hvordan myten om Olav den hellige og slaget på Stiklestad i 1030 har utviklet seg og blitt iscenesatt fra slutten av 1800-tallet til i dag, og hvorfor denne myten har vært meningsfull for så forskjellige fellesskap i denne perioden.

I denne oppgaven har jeg konsentrert meg om fire forskjellige mytologiseringer av fortellingen om slaget på Stiklestad og Olav den hellige. Jeg har analysert hvordan Stiklestadnarrativet har blitt omformet til en mytisk helhet jeg har kalt Stiklestadmyten. Den kollektive myteproduksjonen knyttet til fortellingen om Stiklestadslaget har alltid blitt formet i dialog med samtidens politiske og kulturelle virkelighet. Fra 1800-tallet frem til i dag har skapelsen av en i samtiden aktuell meningshelhet knyttet til et narrativ fra middelalderen gitt variasjoner hva gjelder tematisk og ideologisk trykk. Disse variasjonene har kommet til uttrykk både i måten Stiklestadnarrativet er blitt fortolket, og i måten fortiden rituelt er blitt gjenskapt på slagstedet.

Spenningsforholdet mellom folk og elite og region/lokalsamfunn og nasjon er utviklingslinjer som særlig kommer til syne i de fire brytningspunktene jeg har tatt for meg i oppgaven. Jeg argumenterer for at det skjer en utvikling i myten fra det nasjonale til det lokale, og fra en elitetenkning med vekt på ledelse generert ovenfra i samfunnet, til en elitetenkning som aksentuerer ledelse generert nedenfra.

En stor takk til min veileder Jón Vidar Sigurdsson for menneskelig og faglig støtte.

Innholdsfortegnelse

Sammendrag

Innhold

Innledning	1
I. Tema og problemstilling	
II. Teori og begreper	
II. 1. Myte og narrativ	
II. 2. Stedet Stiklestad	
II. 3. Kollektiv erindring	
II. 4. Riter og minneriter	
II. 5. Erindring og historie	
III. Kilder	
IV. Historiografi	
Kapittel 1: Stiklestadmyten, nasjonsbygging og Bjørnstjerne Bjørnson	13
1.1. Innledning	
1.2. Folkemøtet på Stiklestad	
1.2.1. Olav den helliges vei til folkemøtet	
1.2.2. Bjørnstjerne Bjørnsons vei til Stiklestad	
1.3. Bjørnsons opphavsmyte	
1.4. Demokrati og elite	
1.5. Minneriten på Stiklestad	
1.6. Olsok 1897	
1.7. Stiklestadmytens struktur	
1.7.1. Problemet med bondehæren	
1.7.2. Stiklestadmyten som romantisk narrativ	
1.7.3. ”Den norske bonde” på Stiklestad	
1.8. Politikk og ideologi i Stiklestadmyten	
1.8.1. Stiklestadmyten – en fortelling om tap og anger	
1.8.2. Løgneren i kongens ansikt	

- 1.9. Kommunikasjon mellom fortid og samtid
- 1.10. Minneritens erfarte budskap
- 1.11. Oppsummering og avslutning

Kapittel 2: Kirkejubileet i 1930 – mellom klassekamp og kirkesplid **36**

- 2.1. Innledning
- 2.2. Nye politiske strømninger
- 2.3. Kirken og Olav den hellige
 - 2.3.1. Kirkens forhold til Stiklestadmyten
 - 2.3.2. Berggravs brytninger
- 2.4. Nye minneriter – nye erfaringer
 - 2.4.1. Haakon VII gjenkaller Stiklestadmyten
 - 2.4.2. Olav den hellige hentes til Kirken
 - 2.4.3. ”Norge som et eneste samstemt folk”
- 2.5. Blodsdraapen
- 2.6. Stiklestadmytens regionalpolitiske dimensjon
- 2.7. Oppsummering og avslutning

Kapittel 3: Olav den hellige og Nasjonal Samling **51**

- 3.1. Innledning
- 3.2. Nytt parti – ny Stiklestadmyte
 - 3.2.1. Forbindelsen med gullalderen
 - 3.2.2. Hvorfor Stiklestad?
- 3.3. Den nasjonalsosialistiske Stiklestadmyten
 - 3.3.1. Stiklestadmytens nye fellesskap
 - 3.3.2. Stiklestadmytens symmetri
 - 3.3.3. Stiklestadmyten som litterær struktur
- 3.4. ”Heil og Sæl”
- 3.5. Fra Stiklestad til Ragnarokk
- 3.6. Oppsummering og avslutning

- 4.1. Innledning
- 4.2. ”Spelet om Heilag Olav” – kontekst og innhold
 - 4.2.1. Stiklestad etter 2. verdenskrig
 - 4.2.2. ”Hjarto er evig dei same”
 - 4.2.3. Et spel om nasjon og kristendom
- 4.3. Norges evige Spel og Norges evige Konge
 - 4.3.1. Mytisk identifikasjon: Spelet og myten
 - 4.3.2. Myten om Spelet
 - 4.3.3. Stiklestadmyten og historieforskningen – en parallell utvikling?
- 4.4. Sted, tid og språk
- 4.5. Spel-identitet
- 4.6. En todelt minnerite
 - 4.6.1. ”Spelet om Heilag Olav” som nasjonal minnerite
 - 4.6.2. ”Spelet om Heilag Olav” som lokal minnerite
- 4.7. Kampen om minneriten
 - 4.7.1. Olav digre eller Olav den hellige?
 - 4.7.2. Tilbake til Gullvåg
 - 4.7.3. Kunstverk eller minnerite: tilskuer eller deltaker
- 4.8. Oppsummering og avslutning

Avslutning**92**

- I Brudd og kontinuitet – mening og form
- II Fra kortvarig politikk til langvarig kultur
- III Stiklestadnarrativet – en fortelling om svakhet og styrke
- IV Elitisme og populisme: Et spenningsforhold i Stiklestadmyten
 - IV. 1. Fra eliten til folket
 - IV. 2. En hyllest til den norske dugnadsånd
- V Fra nasjon til region og videre

Litteratur og kilder**105**

Innledning

I. Tema og problemstilling

Fortellingen om slaget på Stiklestad er et av de viktigste eksemplene på hvordan norsk middelalder er blitt vevd sammen med samtidig samfunnsdebatt og har gitt mening til aktuelle situasjoner og prosesser i norsk politikk og kultur. Aktualiseringen har ikke vært kontinuerlig eller lineær, men er kjennetegnet av en rekke brudd, som gjør det rimelig å differensiere mellom forskjellige tidspunkter, der fortellingen er blitt iscenesatt. I denne oppgaven vil jeg vise hvordan fortellingen om Olav den hellige og slaget på Stiklestad har blitt aktualisert i norsk samtidskultur fra slutten av 1800-tallet til i dag. Hovedproblemstillingen i oppgaven er todelt:

- Hvordan har myten om Olav den hellige og slaget på Stiklestad i 1030 utviklet seg og blitt iscenesatt fra slutten av 1800-tallet til i dag, og
- Hvorfor og hvordan har myten blitt meningsbærende for så forskjellige fellesskap i denne perioden?

Jeg vil konsentrere framstillingen om fire aktualiseringer eller bruddflater som skal behandles i hvert sitt kapittel: Den første vil dreie seg om den norske selvstendighetskampen på slutten av 1800-tallet og sette fokus på den betydning Bjørnstjerne Bjørnson la i fortellingen om Stiklestad og Olav den hellige og hvordan han formidlet den til sine tilhørere. Den andre er knyttet til markeringen av 900-årsjubileet for slaget på Stiklestad i 1930. I kapittel to skal jeg analysere denne feiringen, og hvordan de samme fortidige hendelsene som i århundret før hadde gitt politisk slagkraft til selvstendighetsbevegelsen denne gangen skulle gi Den norske kirke et samlende symbol. Bare fire år senere var det Nasjonal Samling som inntok Stiklestad og i kapittel tre skal jeg analysere deres møter og markeringer på dette historiske stedet. I det siste kapitlet skal jeg se nærmere på en lokal kulturell tradisjon som begynte mindre enn et tiår etter krigens slutt. ”Spelet om Heilag Olav” ble uroppført i 1954, og har siden den gang fått stadig større popularitet i, og til dels utenfor trøndelagsregionen. Skifte fra den manifest politisk rammen som hadde preget møtene på Stiklestad fram til krigens slutt, til den kulturelle rammen som omgir Stiklestad i dag markerer et viktig brudd i symbolet Stiklestads utvikling.

II. Teori og begreper

II. 1. Myte og narrativ

I denne oppgaven vil jeg benytte meg av kulturhistoriker Anne Eriksens mytebegrep. Eriksen argumenterer i sin bok *Det var noe annet under krigen* for at myter er en svært viktig del av kulturen.¹ De er betydningstunge fortellinger som er med på å skape et moralsk fellesskap og fremhever en kulturs samlende verdier.² Eriksen kombinerer myteteoriene til den franske filosofen og semiotikeren Roland Barthes og religionshistorikeren Mircea Eliade. Ved å sammenstille disse to teoretiske forståelsene får man et mytebegrep som sier noe om hvordan en slik fortelling skapes, formidles og hvilken funksjon den har. Hos Barthes er myter en type kommunikasjon som renser språket for mening og reduserer det til en form. Alt som kan sies å kommunisere et betydningsinnhold, kan også omskapes til en myte. Innholdet eller hva myten handler om, har ingen betydning for hvorvidt det kan kalles en myte. Mytiske ytringer er således ikke bundet til sin grunnleggende språklige betydning, men peker til et narrativ som går ut over det språket umiddelbart formidler. Det som er avgjørende er hvordan myten kommuniseres.³ Gjennom mytologiseringen forenkles fortiden og oppstyltes til et nivå av mening som en ikke lenger kan forholde seg kritisk til. Myten framstiller fortiden som natur og som en ukomplisert, rensset helhet som både blir selvforklarende og uhåndgripelig.⁴ Eliade hevder myter forteller om mønstergyldige handlinger og hendelser i tiden utenfor tiden. Mytene forteller om handlingers opphav og betydning for fellesskapet som deler dem. Fortellingene er med på å forme kollektivets kulturelle og sosiale verdensbilde. Myter formidler kontakt med det egentlige og opphavelige og blir en kraftkilde for fellesskapet som forteller dem og imiterer dem gjennom rituelle handlinger.⁵ I Anne Eriksens mytebegrep representerer ikke myten nødvendigvis noen korresponderende sannhet med fortidige hendelser eller personer, de er snarere bestemte

¹ Eriksen, Anne, *Det var noe annet under krigen. 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*, Pax forlag, Oslo 1995, s. 18

² Eriksen 1995, s. 17

³ Barthes, Roland, *Mythologies*, Vintage Books, London 2000, s. 109

⁴ Eriksen 1995, s. 54

⁵ Eriksen 1995, s. 18

fortolkninger av fortiden. Mytene er kulturelle grunnfortellinger som formidles og får status som natur. De er gjennom sin kulturelle betydning en viktig del av et fellesskaps tilværelse.

Stiklestadmyten forteller om Norges opphav, om kristendommens innpass i samfunnet og om guddommelig inngripen i historien. Dette er mytens forenklede bilde av fortiden. Det mangfoldet av hendelser, motiver, episoder og fortellinger som fortiden som språklig helhet er, reduseres til nasjonalt opphav, kristning og hellig mirakel. Fortellingen om Stiklestad blir fortellingen om disse bildene. Stiklestadmytens beskrivelse av utviklingen som førte til det nasjonale fellesskapet er omgitt av en aura av naturlig fullbyrdelse. For det nasjonale fellesskapet har de betydning som forklaring på og legitimering av nasjonen og er derfor en viktig konstituerende faktor.

I denne oppgaven vil jeg skille mellom narrativ og myte når jeg snakker om fortellingen om Stiklestad og den i samtiden aktuelle formidlingen av den. Stiklestadmytens betydning i samtiden har vært skiftende fra slutten av 1800-tallet til i dag, ikke bare i styrke men også i mening, mens det konkrete narrative om hendelsene rundt år 1030 har vært mer statisk. Begge de to grunnleggende premissene for at en fortelling om fortiden skal kunne kalles en myte, den forenklede naturliggjøringen og den betydningstunge meningen, ligger i den samtidsaktuelle meningsbærende helheten mer enn i den konkrete redegjørelsen av fortidige hendelser. I overføringen av moralsk og ideologisk mening fra fortid til nåtid forenkles fortiden og blir betydningsfull i samtiden. Stiklestadnarrativet i seg selv formidler ingen direkte sammenheng med for eksempel Bjørnstjerne Bjørnson og hans samtid. Denne forbindelsen forstår jeg som et tillegg til narrative, et tillegg som hever narrative opp til mytenivået. På den måten skiller jeg mellom Stiklestadnarrativet og Stiklestadmyten i denne oppgaven.

Skillet mellom narrativ og myte er beslektet med et begrepspar historikeren Bernhard Eric Jensen opererer med i sin bok *Hvad er historie*. Jensen skjelner mellom ”lærd” og ”pragmatisk” historie, et skille jeg forstår som en sontring mellom ulike interesser bak studier av fortiden. Lærd historie er motivert av et ønske om å forstå og redegjøre for historiske hendelser innenfor et system av regler for hva sannhet om fortiden er. Pragmatisk historie på den andre siden er motivert ut fra et ønske om å gjøre nytte av fortiden i nåtiden. ”Man vil gjerne antyde eller klargjøre det fortidiges relevans i en nutidssammenheng.”⁶ Der den lærde historieforskeren ser på studiet av fortiden som et mål i seg selv, har den pragmatiske historieforskeren nåtiden som

⁶ Jensen, Bernhard Eric, *Hvad er historie*, Akademisk forlag, København 2010, s. 50

mål. Stiklestadnarrativet er slik det framstår på slutten av 1800-tallet et produkt av lærd historie, i den forstand at det er skapt innenfor rammene av sin tids krav til hva sannhet om fortiden er og hvordan den skal skapes. På den andre siden er Stiklestadmyten et klart eksempel på pragmatisk historie når det forteller om fortidens relevans for nåtiden. Begrepene ”lærd” og ”pragmatisk” historie er imidlertid ikke direkte anvendbare på forholdet mellom myte og narrativ i min sammenheng. Den kanskje mest toneangivende norske historikeren på slutten av 1800-tallet, Ernst Sars, ville i denne sammenhengen tilhøre den lærde siden av en slik inndeling. Hans historiefremstillinger er underkastet nettopp det system av regler som ifølge datidens historievitenskap kvalifiserte for betegnelsen ”lærd” historie. Men det er vanskelig å se at venstremannen og uavhengighetsforkjemperen Sars ikke også hadde nåtiden som mål for sin historieinteresse og historieformidling, noe som samtidig kvalifiserte hans historieskrivning for betegnelsen ”pragmatisk” historie. Bjørnstjerne Bjørnson er kanskje lettere å kategorisere som en person med en typisk pragmatisk historieinteresse, men hans fortidsforståelse sto, til tross for den retoriske innpakning man møter i talene hans, meget nær den Sars var eksponent for. Jensens begreper om pragmatisk og lærd historieinteresse er derfor beslektet med min inndeling av narrativ og myte, men representerer likevel ikke en inndeling som fanger opp alle aspektene ved forskjellene som ligger i Stiklestadnarrativet og Stiklestadmyten.

Det er imidlertid ikke vanntette skott mellom disse to begrepene. I et narrativ ligger det føringer som hele tiden formidler flere lag av mening. Språket er på et vis aldri nøytralt eller verditomt. Sammenfatningen av fortiden til et narrativ er nettopp å gi mening til det meningsløse. I min analyse vil jeg like fullt skille mellom de to for å kaste lys over forholdet mellom fortidsnarrativ og samtidsaktualisering i myteproduksjonen: Narrativet for seg, som kunnskapen og fortellingen om fortiden og myten som tolkningen av narrativet som meningsfullt i samtiden. På den måten vil en ny forståelse av hvorfor bondehæren valgte å gå til krig mot Olav den hellige være en endring av Stiklestadnarrativet, mens fortolkningen av denne endringen og omgjøringen av den til en relevant meningsfull helhet i en aktuell situasjon vil være del av Stiklestadmyten.

II. 2. Stedet Stiklestad

De aktuelle fortolkningene og representasjonene av narrativet om slaget på Stiklestad og Olav den hellige som jeg tar for meg i denne oppgaven har enkelte fellestrekk som gjør en komparasjon mulig. Et av de mest tydelige fellestrekkene ved aktualiseringene er stedet Stiklestad. Jeg har som nevnt valgt å kalle dette narrativet Stiklestadnarrativet. Jeg mener dette er en bedre betegnelse enn for eksempel Olavnarrativet fordi det aksentuerer *stedets* betydning.

Steder har en egen evne til å gjøre fortiden levende. Anne Eriksen fremholder at ”Rommets bestandighet seirer over tidens flyktighet.”⁷ Stedet i motsetning til fortiden er tilgjengelig for den enkelte i samtiden. I nasjonal sammenheng er det nettopp landskapet og geografien som *er* nasjonen og var det også i fortiden. På den måten knyttes fortid og samtid sammen i det konkrete nasjonale landskapet. ”Stedet binder sammen mer enn tiden skiller ad” som Eriksen uttrykker det.⁸

Forestillingen om at man står på samme sted som hærene gjorde i 1030, gir en følelse av delaktighet i den fortidige hendelsen som utspant seg der, på tross av den avgrunn som det kronologiske gapet representerer. Gjennom sanseintrykkene og opplevelsen av stedets atmosfære gjenkalles inntrykkene Olav den hellige selv opplevde i en fjern fortid. Eriksen siterer den danske journalisten og politikerens C. St. A. Bille, når han beskriver sitt første besøk til Forum Romanum:

Med bankende Hjerter skuer man for første Gang ud over Forum, med Ærefrygt sætter man sin Fod paa de Steder, som Romerfolkets stor Mænd have betraadt; omsuset af Erindringer, der strømme ind paa Sindet i overvældende Rigdom, færdes man paa disse Steder, hvor Verdens betydningsfuldeste Historie gennem Sekler har udfoldet sig.⁹

Bille føler en tilknytning til stedet gjennom en latinsk dannelsesstradisjon. Han erindrer, som medlem av dette fellesskapet, romertidens forum. Dikteren Bjørnstjerne Bjørnson uttrykker seg i lignende ordelag på Stiklestad:

-her staar vi ved et af vore egne største Minder. Det bringer os til at tænke paa, at vi er smaa, med de store Folk kan vi ikke sammenligne os. Men lad os alligevel sige om dette Minde her, som om alle, vi nævner vore, - de har noget, som gjør, at de overgaar alle andre, - de er vort Eje, de har været med at skabe os, ved dem er vi blevene, hvad vi er.¹⁰

Stedliggjøringen av minnet er her meget klart uttrykt. Bjørnson sier han *står* ved minnet, minnet er et sted og Bjørnson erindrer som del av det norske nasjonale fellesskapet akkurat som Bille erindrer som del av den latinske tradisjonen. Erindringen Bille og Bjørnson opplever er ikke en mental reproduksjon av personlige erfaringer. Det er snakk om en sammensmelting av personlig kunnskap om en fortidig hendelse og personlig erfaring om stedet der kunnskapen forteller at denne hendelsen fant sted. Anne Eriksen skriver: ”Denne opplevelsen av erindring oppstår når

⁷ Eriksen, Anne, *Historie, minne og myte*, Pax Forlag AS, Oslo 1999, s. 92

⁸ Eriksen, 1999, s. 93

⁹ Eriksen, 1999, s. 93

¹⁰ NB, *BB art.* 1882, *Dagbladet* 11. juli 1882

den egne, fysiske erfaringen av stedet knytter an til den kunnskaps- eller minneritetradisjonen som allerede er lagt inn i det.”¹¹

II. 3. Kollektiv erindring

Ved siden av stedet Stiklestad finnes det også en annen konstant som synes å være en forutsetning for alle de forskjellige aktualiseringene av Stiklestadnarrativet, nemlig en forestilling om at et bestemt middelaldersamfunn har en relevant forbindelse til moderne norsk samtid. Stiklestads betydning som opprinnelsessted er et nøkkelord her. Tidligere statsminister Kåre Willoch oppsummerer denne forståelsen i et foredrag han holdt i forbindelse med utmerkelsen ”årets olsokprofil” på Stiklestad i 2005:

I dag kan man altså, som jeg allerede har avvist, høre at Norge ikke ble en selvstendig stat før i 1905. Slike uttrykk må ikke få trekke oppmerksomheten bort fra Norges rolle som selvstendig stat gjennom flere århundreder i middelalderen, og derved svekke vårt samfunns dype røtter i en fjernere fortid. Selvstendigheten gikk riktignok tapt, men ble *gjenvunnet* i 1814 og 1905.¹²

Forståelsen av at årsakene til samtidens politiske og religiøse forhold kan finnes i fortellinger om middelalderen blir en forutsetning for alle de forskjellige tolkningene av Stiklestad jeg tar for meg i denne oppgaven.

Sosiologen Maurice Halbwachs knyttet en slik måte å forstå fortiden på til det han kaller *kollektiv erindring*; en fortidsforståelse som skiller seg fra den historiefaglige. Halbwachs presenterer i sitt verk ”*La mémoire collective*” en passende analogi for å beskrive forskjellene på historiefaglig fortidsforståelse og fortidsforståelse forankret i den kollektive erindring.¹³

Historikeren deler inn fortiden i perioder akkurat som akter i en tragedie, men i motsetning til tragedien forblir verken plottet eller karakterene de samme. I tragedien derimot overskrider plottet aktinndelingen og er, som karakterene, konsistente gjennom hele stykket. Historiefaglig fortidsforståelse på den andre siden opererer ikke med en slik kontinuitet gjennom historiens perioder, ifølge Halbwachs. I den grad enkelte aspekter ved en periode er å finne i en annen er det et uttrykk for kulturelle og språklige misoppfatninger. I realiteten er de som to trestammer hvis grener berører hverandre, uten at de former noen enhet, påstår Halbwachs. Den kollektive

¹¹ Eriksen, 1999, s. 94

¹² Willoch, Kåre, ”Perspektiver på Norgeshistorien fra Stiklestad til vår tid”, Raaen, Per Steinar, Skevik, Olav i *Fiendebilder – foredrag i 2005 og 2006*, Stiklestad Nasjonale Kultursenter AS, Verdal 2007, s. 103

¹³ Rossington, Micheal, Whitehead, Anne (red), *Theories of Memory – a reader*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 2007, s. 140

erindringen vektlegger altså kontinuitet i fortiden langt mer enn det historiefaget gjør. Forestillinger om det norske folks kontinuitet fra middelalderen til i dag er derfor, slik Halbwachs ser det, uttrykk for en fortidsforståelse som står nærmere den kollektive erindringen enn en historiefaglig forstidsforståelse.

Halbwachs var en av de første til å påstå at erindring også var et sosialt fenomen.¹⁴ Kollektiv erindring er ikke knyttet til individuell erfaring, men til bestemte kollektive erindringsmekanismer som defineres og skapes i kulturen. Kollektiv erindring er altså et kulturprodukt som skapes i nåtiden. For eksempel er museer og kulturminner uttrykk for kollektiv erindring. Halbwachs hadde studert minneteori under filosofen Henri Bergson, som hadde en oppfatning av erindring som først og fremst en egenskap ved individet.¹⁵ Etter sin studietid stiftet Halbwachs bekjentskap med Emile Dürkheims tankeverden. Halbwachs ideer om kollektiv erindring er tydelig influert av den franske sosiologen. Dürkheims forestilling om at samfunnet er mer enn de enkelte individene, og har egenskaper og uttrykker seg på måter som bare kan fanges opp ved å studere den sosiale helheten kommer tydelig fram i Halbwachs minneteori.¹⁶ Halbwachs mente minner i sin fundamentale karakter er sosiale. Individet erindrer alltid som en del av en gruppe enten det er familien, klassen, nasjonen eller et annet fellesskap. Individuelt minne er hos Halbwachs, noder i et nettverk av sosial tilhørighet.¹⁷

Kollektiv erindring er av to grunner et viktig begrep i denne oppgaven. For det første fordi forestillingen om det norske folks mytiske tilstedeværelse i historien fra 1030 til slutten av 1800-tallet innebærer en fortidforståelse som nettopp er av en slik type Halbwachs beskriver som kollektiv erindring. Altså en oppfattelse der plottet overskrider aktinndelingen, der historien først og fremst handler om kontinuitet. For det andre fordi Stiklestadnarrativet gis mytisk betydning for et kollektiv, og det er som medlem av dette kollektivet at denne fortidshendelsen blir meningsfull.

¹⁴ Whitehead, Anne, *Memory*, Routledge, New York 2009, s. 123

¹⁵ Whitehead, 2009, s. 125

¹⁶ Macionis, John J.;Plummer, Ken, *Sociology – A Global Introduction*, Pearson, 2005, s. 92

¹⁷ Bourguet, Marie-Noëlle; Valensi, Lucette; Wachtel, Nathan(red), *Between Memory and History*, Harwood Academic Publishers, 1990, s. 5f

II. 4. Riter og minneriter

Sosiologen Paul Connerton har sett nærmere på ritualenes funksjon i den kollektive erindringen i sin bok *How Societies Remember*. Henri Bergson hadde tidligere anerkjent kroppens funksjon i erindringen, og Connerton viderefører forestillingen om kroppslig minne til også å gjelde kulturkollektiver. Et uavklart aspekt ved Maurice Halbwachs teori om kollektiv erindring er hvordan overføringen av slik erindring traderes mellom generasjonene.¹⁸ Connerton argumenterer for at det er særlig gjennom seremonier og ritualer at overføringen av kulturelt minne skjer.¹⁹ Gjennom felles kroppslige uttrykk eller rituell kroppslig utfoldelse skapes en felles erfaring som igjen fører til sammenfallende tolkninger av erindringsobjektet:

Every group, then, will entrust to bodily automatisms the values and categories which they are most anxious to conserve. They will know how well the past can be kept in mind by a habitual memory sedimented in the body.²⁰

I denne sammenhengen blir også den erindrede fortiden eller ritualets ”egentlige” opphav – enten det er en hendelse, en person, eller noe annet tilhørende det sosiale minnet – ikke nødvendigvis det sentrale eller den egentlige essensen i ritualet. Connerton kritiserer en tilnærming til kollektiv performativ praksis som ikke tar innover seg det konstituerende aspektet ved felles kroppslig deltakelse i den kollektive erindringen, men i stedet søker sannheten om ritualet i en diakron analyse av ritens opphav:

The historicist demand that we fully review the intentions of the *creator* of a ritual [...] is not only not sufficient but is often not even a necessary condition for understanding ritual. For I would argue that the notion of “reading” a ritual is here being taken too literally; as a result, the identifying and partially constitutive features of ritual – such as formality and performativity – tend to be largely ignored in the attempt to approximate as closely as possible the interpretation of ritual that of, say, a literary political tract.²¹

Connerton hevder at ritens betydning ligger i formen og ikke i opprinnelsen. Empirisk orienterte historikere har tradisjonelt vært opptatt av ritens opprinnelse og har i den funnet ritens mening. Tradisjonen som riten har bak seg har på mange måter vært målet på hvorvidt riten betraktes som autentisk eller konstruert. I sosiologien og i moderne kulturhistorie er dette aspektet derimot mindre viktig. Motsetningen mellom autentisitet og konstruksjon er i moderne

¹⁸ Whitehead, 2009, s. 133

¹⁹ Connerton, Paul, *How Societies Remember*, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 39

²⁰ Connerton, 2008, s. 102

²¹ Connerton, 2008, s. 103f

kulturhistorie ikke sett på som en fruktbar dikotomi. Alle riter er konstruerte og om de ble konstruert for tusenvis av år siden eller i går, så sier ikke det noe om deres ekthet eller betydning. Videre hevder de at selv om ritens form har overlevd over lang tid, er ikke det noen garanti for at meningen med riten er den samme. Formen er ikke nødvendigvis uløselig knyttet til en bestemt mening. Både i diakron sammenheng, over tid, men også i synkron sammenheng, avhengig av kontekst, kan meningen i ritualet endre seg dramatisk, mens formen forblir den samme.²² I denne sammenhengen gir Connertons forståelse av formens forrang framfor opphav mening.

Rituelle handlinger knyttet til Stiklestad og Stiklestadmyten faller inn under en bestemt type riter som ikke bare omhandler kontinuitet med den rituelle tradisjonen og dens opphav, men også peker tilbake på en begivenhet eller – mer konkret – et narrativ som forteller om fortidige hendelser. Connerton kaller denne typen riter ”commemorative ceremonies”, noe jeg oversetter med minneriter.

Denne oppgaven omhandler Stiklestad som møteplass og arena for aktualiseringer knyttet til slagstedet, Stiklestadnarrativet og Stiklestadmyten. Disse møtene har både en form og et innhold som gjør det mulig og nødvendig å analysere dem som riter for å forstå deres betydning fullt ut. Jeg vil benytte Connertons teorier for å belyse de rituelle sidene ved representasjonene av fortiden på Stiklestad.

II. 5. Erindring og historie

Myten, det rituelle uttrykket og den kollektive erindringen har en felleskarakter. De er forenklete, verdiladede og betydningstunge fremstillinger av fortiden. Dette gjør at de kan karakteriseres som uttrykk for en type fortidsframstilling som ofte blir sett på som motsetningen til historiefagets fremstilling av fortiden. Dikotomien mellom kollektiv erindring og historie fastholdes av Halbwachs og til dels Connerton. Begge begrepene og aktivitetene dreier seg om forestillinger om og fremstillinger av fortiden. Halbwachs mener kollektivt minne alltid er avhengig av det erindrende subjektet, av gruppen eller fellesskapet. Kollektiv erindring er derfor koblet til en form for relevans i samtiden. Fortiden formes og fortolkes av fellesskapet gjennom kollektiv erindring. Halbwachs skriver om kollektiv erindring:

²² Brown, Callum G., *Postmodernism for Historians*, Pearson Longman, Harlow 2005, s. 54

It is a current of continuous thought whose continuity is not at all artificial, for it retains from the past only what lives or is capable of living in the consciousness of the groups keeping the memory alive. By definition it does not exceed the boundaries of this group.²³

Historie derimot skapes av en fagkrets og er ikke begrenset av fellesskapets bevissthet på samme måte:

History wanting to keep very close to factual details must become erudite, and erudition is the affair of only a very small minority. By contrast if history is restricted to preserving the image of the past still having a place in the contemporary collective memory, then it retains only what remains of interest to present-day society – that is, very little.²⁴

Paul Connerton hevder historisk rekonstruksjon eller historiefaglig forskning skiller seg fra kollektivt minne fordi omfanget av forskningen ikke begrenser seg til et kollektivs fortidsbevissthet og forestilling om fortidig relevans.²⁵ Historikeren er opptatt av fortiden som helhet også utenfor kulturkollektivets aktuelle nærhet. Videre er historikeren opptatt av å henvende seg kritisk til fortiden, og kritisk til fortidsframstillinger forankret i autoriteter utenfor deres teoretisk-metodiske paradigme. Kollektivt minne er avhengig av en levende kulturs tradering av fortiden, mens historikeren kan analysere kilder som forteller om en fortid som ikke lenger er del av noen levende tradisjon. Historiefaglig fremstilling av fortiden kan imidlertid være med å forme kollektiv erindring og vica versa. Connerton skriver:

Despite the independence from social memory, the practice of historical reconstruction can in important ways receive a guiding impetus from, and can in turn give significant shape to, the memory of social groups.²⁶

Hovedskillet mellom kollektiv erindring og historiefaglig fremstilling går altså, for det første på erindringens tilknytning til og avhengighet av et bestemt kulturelt fellesskap, og for det annet på historiefagets kritiske tilnærming og teoretisk-metodiske behandling av fortiden.

Det er altså gruppens behov og forestilling om relevans i fortiden som begrenser det kollektive minnet, en begrensning historiefaget ikke har. Forenklet kan man kanskje si at den kollektive erindringen er grunnleggende orientert mot sin samtid, mens historiefaget ikke er det. Men jeg mener denne distinksjonen ikke egentlig er så tydelig. En slik forståelse av historiefaget og historiefagets evne til å representere fortiden vitner om et noe romantisk syn på historiefaget

²³ Rossington, Whitehead 2007, s. 140

²⁴ Rossington, Whitehead 2007, s. 140

²⁵ Connerton 2008, s. 14

²⁶ Connerton 2008, s. 14

som en empirisk, rasjonell vitenskap. Mer grunnleggende vitner det også om en ganske spesiell forestilling om historikerens posisjon som observatør av fortiden. Ren vitenskapelig objektiv beskrivelse fordrer en historiker uten subjektivitet, en historiker uten fortid og uten kulturell tilhørighet, som kan observere fra dette subjektive nullpunkt utenfor tid og rom.

Historieteoretikeren Hayden White fremhever i opposisjon til dette historiefaglige teksters subjektive form og hvordan de farges av historikerens sosiale og kulturelle kontekst. Denne konteksten manifesterer seg spesielt i den narrative strukturen som er historikerens formidlingsplattform. Hvordan hendelser behandles i det historiske narrative, hvordan de omtales, hvilken betydning de får og hvordan de struktureres i forhold til en større narrativ handling avgjøres av historikeren. Dette elementet av subjektivitet fører White til å konkludere med at historiefaglige tekster ikke er vesensforskjellige fra fiksjonsfortellinger.²⁷ De er ikke speilbilder av fortiden, men derimot speiler de forfatterens (historikerens) estetiske, verdimessige og i det hele kulturelle preferanser.²⁸ Med et slikt syn på historiefaglig tekstlig representasjon av fortiden, kan man si at skillet mellom den kulturelle erindringen og den historiefaglige teksten blir mer utydelig. Kollektivet, som er mål for og målbærer av den kollektive erindringen, begrenser erindringsfeltet ved å sondre mellom det som erindres og det som glemmes ut fra et kulturelt relevanskriterium i samtiden. Dette er ikke et trekk ved den kollektive erindringen som skiller den fra historiefaget. Historikeren er også under påvirkning fra sin kulturelle kontekst og denne konteksten legger føringer på hvordan fortiden representeres i fortidsframstillingen. Med Whites forståelse av historiefaglige narrativ blir samtiden og historikerens kulturelle tilhørighet like mye en faktor i formingen av historiefaglige tekster som i kollektiv erindring. Skillet mellom kollektiv erindring og historie er derfor langt mer flytende enn Halbwachs argumenterer for. I denne oppgaven vil jeg ikke operere med noe skarpt objektivt skille mellom de to når jeg skal analysere aktualiseringene av Stiklestadnarrativet fra slutten av 1800-tallet til i dag. Et langt mer interessant skille ligger derimot i den subjektive forståelsen av iscenesettelsenes korrespondanse med faktisk fortid. Her vil det for eksempel være interessant å se om Bjørnson og "Spelet om Heilag Olav" har samme forståelse av forholdet mellom historisk sannhet og samtidsaktuell iscenesettelse.

²⁷ Brown 2005, s. 104f

²⁸ White, Hayden, *Historical Text as Litterary Artifact*, i Roberts, Geoffrey (red.), *The History and Narrative Reader*, Routledge, London 2001, s. 235

III. Kilder

Det sentrale temaet i min oppgave er hvordan formidlingen av en mytisk fortidsforståelse knyttet til slaget på Stiklestad i 1030 har fortonet seg ved bestemte anledninger fra slutten av 1800-tallet til i dag. Taler holdt på Stiklestad og avisartikler som beskriver møtene på Stiklestad har vært viktige kilder. Talene blir både en del av formidlingen av kunnskap knyttet til Stiklestadmyten, og en del av den rituelle opplevelsen de tilstedeværende kunne delta i. Spesielt knyttet til tiden før og under andre verdenskrig er talene ofte å betrakte som møtenes høydepunkt. Kildene formidler de politiske og kulturelle prosjektenes forbindelse med fortiden og deres relevans er knyttet til deres gjennomslag i den offentlige debatt og betydning for det fellesskapet de omhandler. I forbindelse med ”Spelet om Heilag Olav” må artikler og taler suppleres med markedsføringsmateriell knyttet til teaterstykket og ikke minst flere manusversjoner. I tillegg bruker jeg boken om ”Spelet om Heilag Olav”, og et intervju jeg har gjort med forfatteren Yngve Kvistad.

IV. Historiografi

Både temaet Stiklestad og temaet myteproduksjon knyttet til fortiden har blitt behandlet i mange bøker og avhandlinger. Spesielt vil jeg nevne *Helgonbruk i moderniseringstider* av Ingemar Lindaräng, *Hjem til Nidaros* av Øyvind Østang og *Olsok i Nidaros domkirke* av Knut Andresen som verker som tar for seg formidlingstradisjonen knyttet til Stiklestad og Olav den hellige. Studier som Anne Eriksens *Det var noe annet under krigen* og *Historie, minne og myte* har en teoretisk tilnærming som minner mye om den jeg har brukt i oppgaven, selv om temaet ikke er Stiklestad spesielt. Ved siden av Anne Eriksen er Paul Connerton og hans bok *How Societies Remember* med å danne det teoretiske grunnlaget for denne oppgaven. En masteroppgave fra 2007 av Richard Susegg med tittelen *Slaget om Stiklestad* har både en lignende teoretisk inngang og et tema som ligger nær den jeg har i min oppgave. Hans analyse er imidlertid knyttet til Stiklestad Nasjonale Kultursenter og deres rolle og funksjon i samfunnet. Når det gjelder litteratur knyttet til Olav den helliges liv og hans betydning som nasjonalsymbol vil jeg nevne Lars Roar Langslets bok *Olav den hellige*. Andre studier og bøker som berører temaet i min oppgave er Yngve Kvistads *Stiklestadspelet. Slaget som formet Norge*, Peter Aronssons *Historiebruk – at använda det förflutna* og Ola Svein Stugus *Historie i bruk*.

Kapittel 1: Stiklestadmyten, nasjonsbygging og Bjørnstjerne Bjørnson

”[Kongen] frygtet selvstendighedsbevægelsen, som knytter sig til Olav den Hellige, der ved sin martyrdød gjorde ende på fremmedherredømmet. - Her har jeg funnet en propagandamagt, som selv det norske flag ikke har maken til.”

- Bjørnstjerne Bjørnson i brev til Dagny Bjørnson Sautreau, 26. juni 1897²⁹

1.1. Innledning

I dette kapittelet skal jeg ta for meg to politiske markeringer initiert av den unionskritiske venstresiden i norsk politikk. Personen som knytter disse to markeringene sammen er dikteren Bjørnstjerne Bjørnson. Jeg vil beskrive den historiske og politiske bakgrunnen for disse markeringene så vel som gjennomføringen av dem. Begge markeringene var, ved siden av å være del av samtidens politiske debatt, også delaktige i formidlingen og skapelsen av en bestemt nasjonal myte, Stiklestadmyten. I det følgende vil jeg analysere Stiklestadnarrativets litterære struktur og hvordan Bjørnson og uavhengighetsbevegelsen tilpasset og iscenesatte den innenfor rammene av sitt nasjonale prosjekt. Stiklestadmyten, som ble skapt på slutten av 1800-tallet, forbandt det norske folk med fellesskapet som ble dannet i 1030. Jeg vil også drøfte hva en tolkning av disse markeringene som minneriter kan fortelle om hvilke felles erfaringer deltakerne får gjennom sin medvirkende tilstedeværelse.

1.2. Folkemøtet på Stiklestad

1.2.1. Olav den helliges vei til folkemøtet

Etter dansketiden og reformasjonen hadde ikke Olav den hellige hatt noen framtreddende plass innenfor kirken. Helgendyrkelsen forsvant med den protestantiske reformasjonen i 1537, og Norge opphørte samtidig å eksistere som stat. Under reformasjonen ble altere, malerier og andre sakrale gjenstander som henviste til Olav den Hellige, fjernet fra kirkene. Alt som gjennom middelalderen hadde vært betraktet som ”de helliges samfunn” måtte fjernes som en nødvendig konsekvens av den teologiske reduksjonen som lå i slagordene ”sola scriptura” og ”sola fides”³⁰.

²⁹ Nb, *Brevs. BB,1*, Bjørnstjerne Bjørnson til Dagny Bjørnson Sautreau 26.6.1897

³⁰ Langslet, Lars Roar, *Olav den Hellige*, Gyldendal, Oslo 1995, s. 188

I rikssymbolikken var fortsatt Olav den hellige tilstede selv om hans plass i troen hadde forsvunnet. I de kongelige dokumentene blir det henvist til ”St. Olav konges og Norges lov” helt fram til 1600-tallet, og den norske løve med olavsøksen har prydet det norske riksvåpenet fra slutten av 1200-tallet helt fram til i dag.³¹ Da den katolske kirke gjenetablerte seg i Christiania i 1843, ble St. Olav knyttet til menigheten der³². Men bevisstheten rundt Olav den Hellige skjøt først fart mot slutten av 1800-tallet. Presten Christopher Bruun uttrykte i en artikkel i 1893 i ”Luthersk Kirketidende” et ønske om å gjeninnføre olsok. Hans begrunnelse var at Olav den Hellige var den som innførte kristendommen i Norge. Dette forslaget ble møtt med motstand i Den norske kirke og avslått. I Bruuns kommentar til avslaget skriver han at det er ”prestelig fordom” og ”svigtende nationalfølelse” som har skylden i avslaget³³. Videre nevner han hvor viktig det er å erkjenne at Den norske kirke er eldre enn 1537, og at han fortviler på vegne av den norske folkefølelse hvis den ikke tør gå lenger tilbake enn til reformasjonen. Det virker opplagt at Bruun ikke ser på dansketiden som spesielt egnet til å skape nasjonal bevissthet eller vekke nasjonalfølelse hos den norske befolkning. I stedet var det tiden forut for reformasjonen, den norske middelalderen, som skulle bli aktivert for å finne felles nasjonale ideer som kunne forme nordmenns historiebevissthet.

Oppfatningen av at det var en nasjonal og kulturell kontinuitet mellom Norge ved utgangen av middelalderen og Norge etter 1814 som skilte det fra de hundreårene som lå imellom, var en historieforståelse som hadde god klangbunn i den norske befolkningen på 1800-tallet. I denne fortidsfremstillingen ble det ikke bare aktivisert en romantisk lengsel etter en fjern fortid, men også en ny bevissthet med en eksistensiell resonans som forbandt nasjonen Norge med middelalderen. Den norske historiebevisstheten var preget av en erindring om middelalderen som en norsk gullalder. Ved å forme et bånd mellom fortiden og nåtiden ble det nasjonale fellesskapet styrket ikke bare i form av en legitimitet gjennom historisk hevd, men også gjennom en framtidsrettet samhørighet anført av ideen om en framtidig felles skjebne. Båndet til middelalderens Norge ga også nasjonsbyggerne tilgang på nye (eller gamle) nasjonale symboler som Olav den hellige.

³¹Langslet, 1995, s. 158

³²Østang, Øivind, Hjem til Nidaros, Genesis Forlag, Oslo 1997, s. 40

³³Østang, 1997, s. 60 og s. 65

Spørsmålet om selvstendighet og forholdet til Sverige var den viktigste og mest betente politiske saken som opptok både den styrende eliten og folk flest på 1800-tallet. I motsetning til hendelsene i 1814 kom løsrivelsen fra Sverige i 1905 etter en lang prosess der det norske folk også på grasrotnivå var delaktige.³⁴ På politisk plan kan 1850-årene betraktes som starten på denne prosessen med en ny motsetning mellom konservative og radikale krefter på Stortinget. Den konservative høyreblokken var tro mot den sittende embetsmannsregjeringen og Kongen. Den radikale venstreblokken som besto av en allianse mellom ulike reformbevegelser og interesseforeninger, var i opposisjon til embetsmannsregimet og for økt folkestyre. Venstres dannelse i 1883-84 ga en partistruktur til den radikale politiske enheten på Stortinget som ble synonym med selvstendighetslinjen i unionsstriden. Folkemøtet på Stiklestad var initiert av venstrekreftene i Norge og dreiet seg om forholdet mellom Stortinget og regjeringen og spesielt om statsrådenes deltakelse i stortingsforhandlingene. Bare to år senere ble parlamentarismen innført i Norge og dette folkemøtet er et ledd i denne utviklingen og i den større utviklingen som hadde sitt endepunkt i 1905.

1.2.2. Bjørnstjerne Bjørnsons vei til Stiklestad

Bjørnstjerne Bjørnson befant seg på venstresiden i norsk politikk og var opptatt av å fortelle sine tilhørere om slektskapet mellom Olav den helliges Norge og datidens norske samfunn. Bjørnson forsto kraften i de gamle nasjonalsymbolene, som hans brev til Dagny Bjørnson Sautreau fra juni 1897 viser. Symbolene konkretiserte og gjorde levende fortellingen om det gamle Norge. Det Bjørnson så som sin viktigste oppgave i sin tale på Stiklestad i 1882, var å skape en felles nasjonal bevissthet i Norge. Historikeren Øystein Sørensen skriver i sin bok *Bjørnstjerne Bjørnson og nasjonalismen* at det var en utpreget oppfatning blant de nasjonsbyggende kreftene i Norge, at nasjonal bevissthet måtte bygges opp i nær forbindelse med middelaldersamfunnet som hadde eksistert på omtrent samme territorium og med samme navn ca. 400 år tidligere.³⁵ Middelalderen ble betraktet som en gullalder, og etter 400 år med mørke var det igjen mulig med en ny gullalder.³⁶ Stiklestad representerte den gangen som nå et knutepunkt i historien om middelalderens Norge. Å knytte Stiklestadnarrativet til det nye Norge og gi det et innhold som

³⁴ Seip, Jens Arup, *Utsikt over Norges historie*, Gyldendal, Trondheim 2002, s. 18

³⁵ Sørensen, Øystein: *Bjørnstjerne Bjørnson og nasjonalismen*, J.W. Cappelens Forlag, Oslo 1997, 1997, s. 27

³⁶ Sørensen, Øystein, "Utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet – noen særtrekk og problemer", i Nielsen, May Britt Ohman (red), *Nasjonal identitet og nasjonalisme*, Den norske historiske forening, Oslo 1994, s. 48

var relevant for Norge anno 1882, var utgangspunktet for valget av Stiklestad som møteplass. Talen hadde tittelen ”Selvstændighetens Æresfølelse” og ble holdt på Stiklestad i forbindelse med et folkemøte for partiet Venstre.

Folkemøter var en meget populær og viktig kanal for politisk forkynnelse og agitasjon i andre halvdel av 1800-tallet. I Aschehougs Norgeshistorie skriver Gro Hagemann at i perioden 1881-82 var det mer enn hundre slike folkemøter.³⁷ På folkemøtet på Stiklestad i 1882 var det dikteren Bjørnstjerne Bjørnson som var hovedtaler.³⁸ Temaet var Norges selvstendighet og selv om Olav den hellige ikke nevnes ved navn en eneste gang i talen er det allikevel bevisstheten rundt fortellingen om helgenkongens liv som la en bestemt og for selvstendighetssaken potent kontekst til folkemøtet. De aller første ord ut av Bjørnsons munn etter at han har ønsket velkommen er en oppfordring til ”at huske Stedet og Stunden for 852 Aar siden.”³⁹ Bjørnson vikler øyeblikkelig fortellingen om slaget på Stiklestad sammen med folkemøtet.

1.3. Bjørnsons opphavsmyte

1800-tallet er blitt kalt den profesjonelle historieskrivingens århundre og var et århundre der historisk sannhet ble satt høyest i ”det overleverte verdisystemet”, som Miroslav Hroch har formulert det.⁴⁰ Historisk sannhet og historisk hevd var et av de viktigste autoritative begreper og et kraftfullt politisk argument i samtiden. Når Bjørnson hevder en kontinuitet mellom Olav den helliges Norge og sitt eget, er det en politisk stadfestelse av Norges rett til å eksistere som egen, uavhengig nasjon.

Ideen om kontinuitet mellom det desentraliserte vikingsamfunnet på 1000-tallet og den nasjonale embetsmannsstaten på slutten av 1800-tallet er ifølge sosiologen Maurice Halbwachs et uttrykk for en forståelse av fortiden som faller inn under begrepet kollektiv erindring. Bjørnsons forståelse av kontinuitet som transcenderer historiens perioder, Det norske folk som en slik kontinuitet, mener Halbwachs står utenfor den historiefaglige forståelseshorisont⁴¹.

³⁷ Hagemann, Gro, ”Det moderne gjennombrudd 1870 – 1905”, i Helle, Knut, *Aschehougs Norges Historie, bind 9*, Aschehoug & Co., Oslo 2005, s. 163

³⁸ NB, BB art. 1882, Dagbladet 11. juli 1882

³⁹ NB, BB art. 1882, Verdens Gang 8. juli 1882

⁴⁰ Hroch, Miroslav, *Europeisk nasjonalhistorie*, i Sørensen Øystein (red), *Jakten på det norske*, Gyldendal, Oslo 1998, s. 217

⁴¹ Rossington, Whitehead, 2007, s. 141

Stiklestadmyten Bjørnson ønsket å formidle var ikke en helgenfortelling eller en kongesaga, men en opphavsmyte for det norske folk. Historien om Olav den hellige var kjent i 1882 først og fremst gjennom Snorres Kongesagaer, som det antas at det fantes så mange som 100 000 eksemplarer av i Norske hjem ved utgangen av det 19. århundre. Populariteten Snorres verk hadde i denne perioden, er en klar indikasjon på den sterkt voksende historieinteresse hos den norske befolkningen⁴². Mest populær var kanskje P.A. Munchs oversettelse fra 1859. Munch var historiker og hadde skrevet et stort verk om Norges historie fram til 1397. Han var del av det som er kalt ”den norske historiske skole” og var en meget viktig autoritet når det gjaldt å forme nordmenns bevissthet om norsk middelalder.⁴³ Gjennom Snorre, men også gjennom de ledende norske historikerne kan man gå ut i fra at hovedtrekkene i hendelsene jeg har kalt Stiklestadnarrativet var kjent for Bjørnsons tilhørere på folkemøtet.

Bjørnson valgte å trå forsiktig når det gjaldt fiendebildet i Stiklestadnarrativet når han talte til trønderne som etter all sannsynlighet identifiserte seg med den seirende part i slaget på Stiklestad. I en kortere tale som Bjørnson holdt senere på dagen ved olavsstøtten, er nedtoningen av slagets betydning i samtiden hva gjelder konkrete religiøse og politiske spørsmål tydelig: ”Men hvad de kjæmpede om, faar hvile med dem; deres Strid er ikke længer vor Strid.”⁴⁴ Slaget i seg selv, som en politisk og ideologisk konfrontasjon, er uviktig for dikteren. Det er Stiklestad som katalysator for de senere hendelsene som er avgjørende. Kongen som døde gjorde at folket fant sammen. Det som startet som et kollektivt traume, kongedrap, ble i stedet en nesten messiansk historie om folkets gjenfødelse. Bjørnsons knytter i sin tale hele det norske folk til Stiklestad og retter samtidig blikket framover. Stedet som forvandlet splittelse til forening i 1030, kan over 800 år senere igjen utløse et nytt vendepunkt i nasjonen og folkets historie. Bjørnson sier: ”Her paa Stiklestad for 800 Aar siden var det Kongedømmet, som sejrede, og *skulde* sejre, her som andetsteds. (...) Tiden er kommet, at ogsaa det indstævnes til Afløsning, ja er alt begyndt at afløses. Vi staar atter ved et Vendepunkt.”⁴⁵

⁴² Jørgensen, Jon Gunnar, ”Med Snorre skulle landet bygges”, i *Aftenposten* [online] url: <http://www.aftenposten.no/meninger/kronikker/article1165215.ece> publisert 26. nov. 2005, Lesedato 5. aug. 2010

⁴³ Dahl, Ottar, *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*, Universitetsforlaget, Kristiansand 1990, s. 60f

⁴⁴ NB, BB art. 1882, *Dagbladet* 11. juli 1882

⁴⁵ NB, BB art. 1882, *Verdens Gang* 8. juli 1882

Sosiologen Paul Connerton peker på at det var en utbredt forestilling på slutten av 1800-tallet, at råstoffet som ble behandlet i dramatiske verker hadde et endelig høydepunkt i den perfekte representasjonen.

At that time the view was often expressed that material which provided the subject matter of great dramatic or tragic works would be treated in a variety of ways until eventually some great dramatist found the complete and definitive form for that material, at which point that particular mythic material was exhausted.⁴⁶

Historieforståelsen på denne tiden var også preget av en liknende utviklingsorientert forestilling; om at historien beveget seg mot et mål, mot en endelig representasjon. *Folket* var i denne sammenhengen råstoffet mens den selvstendige *nasjonen* ble den teleologiske kulminasjonen. Den norske historikeren Ernst Sars, som var en god venn av Bjørnson, ble den fremste eksponenten for denne historieoppfattningen i Norge.⁴⁷ Jeg mener man kan finne anstrøk av denne forståelsen hos Bjørnson og at Stiklestad er en del av råstoffet som må behandles på nytt. I talen sier han:

det Slag, som sloges her for over 800 Aar siden, det rejste sig af noget, som laa langt tilbage, og det har endnu ikke idag udtømt alle sine Følger.” og ” ligesom hin gamle Hær vil den nye staa op igjen i Folkefølelsen, hvori et Folks Fremtid fødes, og næste Gang faa Sejr, stor og fager Sejr.⁴⁸

Hvis man tolker disse utsagnene i lys av det teleologiske historieparadigme, mener jeg det er mulig å tolke Bjørnsons forståelse av Stiklestadslaget som en ur-oppsetning. 1030 var et utviklingsmessig grunntrinn, men Stiklestad har mer og by på og Bjørnson ser for seg en ny oppsetning, en ny representasjon.

Bjørnsons fortolkning av Stiklestadnarrativet som en opphavsmyte for det norske folk forbinder fortidens fellesskap med samtidens. Stiklestadmyten forener dermed Stiklestadnarrativet med forestillingen om det norske folks eksistens. Myten er knyttet til dette fellesskapet på en slik måte at å sette spørsmålstegn ved myten er også å sette spørsmålstegn ved det nasjonale fellesskapets legitimitet. Stiklestadmyten gir det norske folk en historisk identitet og en egen kulturell tradisjon. Samtidig ligger det et krav i Stiklestadmyten. Det norske folk har et ansvar

⁴⁶ Connerton 2008, s. 54

⁴⁷ Dahl, 1990, s. 159

⁴⁸ NB, BB art. 1882, Verdens Gang 8. juli 1882

for å holde på sin identitet og kulturelle tradisjon og det er her forholdet til Sverige og spørsmålet om selvstendighet kommer inn.

1.4. Demokrati og elite

Bjørnsons tale på Stiklestad i 1882 dreier seg om et ønske om at Det norske folk må utvikle en sterkere nasjonal bevissthet. Begrepet ”Selvstendighetens æresfølelse” er navnet Bjørnson gir den nye nasjonale mentalitet som han mener folket må komme i besittelse av og som Sverige må imøtekomme. Bjørnson taler som sagt til hele folket på Stiklestad og han taler imot embetsmannseliten og kongen:

Et Exempel til og fra samme Strøg, altsaa fra det, hvor vi er stærkest. I min Levealder har Kongen givet næsten *hundre* Sanktionsnægtelser. Ja kanske der er nogle blandt eder, som siger: «Er *det* mange? Jeg troede, der var flere.» Thi vi er saa indkjørte af Juristeriet, at det, som har Lov for sig, det synes vi skal saa være. Hvad er en Sanktionsnægtelse? Det er at begge Thingafdelinger, altsaa den større Del af Folket gennem dem, siger: «Det Lovforslag finder *vi* er til Folkets Vel, det trænger vi», - og saa siger Kongen: «Det skjønner I jer ikke paa, for det ved jeg meget bedre.» Altsaa henved hundre Ganger har den kongelige Regjering fra 1830 ladet Kongen sige til det norske Folk, at hvad der er til Folkets Vel, det skjønner jeg bedre end I. Jeg tror, dette er henved hundre Gange formeget.⁴⁹

Dette sitatet er et kraftig oppgjør med en udemokratisk elitistisk tenkning. Svenskekongen går imot folkets vilje fordi folket selv ikke vet hva de er best tjent med. Som en formynder griper han inn og tilsidesetter demokratiske prinsipper til fordel for et elitistisk lederideal.

Øystein Sørensen argumenterer for at Bjørnstjerne Bjørnson i tillegg til sine demokratiske ideer, også hadde en forestilling om nasjonale elites avgjørende betydning for nasjonens utvikling. Disse to perspektivene står, ifølge Sørensen, i et uavklart spenningsforhold hos Bjørnson⁵⁰. Blant annet hevder Sørensen at når Bjørnson argumenterer mot forestillingen om at Norge er et for lite land til å frembringe en slik elite i sin tale i Lillestrøm i 1881, angriper ikke Bjørnson det grunnleggende premisset i sin motstanders argumentasjon, som er at nasjoner må ha en slik elite, men i stedet at Norge faktisk er i stand til å frembringe ”et tilstrækkelig Antal talentfulde Mænd”⁵¹. I talen på Stiklestad i 1882 er de demokratiske perspektivene klare slik sitatet ovenfor illustrerer, men er det mulig å finne noen spor etter elitetankene som Sørensen hevder Bjørnson hadde?

⁴⁹ NB, BB art. 1882, *Verdens Gang* 8. juli 1882

⁵⁰ Sørensen, 1997, s. 85

⁵¹ Sørensen, 1997, s. 86

Talen på Stiklestad, vil jeg hevde, avslører innimellom et syn på Det norske folk som kan tolkes som uttrykk for en elitetenkning hos Bjørnson. Ved siden av kongen og embetsmennene finnes det også en annen motstander som Bjørnson vil til livs; en indre fiende; i folket.

Ja der siges endog, at et Folk, som saa længe har savnet Selvstændighedens Æresfølelse, faar den neppe. Der er Folk blandt os selv, som siger dette[...] Blandt os selv er der dem, som siger, at denne Ære hos andre bare er et Skin. Vi har ikke for Ingenting snart 500 Aar som Folk savnet denne Ære.⁵²

Bjørnson taler her om individer som ikke forstår betydningen av det han har å meddele. Individer som ikke ser verdien i en selvstendighetens æresfølelse. I talen fremstår disse individene som en minoritet, men hvorfor nevner han dem gjentatte ganger? Er det ikke i en liberaldemokratisk kontekst mer virkningsfullt å fremstille folket med én stemme?

I en moderne demokratisk sammenheng er ikke folkets røst kun et uttrykk for den mest populære oppfatning, men også en stadfesting av hva som er rett oppfatning. Demokratiske avstemninger slår fast en moralsk sannhet. Tilslutning er den viktigste og i streng demokratisk forstand den eneste måten å definere sannhet på. Fra et rent demokratisk perspektiv blir altså Bjørnsons argument mer virkningsfullt og mer sant jo mer enstemmig det støttes av det norske folk. Hvis Bjørnson derimot lener mot en mer elitistisk oppfatning av hvordan sannhet skapes i samfunnet, så er ikke dissens i folket noe som forringer sannhet, men snarere å betrakte som en nødvendighet. Elitens oppgave er å være hyrder for folket. Demokratiet fungerer da for Bjørnson bare så lenge eliten er i stand til å overføre sitt verdisyn til folket, som igjen kan omsette det i stemmer gjennom en demokratisk prosess. Minoriteten som Bjørnson stiller opp som motstandere i sin tale reduserer derfor ikke hans argumentasjon, men er en livsbetingelse for elitens eksistens. Videre vil jeg hevde at hvis Bjørnson faktisk dyrket en slik nasjonalistisk elitisme sammen med sine demokratiske idealer, så var kanskje minoriteten han hadde i tankene mer omfangsrik enn han ga uttrykk for i talen på Stiklestad. I hans tale et år tidligere i Lillestrøm virker det som den unasjonalistiske minoriteten er representativ nok til å diktere bruken av nasjonale symboler som det norske flagget:

[...] og saa siger man uvilkaarligt om den Politik, vi fører: Nej, nej, hvad siger Kongen om det? Nordmændene er endnu ikke rigtig Herrer her, og derfor skjønner I, hvorfor vi holder paa det rene Flag; vi vil bruge det til *Selvopdragelse*. Til *Selvopdragelse*! Vort Folk maa faa rene hele Tegn for sin rene, hele Selvstændighed.⁵³

⁵² NB, BB art. 1882, Verdens Gang 8. juli 1882

⁵³ *Virksomme ord*, Bjørnson, Bjørnstjerne, Vort Forhold til Sverige, [online] url: <http://virksommeord.uib.no/taler?id=417> lesedato, 5. aug. 2010

I dette sitatet synes det som om Bjørnson mener hele Det norske folk tilhører den samme gruppen som den nasjonalt bevisstløse minoriteten i Stiklestadalen fra 1882. Også i Stiklestadalen er det imidlertid mulig å finne dette samme patroniserende synet på folket:

Det *er* altfor kostbart ikke at eje Magten. Men Magten faar vi ikke til Forærings. Vi maa først faa Selvstændighedens Æresfølelse, saa ingen længer *tør* byde os, hvad man har budt os. Og naar den voxer med Tidens Krav, *tør* man altid byde os mindre og mindre, og saaledes gaar Magten efterhaanden og fredeligt over did, hvor Folkets Vel ene kan bestemmes, nemlig hos Folket selv. Jeg siger efterhaanden og fredeligt; thi hvem *tør* trodse et Folks voxende Æresfølelse?⁵⁴

Selvstendighetens æresfølelse er her noe som folket må få tilbake, ikke noe de allerede har. Folket må få vekket denne egentlig essensielle egenskapen som har vært innhyllet i sløvhetens tåke siden middelalderen, og Bjørnson ser det som sin oppgave, som representant for den nasjonale elite, å vekke denne følelsen. Om dette er uttrykk for elitisme er langt fra sikkert, men det er åpenbart mulig å tolke Bjørnsons retorikk i en elitistisk retning. Som sitatet ovenfor illustrerer er det imidlertid ikke noe åpenbart skille mellom folket og Bjørnson selv når det gjelder behovet for ”selvopdragelse”.

Bjørnsons bruk av ”vi” og ”oss” når han taler istedenfor ”jeg” og ”dere” kan oppfattes som at han forstår seg selv som like ufullkommen når det gjelder nasjonal bevissthet som sine landsmenn. På den annen side kan bruken av et slikt inkluderende flertallspronomen være uttrykk for en elitistisk arroganse. Når det i talen til Bjørnson settes likhetstegn mellom ”jeg” og ”vi” når han taler til og om folket, kan det tolkes dit hen at dikteren så på seg selv ikke bare som en del av de andre, men som en slags idealrepresentant for Det norske folk. I kraft av å være i en slik særstilling kan hans personlige ønsker og forestillinger, vanligvis uttrykt med et jeg-subjekt, automatisk også være et allmenngyldig utsagn som gjelder hele folket. Bjørnsons planer og ønsker for folket blir i en slik kontekst en rettesnor og et ideal å strebe etter for tilhørerne og for Det norske folk i alminnelighet.

Det er åpenbart at den elitetanken Sørensen finner spor av hos Bjørnson ikke er like tydelig eller i samme grad ideologisk bærende i hans stiklestadtale i 1882. Denne talen er først og fremst preget av en demokratisk og inkluderende liberalideologisk grunntanke. Likevel åpner denne tvetydigheten for en annen tolkning både av folkemøtet og idealene Stiklestadmyten formidler. I et senere kapittel vil jeg undersøke eliteperspektivet i Stiklestadmyten mer inngående, men

⁵⁴ NB, BB art. 1882, *Verdens Gang* 8. juli 1882

foreløpig er det nok å vise at allerede hos Bjørnson kan man oppfatte denne siden ved Stiklestadmyten og det nasjonale prosjektet.

1.5. Minneriten på Stiklestad

Folkemøtet samlet ifølge Dagbladet 5000 deltakere i 1882, et antall som ifølge journalisten var det største som noensinne hadde vært samlet på stedet siden 1030. Mer enn 800 år etter slaget var altså igjen en folkemengde samlet på slagstedet.⁵⁵ Dagbladet beskriver møtet både som et Venstremøte og som en minneseremoni eller minnerite. Partiets hovedsak og eksistensgrunnlag dreiet seg om forholdet til Sverige og selvstendighetssaken. Over tretti rene norske flagg var reist over tribunen der talerne sto. Ved siden av var et banner reist med påskriften: ”Længe leve Johan Sverdrup!”. Mellom venstrepolitikernes taler ble fedrelandssanger sunget, står det i Dagbladets artikkel. Deltagerne beskrives som ”staute og oplyste Mænd og Kvinder” og selve møtet er en ”eneste stor beaandet Fest”. Journalisten er også klar over Stiklestads betydning for nasjonen og hvordan Stiklestadnarrativet videreføres og Stiklestadmyten aktualiseres gjennom folkemøtet:

Den storslagne Natur, som i det dejlige Sommergejr udfoldede al sin Pragt, de varme, fædrelandske Ord, de store Minder, som hvert Navn kaldte frem, den Stemning, de sidste politiske Begivenheder har vakt, - alt forenede sig om at fylde Sindene med Alvor og med Fæstglede. Ingen, som har deltaget i Stiklestadmødet, faar lettelig Oplevelser, som kan udslette den Glans, hvormed det vil være omgivet i hans Erindring.⁵⁶

Sammen med de fedrelandske ord og de siste politiske begivenheter fylte også ”de store Minder” deltakernes sinn, forteller journalisten. Stiklestadnarrativet forbindes med folkemøtet og tidens politiske situasjon. Den mytiske forbindelsen med Stiklestadnarrativet er så klart og åpenbart til stede ved dette folkemøtet, at bare ved å hinte til denne felles nasjonale erindring gjennom svake henvisninger til minner om nasjonal enhet, gis møtet en høytidsstemning. Begrepet ”de store Minder” referer til en stor fortelling som ifølge Stiklestadmyten startet på dette stedet. Minnet om nasjonen Norges selvstendighet fantes ikke i noe individs selvopplevde minne. En norsk selvstendig nasjon hadde sluttet å eksistere for hundrevis av år siden. Her er det snakk om et kulturelt minne, et kollektivt minne, som ingen av enkeltindividene på folkemøtet hadde noen personlig erindring om. Likevel kan folkemøtet på Stiklestad i 1882 formidle en

⁵⁵ NB, BB art. 1882, *Dagbladet* 11. juli 1882

⁵⁶ NB, BB art. 1882, *Dagbladet* 11. juli 1882

erindring om et slikt fellesskap når deltakerne sammen ser på seg selv som bærere av en kulturell identitet med opphav i den gamle norske middelalderstaten.

Paul Connerton peker på et viktig aspekt ved minneseremonier som Dagbladets journalist også vektlegger i sitatet ovenfor, nemlig minneritens evne til å formidle personlig erfaring om myten. Individene som samlet seg på Stiklestad hadde ikke noen personlig erindring knyttet til Stiklestadnarrativet eller til forestillingen om Norge som uavhengig nasjon. Minneriten på Stiklestad ga medlemmene det. Connerton hevder riten ved siden av å skape en forbindelse mellom myten og deltakerne gjennom performativ utfoldelse også gir de involverte en personlig erfaring om gjenkallelsen av eller erindringen om myten⁵⁷. Uten å gi konkret kunnskap om hendelsene beskrevet i Stiklestadnarrativet, gir allikevel deltakelse i riten en erfaring knyttet til Stiklestadmytens symbolske innhold.⁵⁸

Det Stiklestadmyten først og fremst var for deltakerne på folkemøtet i 1882, var et bindeledd mellom forestillingen om et fortidig norsk fritt kollektiv og dem selv. De individuelle erfaringene gjort av menneskene som samlet seg på Stiklestad, gjaldt den uavhengige nasjonen, en erfaring som kun var mulig gjennom en rituell kollektiv erindring av en myte som Stiklestadmyten. Det er denne glansfulle erindring journalisten sikter til i sitatet ovenfor. For i artikkelen ligger hele tiden dette aspektet som et ostinat og innimellom kommuniseres det i klartekst som når journalisten mener opplevelsen av denne minneriten ”styrkede Troen paa dette Folk og gav et skjönt Billede af, hva det vil naa til under Friheden;”⁵⁹ Her er en erfaring om folkemøtet det samme som en erfaring om Norge som uavhengig nasjon. Altså gis fellesskapet et konkret minne om en virkelighet som ikke har noen forankring i politiske realiteter, men er forankret i myten om Stiklestad.

1.6. Olsok 1897

Markeringen av olsok i 1897 var allerede gjenstand for kontrovers og uenighet lenge før de begivenhetsrike julidagene det året. Trondheims 900-årsjubileum skulle feires denne sommeren og bystyret hadde bestemt at dette skulle skje på den dato da Oscar II ble kronet i domkirken. Et Venstrestøttet motforslag ble imidlertid fremmet i bystyret som en kombinasjon av byjubileum

⁵⁷ Connerton, 2008, s. 102

⁵⁸ Eriksen 1999, s. 99

⁵⁹ NB, BB art. 1882, Dagbladet 11. juli 1882

og olavsfest. Forslaget om å legge jubileet til olsok den 29. juli ble avvist av kongen som truet med å utebli hvis feiringen ble flyttet. Dette ble oppfattet som at svenskekongen satte seg opp mot Olav den hellige. Venstres parole som marte til samling den 29. juli lød: ”Vi følger heller Olav død, enn Oscar levende!”.⁶⁰

Den norske kirkes beslutning om å holde domkirken stengt for olavsmesse i forbindelse med olsok var også kontroversiell.⁶¹ Kirken begrunnet stengingen av domkirken ved å henvise til at Den norske kirke ikke kunne feire en helgen. Begrunnelsen var altså teologisk fundert, men det var kanskje også politiske hensyn som styrte avgjørelsen. På slutten av 1800-tallet var ikke Den katolske kirke noen trussel mot Den norske kirke. De politisk betente sidene ved olsokfeiringen dreide seg ikke om paven i Roma, men om kongen i Stockholm. Kirken var selvfølgelig klar over Venstre og Bjørnsons nasjonale program og kampen for selvstendighet, men valgte allikevel å begrunne sin utestenging religiøst.⁶² Det er mulig at det var allusjonene til katolsk teologi som gjorde det umulig for kirken å akseptere at olavsmessen ble holdt i kirken, men det er også mulig at det var politiske hensyn av mer sekulær karakter som avgjorde dette spørsmålet.

Det er imidlertid verdt å merke seg at kirkens kritikk av olsokfeiringen, og den begrunnelse som ble gitt av stiftsprost Angell i avslaget, ikke synes å ramme det egentlige budskapet i Bjørnsons tale, som var nasjonal selvstendighet. Den fortelling om Olav den Hellige som Bjørnson ønsket å formidle var ikke en del av et religiøst prosjekt, men et nasjonalt.

1.7. Stiklestadmytens struktur

1.7.1. Problemet med bondehæren

Budskapet i Bjørnsons tale på Ilevollen i 1897 kan oppsummeres med et sitat fra det avsluttende crescendoet: ”Paa Olavsdagen skal Norges selvstændige Fortid frem til Held for en selvstændig Fremtid.”⁶³ Igjen er koblingen mellom Norge i middelalderen og Norge på Bjørnsons tid sentral og Stiklestadnarrativet er igjen det verktøy som skal bringe de to sammen. Det er Stiklestadnarrativets posisjon som opphavsmyte for det norske Folk som gjør den så spesielt

⁶⁰ Andresen, Knut, *Olsok i Nidaros Domkirke*, Tapir akademiske forlag, 2007, s. 25

⁶¹ Østang 1997, s. 60f

⁶² Østang 1997, s. 61

⁶³ Langslet 1995, s. 225

egnet. Det var imidlertid aspekter ved Stiklestadnarrativet som opphavsmyte som hadde problematiske sider. Slaget på Stiklestad hadde ikke stått mellom nordmenn og en fremmed makt, men mellom kongens hær og den trønderske bondehæren. Det framstår som om nasjonale myter som Stiklestadmyten ofte har visse sjangertrekk som kjennetegner dem. Blant annet er gjerne konflikten mellom det gode representert ved det nasjonalt samlende, og det onde representert ved det nasjonalt splittende. Stiklestadnarrativet samsvarer ikke uten videre med et slikt sjangerkriterium og Nicolai Wergeland, Henrik Wergelands far, forsøkte i 1816 å gjøre konfliktlinjene i fortellingen mer i tråd med den nasjonale agenda. Han hevdet at det var danskekongen Knut den mektige og hans tilhengere som hadde ført nordmennene bak lyset og vendt dem mot kongen.⁶⁴ Wergeland så betydningen av å inkludere hele folket i Stiklestadmyten og ikke utelukke en bestemt gruppe eller region.

P.A. Munch betegner, i sin empirisk detaljerte fortidsframstilling *Det norske folks historie*, Erling Skjalgssons fiendskap med Olav den hellige som landsforræderi.⁶⁵ Wergeland og Munch har to forskjellige fremgangsmåter når de skal forme fortiden slik at den oppfyller sjangerkriteriet i den nasjonale myten med motsetningene mellom det gode og det onde. Jeg vil påstå at disse to måtene å skape en binær konflikt i fortellingen ikke først og fremst speiler Wergeland og Munchs individuelle preferanser, men knytter seg heller til mytenes betydning og status. Stiklestadnarrativet hadde potensial til å bli en så viktig nasjonal myte at forræderi og regionalt renkespill ikke under noen omstendighet måtte få lov til å undergrave den. Antagonisten i myten måtte være en bakenforliggende utenlandsk kraft for at Stiklestadnarrativets fulle potensial som norsk opphavsmyte kunne realiseres. I Bjørnsons tale på Ilevollen er også Olav den helliges primære anliggende å bli fri fra utenlandsk dominans. Det var dette fremmedherredømmet som Olav Haraldsson ville ”have Ende paa, om det skulde koste Rige og Liv.”⁶⁶

Ved å holde fast ved at Olav den helliges egentlige fiender ikke var å finne blant andre nordmenn på Stiklestad, men blant utenlandske aktører som forsøkte å undergrave kongens nasjonale prosjekt, skapte man ikke bare en myte hele det norske folk kunne stille seg bak, men

⁶⁴ Sørensen, Øystein, *Kampen om Norges sjel 1770-1905*, i Berg-Eriksen, Trond, Sørensen, Øystein, *Norsk idéhistorie b. 3*, Aschehoug, Oslo 2001, s. 91

⁶⁵ Munch, Peter Andreas, *Det norske Folks Historie. Første deel*, Christian Tønsbergs Forlag, Christiania 1852, s. 753

⁶⁶ Langslet 1995, s. 223

også et konfliktbilde som lett kunne overføres til Venstres kamp for selvstendighet fra Sverige. Bjørnson sier i sin tale i 1897: ”Her er vi, her staar vi nu i en alvorlig Kamp! Endelig engang vil vi atter, hva Olav vilde: gjøre dette Landet helt til vort. Endelig engang som han fri det helt fra Fremmedherredømmet.”⁶⁷

1.7.2. Stiklestadmyten som romantisk narrativ

I Bjørnsons tale på olsok i 1897 vektlegger han spesielt utviklingen som Olav den hellige gjennomgår. Bjørnson skiller faktisk mellom Olav Haraldsson og Olav den hellige som om de var to forskjellige størrelser⁶⁸. Skillet går først og fremst mellom symbolet Olav den hellige og mannen Olav Haraldsson, men det er også flere referanser i talen til den personlige utviklingen som olavsskikkelsen gjennomgikk og som til slutt førte ham til Stiklestad i 1030. Denne utviklingen finnes hos Snorre og ikke minst hos Bjørnsons gode venn og kanskje den som mer enn noen annen formet hans historiebevissthet, historikeren Ernst Sars.

I sin bok *Udsigt over den Norske Historie* tegner Ernst Sars et bilde av Olav den hellige som en til tider både smålig og hevngjerrig konge.⁶⁹ Man kan imidlertid se en utvikling av Olavs personlighet i Sars’ historieskrivning der han går fra å være en mann med flere lyter til å bli et individ verdig en helgenstatus. Når Olav den Hellige vender tilbake fra landflyktighet, har hans dårlige sider forsvunnet:

[D]er var foregaaet en Forandring med Olaf, at han kom tilbage som en anden og større Mand, end da han forlot Landet. Hans Naturs Ædelhet aabenbarede sig deri, at Modgangen ikke havde kuet ham eller forbittret hans Sind. Dens Virkning havde været at give ham større Klarhed og Sikkerhed i Oppfattelsen af hans Opgave.⁷⁰

Sars beskriver hvordan motgangen som Olav opplevde modnet ham og åpenbarte for ham hans skjebne. Kontrastene mellom kong Olav Haraldsson og Olav den hellige aksentueres og tydeliggjør den personlige forandringen. Ernst Sars’ beskrivelse av utviklingen til Olav den hellige følger et mønster som samsvarer med det litteraturforskeren Northrop Frye kaller en romanse. Fryes analyse av romansen kan kaste lys over framstillingen til Sars og bidra til å tydeliggjøre hvordan Stiklestadnarrativet ble tilpasset den mytiske helheten. Frye analyserer

⁶⁷ Langslet 1995, s. 223

⁶⁸ Langslet 1995, s. 216

⁶⁹ Sars, Ernst, *Udsigt over den Norske Historie. Første deel*, Det Mallingske Bogtrykkeri, Christiania 1877, s. 281

⁷⁰ Sars 1877, s. 288

romansen som litterær kategori i sitt innflytelsesrike verk *Anatomy of Criticism*. Frye skriver at romansen kan deles inn i tre hovedscener, agon, pathos og anagnorisis. Agon er den første scenen der konfliktlinjene trekkes opp og premissene for dramaet gjøres kjent. Pathos er selve klimakset i kampen mellom det gode og det onde. I den siste scenen, anagnorisis, har det gode vunnet og helten anerkjennes.⁷¹

Heltens utvikling gjennom romansen er sentral for Frye. I agon-fasen er helten ikke ennå klar til å møte sin fiende, men gjennom personlig utvikling og gode medhjelpere kan han etter hvert møte fienden i pathos-fasen. Anerkjennelsen av heltens bedrifter står sentralt i anagnorisis-fasen enten han har overlevd eller har måttet ofre seg i det godes tjeneste. I Sars' fortelling om Olav den hellige tilkjennegis agon-fasen gjennom Olavs tydelige menneskelige sider. Det skjer så et skifte i fortellingen til Sars når Olav vender tilbake fra Gardariket i 1028. Olav Haraldsson er blitt til Olav den hellige. Hos Sars er pathos-fasen ikke selve slaget, men Olavs personlige transformasjon fra menneske til mytisk helt. Når Olav vender tilbake, har fortellingen allerede gått inn i anagnorisis-fasen og slaget mellom det gode og det onde står ikke på Stiklestad mellom kongen og bøndene. Idet Olav den hellige trer fram på slagmarken, er utfallet gitt. Hans offergjerning er bare virkningsfull i den grad Olav selv har transcendert sin menneskelighet og blitt en mytisk helt. Som mytisk helt er vendepunktet hans død representerer berettiget som startpunkt for dannelsen av det nasjonale fellesskap. En viktig kollateral virkning av Sars' sceneinndeling er også frikjennelsen av bondehæren. Bjørnson formidler det samme synet på bondehæren i sin tale i 1897: ”De (bondehæren) maatte gjøre denne Udaad, før de kunde blive bedre.”⁷² Ikke ulik romernes rolle i pasjonsfortellingen i Bibelen er bøndene instrumentale krefter som i det store bilde virker i samstemmighet med de gode kreftene.

1.7.3. ”Den norske bonde” på Stiklestad

”Vi nordmenn er et folk av bønder”, slik starter bind 3 av *Norsk Idehistorie* som tar for seg perioden 1770 til 1905.⁷³ Forfatteren Øystein Sørensen forteller videre at for rundt 200 år siden var forestillingen om ”den norske bonde”, basert på forenklinger, tilspissinger, utvalg og

⁷¹ Frye, Northrop, *Anatomy of Criticism*, Princeton University Press, New Jersey 1973, s. 201

⁷² Langslet 1995, s. 219

⁷³ Sørensen 2001, s. 7

bearbeiding, en konstruksjon som hadde bred gjenklang i det norske samfunnet. Bjørnson var klar over dette og i hans tale på Stiklestad i 1882 har bøndene tatt over kongens posisjon som symbol på den nye tid: ”Dengang var det ikke Bønderne, men Kongen, som den nye Tid bar frem til det skarpe Møde. Nu tviler ingen om, at det er Bønderne, som den nye tid bærer frem”.⁷⁴

Ved å gi bondehæren et forræderstempel risikerte Bjørnson på 1800-tallet ikke bare å gjøre Stiklestadmyten til en splittende faktor mellom sentrum og region, men også å svekke en annen viktig nasjonal myte, myten om ”den norske bonde”. Forestillingen om Den norske bonde på 1800-tallet var et fortettet narrativ om en skikkelse med egenskaper som fri, selvstendig og opplyst.⁷⁵ Disse egenskapene kan kalles demokratiske kardinaldyder og de var forenelige med det nasjonaldemokratiske prosjektet som blant annet Bjørnson og Sars var ideologiske talsmenn for.⁷⁶ Mytebegrepet, slik det er definert hos Barthes, er en passende karakteristikk av denne konstruksjonen. ”Den norske bonden” representerer en forbindelse mellom et språklig konsept og et nasjonaldemokratiske narrativ. Konstruksjonen er på sett og vis en synekdoke som pars pro toto beskriver den norske folkesjelen og det ”egentlige” norske.

Både myten om ”den norske bonde” og Stiklestadmyten var viktige nasjonale identitetsskapere. Slike nasjonale myter forholder seg ofte til hverandre og utgjør et nettverk som formidler ideologiske og kulturelle verdier. Myten om Den norske bonde er med å prege Stiklestadmyten ved å fortrenge et narrativ der Olav den helliges motstandere i slaget demoniseres som fiender av nasjonen. På den andre siden tøyles fascinasjonen for myten om ”den norske bonde” gjennom Stiklestadmytens narrativ. Bjørnson advarer mot å la ”Bondeforgudelsen” forlede til å ta parti for bøndene mot Kongen. Det mener Bjørnson er som ”at ta Parti med Jøderne mot Jesus.”⁷⁷ Spenningen mellom disse to mytene har et potensial i seg til å splitte snarere enn samle det norske folk. Gjennom en følsom balansegang fremhever Bjørnson i stedet den tapende og den seirende part i Stiklestadslaget som en enhet og spiren til det nasjonale fellesskapet. Et fellesskap som det var avgjørende for ham å knytte en forbindelse med.

Gjennom forestillingen om den hellige norske kongen som samlet et helt folk ved sin død, om den danske herskermaktens renkespill, og om bondehærens instrumentelle funksjon i skapelsen

⁷⁴ NB, BB art. 1882, Verdens Gang 8. juli 1882

⁷⁵ NB, BB art. 1882, Verdens Gang 8. juli 1882

⁷⁶ Sørensen 2001, s. 265

⁷⁷ Langslet 1995, s. 216

av det nasjonale fellesskapet gjøres fortiden relevant for den moderne nasjonen Norge. Venstremøtet i 1882 og olsokfeiringen i 1897 knytter disse hendelsene til sin samtid og innlemmer dermed disse forestillingene i den nasjonale kollektive erindringen. Erindringen foregår innenfor en sosial ramme og innenfor et bestemt kulturelt fellesskap. Gjennom felles myter som formidler en bestemt forståelse av fortiden virker delt erindring konstituerende på kollektivet. De politiske folkemøtene er arenaen der Stiklestadmyten skapes og gjenskapes. Her avgjøres mytens mening og her formes og formidles de kulturelle sannhetene myten formidler.

1.8. Politikk og ideologi i Stiklestadmyten

1.8.1. Stiklestadmyten – en fortelling om tap og anger

Bjørnstjerne Bjørnson formidlet i sine to taler en Stiklestadmyte som var relevant i samtiden og som kommuniserte det dikteren mente var norske nasjonale verdier. Kongen som ofrer seg for sitt folk signaliserer individets underordnede posisjon i forhold til det nasjonale fellesskap. Selv kongens liv står ikke over folkets vilje. Dette kan forstås som et grunnleggende folkedemokratisk ideal. Like fullt er det kongstanken som seirer i Bjørnsons Stiklestadmyte. Det er imidlertid helt sentralt på hvilken måte kongstanken får sitt gjennomslag. Striden mot bondehæren hadde en demokratisk dimensjon. Kongens felttog gjennom Trøndelag kan forstås som en tyranns forsøk på å kue sitt folk. Kongens forsøk på å tvinge folket til underkastelse møtte motstand, og et slikt forsøk endte i konflikt og nederlag for kongen. Når kongen derimot nærmer seg folket og søker deres støtte, med guddommelig hjelp heller enn underkastelse, løses spenningen opp mellom dem. Først da kan et nasjonalt fellesskap vokse fram. Bjørnsons Stiklestadmyten er dermed også en fortelling om det norske folks grunnleggende demokratiske karakter.

At en offergjerning kan være en av historiens mest virkningsfulle handlinger er ingen ny tanke innenfor den kristne kulturkrets som Norge var og er en del av. Parallellene mellom Kristus og Olav er ikke mulig å se bort i fra. Opphøyelsen av et tap og et martyrium som noe positivt og ikke et tegn på svakhet, er dypt inngravert i den europeiske kollektive bevissthet og erindring. Videre sier selve slagets posisjon i Stiklestadnarrativet noe om den nasjonale karakteren. Krigshandlingene representerer ikke noe toppunkt i fortellingen, derimot er det prosessen i etterkant som er fortellingens senit. Angeren og tapet er det som konstituerer fellesskapet, ikke gleden over en beseiret ytre fiende. Aktørene i Stiklestadnarrativet deler ikke seierens rus på slagmarken. De deler i stedet et traume. Det er minnet om dette traumet som samler nasjonen og

det er påkallelsen av dette traumet som gir Stiklestadmyten sin samlende kraft også i ettertiden. Men akkurat som i den kristne påskefeiringen er også gleden og lettelsen over hva som fulgte aldri langt unna. Tapets nødvendighet for fellesskapets blomstring gjør traumet mulig å utholde, og minnet om kongens død er like mye minnet om folkets oppstandelse. På denne måten formidler Stiklestadmyten en dypere mentalitet om hva det vil si å være del av det nasjonale fellesskapet. Det er sorgen som fører til handling og til slutt til seier, ikke på slagmarken, men i dannelsen av det nasjonale fellesskapet. Bjørnson forteller om dette minnet og hvordan det har preget nordmennene når han står ved Olavsstøtten på Stiklestad i 1882.

-her staar vi ved et af vore egne største Minder. Det bringer os til at tænke paa, at vi er smaa, med de store Folk kan vi ikke sammenligne os. Men lad os alligevel sige om dette Minde her, som om alle, vi nævner vore, - de har noget, som gjør, at de overgaar alle andre, - de er vort Eje, de har været med at skabe os, ved dem er vi blevne, hvad vi er, de har lagt sit Alvor i dette Folks Sind.⁷⁸

Alvoret Bjørnson her taler om, gjentar han flere ganger i sin tale slik den er referert i Dagbladet 11. juni 1882. Stiklestadmyten forteller om et fellesskaps dannelse og om hendelsen som bandt det sammen. Denne hendelsen var som nevnt et traume. Derfor er det erindringen om den kraft et slikt traume kan mobilisere i folket som blir en del av arven fra Stiklestadslaget. Det er krise, skyld og anger som skaper bevegelse og utvikling. Å bruke et ord som ”alvor” for å beskrive det bestemte sinnelaget som gjorde det norske folks fødsel mulig, gir de rette assosiasjonene til traumet Stiklestadmyten beskriver som det viktigste konstituerende elementet i skapelsen av det nasjonale fellesskapet.

1.8.2. Løgner i kongens ansikt

Olsokfeiringen i 1897 bestod både av opptog og folkemøte og var den første organiserte olsokfeiringen i moderne tid i Trondheim.⁷⁹ Programmet varte i fire dager fra 28. juli til 1. august. Det var nasjonalpolitiske spørsmål som forholdet til Sverige som dominerte folkefesten snarere enn religiøse.⁸⁰ Enkelte kilder hevder at det var over 10 000 mennesker som deltok i feiringen og det ble flagget med ”rene” norske flagg. Venstreavisen Dagsposten skildret folkefesten som et nytt Stiklestadslag: ”Det var *hele* Landet som igaar samledes om olavsstøtten [...] Det var Slaget på Stiklestad paany.”⁸¹ Selv om det ikke ble holdt noen gudstjeneste på selve

⁷⁸ NB, BB art. 1882, Dagbladet 11. juli 1882

⁷⁹ Andresen 2007, s. 29

⁸⁰ Andresen 2007, s. 29

⁸¹ Lindaräng, Ingemar, Helgonbruk i moderniseringstider, Linköping Univeristet, Linköping 2007, s. 59

olavsdagen 29. juli, ble det holdt konsert i domkirken. Draumkvedet ble framført i sin helhet, sannsynligvis for første gang og Johannes Harklous ”Olav den hellige, heroisk legende” ble oppført.⁸² Salmen ”Gud signe vårt dyre fedreland” ble sunget og etter denne dagen omdøpt til ”Fedrelandssalmen”. I folketog som senere gikk til Ilevollen, der Bjørnstjerne Bjørnson skulle holde tale, ble det båret 102 flagg og faner, blant dem var omtrent halvparten rene norske flagg.⁸³ Toget bestod blant annet av forskjellige foreninger og lag som arbeider- og skytterforeninger og Noregs Ungdomslag.

Elleve dager før, den 18. juli, hadde Trondheim markert sitt 900-årsjubileum. Denne markeringen var det de konservative høyrekreftene støttet av den svensknorske kongen Oscar 2. som hadde tatt initiativ til. Kongen hadde motsatt seg å feire dagen sammen med olsok. Det var en åpenbar spenning og konkurranse mellom de to markeringene og en debatt om hvorvidt dekorasjonene fra den første kunne få bli stående til olsokfeiringen. Det ble vedtatt av høyrekreftene at de skulle fjernes.⁸⁴ I en artikkel i Dagbladet den 30. juli 1897 siteres Bjørnson: ”Bare Visitkortet har vi faat; ellers har Højre ryddet Pladsen omhyggelig for os; - de skjønnte, der trængtes stor Plads.”⁸⁵

Konkurransen mellom de to arrangementene gikk selvfølgelig på deltakelse og oppslutning, men det var også en konkurranse om Norges fortid. Fortolkninger av middelalderen og vikingtiden var 1800-tallsnasjonalismens våpen mot unionen. I Norges fortidige uavhengighet lå det en historisk hevd som representerte et potent politisk argument. De unionsvennlige kreftene både i Sverige og Norge hadde også forsøkt å bruke symboler fra denne tiden og presenterte en alternativ erindring av fortidens store konger. Et møte mellom de to fortidskonstruksjonene beskrives både i Verdens Gang og i Dagbladet. ”Visittkortet” som Bjørnson omtaler i sitatet over var en statue av Olav Tryggvason med ansiktet til den svensknorske kongen Oscar 1. Synet av Olav Tryggvason utstyrt med Oscar 1.s ansikt får Bjørnson, ifølge avisene, til å utbryte:

Den Trygvasonsstatyen er ”uta blank, inna krank”, for den er gjort av Filler og Halm, men forgyldt. Og saa er dens Ansigt Kong Oskars! (Forfærdelig Latter). Det er jo en Majestætsforbrydelse – ja, for Oskar ligner jo ikke meget Olaf. Da jeg saa Statyen, sa jeg: ”*Han ljuger*”, sa jeg!⁸⁶

⁸² NB, BB art. 1897, Verdens Gang 30. juli 1897

⁸³ NB, BB art. 1897, Verdens Gang 30. juli 1897

⁸⁴ NB, BB art. 1897, Verdens Gang 30. juli 1897

⁸⁵ NB, BB art. 1897, Dagbladet 30. juli 1897

⁸⁶ NB, BB art. 1897, Dagbladet 30. juli 1897

Bjørnsons dom over statuen er også en dom over unionen med Sverige og dens historiske gyldighet. Statuen av en norsk sagakonge med ansiktet til en svensk monark er et sterkt symbol og Bjørnsons reaksjon er i all sin munterhet sterkt kritisk. ”Ansigt til Ansigt med Norges store Minder og store Mænd tør de ikke staa!” sier Bjørnson videre om de unionsvennlige høyrekreftene.⁸⁷ Det er nettopp ansiktet til statuen av Olav Tryggvason som er visket ut og erstattet.

Forsøket på å forbinde Oscar 1. med erindringen om Olav Tryggvason blir for Bjørnson et forgyllt, men tomt skall. Bjørnson tolker påføringen av Oscar 1.s ansikt på statuen av Olav Tryggvason som et forsøk på å fortrenge minnet om Norges selvstendighet og en direkte trussel mot uavhengighetsbevegelsens tolkningshegemoni. Oscar 1.s ansikt er ikke egentlig en løgn om fortiden så mye som den er et angrep på forestillingen om Norge som egen nasjon. Som tidligere nevnt, var den nasjonale bevisstheten sterkt forankret i forestillingen om at Norge en gang hadde vært en egen stat. Stiklestadmytens kraft stammer fra erkjennelsen om at det fantes et slektskap mellom middelalderens Norge og embetsmannsstaten. Hvis den svensknorske kongen kunne befeste en forestilling om at han var forbundet med de gamle norske kongene, og dermed at unionsfellesskapet var den egentlige arvtaker til kollektivet som ble skapt på Stiklestad, ville selvstendighetsbevegelsen miste et viktig konstituerende element.

1.9. Kommunikasjon mellom fortid og samtid

Akkurat som i 1882 er også Olsokfeiringen i 1897 en mulighet for deltakerne til å erfare det frie norske nasjonale fellesskapet. Igjen er det erindringen om middelaldersamfunnet konkretisert i det mytiske narrativet om hendelsene på Stiklestad som minner deltakerne om deres felles fortid. Men i tråd med Paul Connertons påstand om delaktighetens forrang i minneriten gir Olsokfeiringen ikke bare eller kanskje ikke en gang først og fremst kjennskap til det mytiske narrativets innhold og relevans, men i stedet en erfaring om nasjonal identitet. Tanken om at Olsokfellesskapet i 1897 og Stiklestadfellesskapet i 1030 er deler av samme nasjonale stamme gjør det mulig for deltakerne i olsokfeiringen å forholde seg til Stiklestadnarrativet som et kollektivt minne. Erindringen er den første bevegelsen, en retrospektiv bevegelse som gir kunnskap om det fortidige narrativet. Den neste bevegelsen går i motsatt retning, fra det erindrede tilbake til det erindrende subjektet. Fortidens mening og relevans i samtiden formidles her og med den en retningsgivende og handlingsorientert helhet. Stiklestadmytens

⁸⁷ NB, BB art. 1897, Dagbladet 30. juli 1897

identitetsbærende funksjon utgår fra fortiden til samtiden på denne måten. Disse to bevegelsene kan virke uavhengig av hverandre på individer og kollektiver. Connertons insistering på at ritens kjerne ikke ligger i opprinnelsen i ”the invention of tradition” og at å tilnærme seg ritene ved å forsøke å trenge igjennom den overflatiske performative utfoldelsen til en bakenforliggende sannhet ikke er å forstå eller ta inn over seg ritens distinkte karakter som kollektivt konstituerende element, gjør det mulig å betrakte de to bevegelsene som adskilte.⁸⁸ Ritens opprinnelse, i dette tilfelle Stiklestadmyten og ritens virkning på deltakerne fungerer uavhengig av hverandre. Bevegelsen fra det mytiske narrative til deltakerne på olsokfeiringen er ikke knyttet til den narrative handlingen i fortidsframstillingen, men til den kollektive erfaringen av uavhengig nasjonal identitet som ritene formidler til deltakerne.

1.10. Minneritens erfarte budskap

Verdens Gangs (VGs) journalist var tilstede ved olsokfeiringen og skrev som nevnt om det store antallet rene flagg som valet over toget som inntok feiringsplassen. Dette synet må ha vært et sterkt symbol for deltakerne. Flaggsaken var en av de store nasjonale symbolsakene for uavhengighetsbevegelsen. Bjørnson selv hadde vært sentral i denne striden.⁸⁹ Det rene flagget manglet unionsmerket, og som en parallell må følelsen av å være en del av et fellesskap som sto utenfor unionen med Sverige blitt styrket av dette synet. VG fortsetter med å beskrive hvordan deltakerne marsjerer i sluttet tropp seks mann i bredden inn på festplassen.⁹⁰ Å marsjere i tog signaliserer ikke bare samhold og fellesskap, men gir også en følelse av å bidra til en enhet som signaliserer en felles intensjon med et felles mål. Bevegelsen mot festplassen blir som en samlet realisering av kollektivets skjebne og en perfekt analogi til folkets bevegelse fra union og ufrihet til selvstendighet og frihet. Slik ble den nasjonale fellesskapsfølelsen gjennom flaggsymbolikken og togmarsjeringen etablert hos deltakerne allerede før møtet hadde startet. I denne tilstand møter altså deltakeren sin tids største skikkelse: dikterhøvdingen Bjørnstjerne Bjørnson. VG skriver:

Efter at Ibsens ”Vi er et Folk, vort Land er frit!” var afsunget, traadte Bjørnstjerne Bjørnson frem og holdt Festtalen, som paahørtes af den store Folkemængde med en ligefrem gribende Oppmærksomhed, - man kan trygt sige Andakt.⁹¹

⁸⁸ Connerton: 2008: s. 103

⁸⁹ Sørensen 2001, s. 315

⁹⁰ NB, BB art. 1897, Verdens Gang 30. juli 1897

⁹¹ NB, BB art. 1897, Verdens Gang 30. juli 1897

Det er nesten som journalisten beskriver et møte med det hellige. Bjørnsons tale avbrytes bare unntaksvis av jublende bifall ved ”de mest fængende ord” nærmest beskrevet som utbrudd av religiøs ekstase. Ved talens avslutning ”Leve det gamle, det nye Norge!” beskriver journalisten stormende ovasjoner og hurrarop, og Bjørnson blir flere ganger kalt tilbake til talerstolen for å motta mengdens hyllest. Deretter takkes Bjørnson av Venstrepolitikerer Wilhelm Andreas Wexelsen og deltakerne bryter ut, tilsynelatende spontant, i sang. Sangen er ”Ja vi elsker” skrevet av Bjørnson selv. VGs journalist avslutter med å oppsummere: ”Den hele Festlighed gjorde et stærkt og visserlig varigt Indtryk paa alle Tilstedeværende.”⁹²

1.11. Oppsummering og avslutning

I dette kapitlet har jeg vist hvordan Stiklestadmyten ble utviklet av Venstre og Bjørnstjerne Bjørnson. Stiklestadnarrativet ble presentert som en fortelling om det norske folks opphav. Gjennom et bearbeidet fortidsbilde skaptes en myte som ga det norske folk en fortid som uavhengig nasjon. Ved å knytte sammen fortid og samtid ble Stiklestadnarrativet mytologisert og forstått som en forklaring på og legitimering av kravet om selvstendighet fra Sverige. Stiklestadmytens budskap om fortidig nasjonal storhet passet godt inn i tidens nasjonalromantiske åndsstrømning.

Ved siden av å gi tilhørerne ved folkemøtet i 1882 og olsokfeiringen 1897 kunnskap om Stiklestadmyten, gjenskapte også møtene en opplevelse om tilhørighet til det nasjonale uavhengige fellesskapet som oppsto der i 1030. I tråd med Paul Connertons minneteorier virker det rimelig å betrakte møtene som minneriter. Minneritene ga en emosjonell erfaring om hvordan det var å være del av det nye nasjonale fellesskapet som ble skapt etter slaget på Stiklestad. Opplevelsen av det frie Norge var en ny erfaring for de som deltok i riten, ja – mer enn det: vi kan slå fast at dette sannsynligvis var en opplevelse som ingen norsk forsamling hadde hatt siden middelalderen, kanskje med unntak av Riksforsamlingen på Eidsvoll. Iscenesettelsen av minneriten ga deltakerne en todelt erfaring knyttet til Stiklestadnarrativet. Den ene og kanskje mest virkningsfulle var knyttet til opplevelsen av å tilhøre en fri nasjon knyttet til fellesskapet som oppsto etter slaget på Stiklestad i 1030. Den andre erfaringen besto i opplevelsen av å være forflyttet fra Stiklestad på slutten av 1800-tallet til Stiklestad i 1030, i tiden rett før slaget skulle begynne. Som Bjørnson nevner i sin tale er stedet Stiklestad igjen

⁹² NB, BB art. 1897, Verdens Gang 30. juli 1897

arena for nasjonal frihetskamp, og igjen står en militært underlegen ”hær” på slagstedet og igjen skal den underlegne side seire og få gjennomslag for sitt nasjonale prosjekt.

Kapittel 2: Kirkejubileet i 1930 – mellom klassekamp og kirkesplid

”Stiklestad og 1030 er det første faste årstall i vår historie”⁹³

- Eivind Berggrav

2.1. Innledning

I dette kapitlet skal jeg gjennomgå den store 900-årsfeiringen av slaget på Stiklestad og se hvordan kirken aktualiserte og videreutviklet Stiklestadmyten i 1930. Et hovedpoeng er å vise hvordan Stiklestadmyten endret seg og ble tilpasset mellomkrigstidens politiske virkelighet og kirkens samlingsprosjekt. Ved å analysere feiringens form ønsker jeg å vise hvordan erfaringen fra dette jubileet også var en iscenesettelse av Stiklestadnarrativet og kan derfor forstås som en minnerite. 900-årsjubileet i 1930 var mange forskjellige markeringer, stevner og feiringer som varte i flere dager der selve olsokdagen 29. juli, markerte et høydepunkt. Det er først og fremst hendelsene og talene fra denne dagen jeg skal ta for meg i dette kapitlet.

2.2. Nye politiske strømninger

Det var i 1930 at den store depresjonen slo inn over Norge. Tilbakegangen i eksportnæringene innevarslet den økonomiske krisen som bare tre år etter ville gi seg utslag som arbeidsledighet på over 100 000 og kraftig redusert BNP.⁹⁴ På mange måter befant feiringen av olsok 29. juli 1930 seg på kanten av stupet. Depresjonen var på vei, klassekamp og revolusjonære krefter raste i arbeidslivet, og en folkekirke sto delt mellom to fraksjoner, midt oppe i dette skulle Olav den hellige feires og nytt innhold skulle forhandles fram i Stiklestadmyten.

1920- og 30-årene var preget av hyppige regjeringsskifter og mindretallsstyre. Den norske politiske arena opplevde en tendens til økt politisk radikalisering og fragmentering. Tiden da det fantes en inndelingen av det politiske landskapet i et høyreparti og et venstreparti var over. I stedet hadde man fått et mangfold av partier som både befant seg lenger ut på de politiske vingene – som Arbeiderpartiet – og som hadde snevrere interessesfærer – slik tilfellet var med

⁹³ Berggrav, Eivind, Brytningene omkring Olav og Stiklestad – Momenter til et oppgjør foran jubileet, Aschehoug & Co., Oslo 1930, s. 68

⁹⁴ Dianelsen, Rolf, Hovland, Edgar, Grunntrekk i Norges historie – fra vikingtid til våre dager, Universitetsforlaget, Oslo 2007, s. 270

Bondepartiet. På begge ytterpunktene fantes motstand ikke bare mot politikken som ble ført, men også et ønske om endring av de politiske strukturene og den folkedemokratiske styreformene. Den organiserte arbeiderbevegelsen hadde for første gang blitt en betydelig maktfaktor i landet og hadde også kommet i regjeringsposisjon en kort periode i 1928. Selv om Arbeiderpartiet hadde veket fra sitt krav om oppløsning av statskirken, var deres kirkefiendtlige politikk fortsatt virksom på flere områder.⁹⁵ Men de mest dramatiske konfliktene i Norge i denne perioden utspant seg i arbeidslivet, mellom arbeidere og arbeidsgivere. Storstreiker og lockouter preget industrien og Arbeiderpartiet sto på fagforeningenes side. Bare et snaut år etter Stiklestadfeiringen nådde arbeidskonflikten et slags høydepunkt under Menstadslaget der arbeidere og politifolk barket sammen⁹⁶. Klassekamp og revolusjonære ideer var en del av den samfunnspolitiske realiteten som omgav feiringen av 900-årsjubileet for slaget på Stiklestad.

På høyresiden hadde det også dukket opp radikale krefter som ønsket å avskaffe både partisystemet og parlamentarismen.⁹⁷ Både som en reaksjon på arbeiderbevegelsens revolusjonære ideologi og inspirert av Mussolinis fremgang i Italia, hadde en rekke politiske organisasjoner på høyresiden dukket opp med krav om sterke uavhengige ledere som kunne redde nasjonen fra kommunismen. Høyreaktivismen bredde seg ut over hele landet og hadde tilhengere som Fridtjof Nansen og Roald Amundsen.⁹⁸ Den mest kjente organisasjonen på ytre høyre var Fedrelandslaget som ble stiftet i 1925, og som gjorde seg sterkt gjeldende i valgkampen i 1930.⁹⁹ Fridtjof Nansen døde i 1930, og hans tidligere samarbeidspartner Vidkun Quisling fikk i *Tidens Tegn* trykket artikkelen ”Politiske tanker ved Fridtjof Nansens død”. I denne artikkelen fremmer Quisling krav om reformer, raseorientert politikk og kamp mot kommunismen. Noen få år senere dannet han Nasjonal Samling med seg selv som fører for det nye partiets riksorganisasjon.¹⁰⁰

⁹⁵ Oftestad, Bernt T., Rasmussen, Tarald, Schumacher, Jan, *Norsk kirkehistorie*, Universitetsforlaget, 1991, s. 257f

⁹⁶ Furre, Berge, *Norsk historie 1914-2000*, Det norske samlaget, Oslo 2006, s. 57

⁹⁷ Furre, 2006, s. 64

⁹⁸ Furre, 2006, s. 65

⁹⁹ Store Norske Leksikon, artikkel: Fedrelandslaget, [online] url: <http://www.snø.no/Fedrelandslaget> lesedato: 14.11.2010

¹⁰⁰ Norsk Biografisk Leksikon, artikkel: Vidkun Quisling, [online] url: http://www.snø.no/.nbl_biografi/Vidkun_Quisling/utdypning lesedato: 14.11.2010

Det politiske landskapet var altså helt annerledes enn det hadde vært omtrent femti år tidligere ved Stiklestadmøtet i 1882 og drøyt tretti år tidligere ved olsokfeiringen i 1897. Det borgerlige Venstre som hadde jobbet for norsk selvstendighet satt ved makten, og Olav den helliges politiske symbolkraft hadde endret seg. De radikale kreftene i samfunnet i 1880-årene, som i Olav hadde funnet et samlende uttrykk, representerte nå de etablerte delene av politikken og det bestående samfunn. Den store politiske kampen i 1930 sto ikke lenger mellom partier som Høyre og Venstre, men mellom arbeid og kapital.

2.3. Kirken og Olav den hellige

2.3.1. Kirkens forhold til Stiklestadmyten

I 1897 hadde kirken stått i opposisjon til den Venstreinitierte olsokfeiringen. Bjørnstjerne Bjørnson så vel som Christoffer Brun hadde kritisert kirken for hva de så som nasjonal blindhet. Det faktum at Nidarosdomen ble stengt for de oppmøtte på olsok, hadde ikke hemmet selvstendighetsbevegelsens besluttsomhet når det gjaldt feiringen av Olav den hellige eller bevegelsens bruk av dette nasjonalsymbolet i deres politiske kamp, men det hadde satt kirken på sidelinjen hva angår Stiklestadmytens innhold. Kirken, som hadde hatt et problematisk forhold til Olav den hellige i 1897, skulle få en mye større rolle ved feiringen i 1930.

Mange år før jubileumsåret hadde kirken, ved biskop Jens Gleditsch, initiert en innsamling for å få gjenreist store deler av Nidarosdomen og Stiklestad kirke med 900-årsjubileet som mål for ferdigstillingen. Olsokfeiring i norske kirker hadde hatt sporadiske tilløp i årene siden 1897, men i domkirken hadde man ikke holdt noen spesiell olsokgudstjeneste, hvis man ser bort i fra venstremannen Vilhelm A. Wexelsens olsokgudstjeneste i 1898¹⁰¹. I *Norvegia Sacras* spesialutgave i forbindelse med kirkefesten i 1930 står det at "For 12-14 aar siden var olsok et temmelig ukjent begrep i Olavs-kirkens egen by. Hvis man forbandt noget med olsok, var det nogen minner fra venstrepolitikkens dager. Olsok var ingen kirkelig dag, det var mer en Venstredag"¹⁰². Etter initiativ fra studentprest Arne Fjellbu ble det i 1922 feiret olsok i Nidarosdomen¹⁰³. Både biskop Gleditsch og Fjellbu var viktige pådrivere for olsoktradisjonens

¹⁰¹ Østang 1997, s. 122

¹⁰² Kolsrud (red.), Nidaros og Stiklestad – Olavsjubileet 1930, *Norvegia Sacra* 1930, s. 22-28

¹⁰³ Andresen 2005, s. 40

gjenopptakelse og for feiringen i 1930. De representerte også den liberale siden i den skarpe konflikten som utspant seg i kirken i mellomkrigstiden.

Akkurat som det politiske miljøet var preget av konflikter mellom den politiske arbeiderbevegelsen og de borgerlige partiene, var også Den norske kirke gjenstand for en opprivende konflikt mellom ortodokse og liberale kristne. Kirkens offentlige rolle var blitt svekket gjennom økt sekularisering i samfunnet.¹⁰⁴ Blant annet som en reaksjon på sekulære ideologiers nedslag i samfunnet vokste en mer puritansk og konservativ kristendom frem med lekmannsbevegelsen. Akkurat som arbeiderbevegelsen var også lekmannsbevegelsen en folkebevegelse som blant annet rekrutterte medlemmene sine fra arbeidermiljøer.¹⁰⁵ Lekmannsbevegelsen var en pietistisk organisasjon som hadde sitt tyngdepunkt i den lavkirkelige kulturkonservative delen av den norske kristendommen. Lekmannsbevegelsen var opptatt av en personlig relasjon til Kristus gjennom omvendning og vekkelse.¹⁰⁶ Bibeltolkning, forkynnelse og til og med nattverdforettelse skulle ikke være forbeholdt presteskaper i Den norske kirke. Lekmenn måtte også få denne muligheten.

Professor Ole Hallesby ledet et stort møte mellom lekmen og konservative teologer i Calmeyergatens misjonshus i 1920. Her ble det vedtatt at det ikke skulle være noe samarbeid med de liberale kristne kreftene i Norge.¹⁰⁷ Dette var en bitter strid for kirken og Jens Gleditschs utnevning til biskop i Nidaros i 1923 ble møtt med heftige protester fra lavkirkelig hold. Feiringen av olsok i 1930 var altså allerede i sin unnfangelse en liberalkirkelig idé. De kristen-konservative kunne vanskelig vinnes over til støtte for olavsfeiringen, men det var allikevel mulig å gjøre 900-årsjubileet til en folkefest. Det store flertallet av folket befant seg i sentrum i konflikten og jubileets suksess avhang av tilslutning fra dette segmentet.

2.3.2. Berggravs brytninger

Biskop Eivind Berggrav skulle holde preken ved markeringen av 900-årsjubileet og tidligere samme året hadde han utgitt et skrift med tittelen *Brytningene omkring Olav og Stiklestad*.

¹⁰⁴ Oftestad, Rasmussen, Schumacher 1992, s. 256

¹⁰⁵ Oftestad, Rasmussen, Schumacher 1992, s. 258

¹⁰⁶ Nerbøvik, Jostein, Norsk historie 1860-1914, Det norske samlaget, Oslo 3. utg. 2007, s.177

¹⁰⁷ Furre, 2006, s. 51

*Momenter til et oppgjør foran jubileet.*¹⁰⁸ I dette skriftet kritiserte Berggrav de pietistiske kreftene innen kirken som motsatte seg forestillingen om at Olav den hellige hadde en slik betydning for kristendommen i Norge at han fortjente så stor oppmerksomhet som han ble gjenstand for i 1930. På den andre siden av det religiøse spekteret kritiserte også Berggrav de marxistiske historikerne som ikke anerkjente Olavs personlige og kristne motiver, men bare så de politiske og økonomiske. Om Olav skrev Berggrav blant annet: ”Det vi hylder ved ham er ikke personen og ikke fremgangsmåten – alt dette blir mer tidsbestemt og derfor likegyldig – men symbolet, redskapet, som blev skapermiddel for all fremtid.”¹⁰⁹ Akkurat som Bjørnstjerne Bjørnson er også Berggrav opptatt av å tone ned både de konkrete politiske motivene som ledet til Stiklestadslaget og ikke minst Stiklestadnarrativets beskrivelser av vold som politisk virkemiddel. Slik Bjørnson skiller mellom personen Olav Haraldsson og symbolet Olav den hellige, skiller også Berggrav mellom de to, og viderefører dermed denne dualistiske fortolkningen av Stiklestadnarrativets hovedaktør.

Berggrav fikk svar fra teolog og skolemann Sven Svensen i en artikkel i Kirke og Kultur. Svensen, som her må sies å representere den konservative og pietistiske siden i debatten om Olav den hellige, mente at feiring av en nasjonalhelgen måtte være problematisk for kirken. Olav den hellige, mente Svensen, hadde i Norge overskygget Kristus inntil reformasjonen hadde satt en stopper for slik ”avgudisk menneskedyrkelse”.¹¹⁰ Videre var det for Svensen tydelig at denne feiringen var et forsøk på å vekke til live Olav-kultusen fra middelalderen¹¹¹. Motkreftene i kirken hadde altså langt på vei de samme innvendingene som i 1897. Frykt for katolske tilstander i Den norske kirke var også i mellomkrigstiden fundamentet i kritikernes argumentasjon. Eivind Berggrav representerte allerede i 1930 et mellomsjikt mellom de liberale og de konservative. Berggrav hadde startet som liberaler, men beveget seg fra dette syn i mer sentrumkirkelig retning. Han var en samlende skikkelse i kirken, noe som ikke minst ble synlig under andre verdenskrig ti år senere da han ble den viktigste kirkelige motstandsmann mot

¹⁰⁸ Lindaräng 2007, s. 90

¹⁰⁹ Lindaräng, 2007, s. 90

¹¹⁰ Lindaräng, 2007, s. 90

¹¹¹ Østang 1997, s. 128

nazistene¹¹². Berggrav så olsokfesten i 1930 som en mulighet til å samle både kirken og det politiske samfunnet under en nasjonal og sakral skikkelse, Olav den hellige.

2.4. Nye minneriter – nye erfaringer

2.4.1. Haakon VII gjenkaller Stiklestadmyten

Som nevnt bestod olavsjubileet i 1930 av flere store arrangementer, men den største folkefesten fant sted 29. juli på Stiklestad. I forbindelse med feiringen av 900-årsjubileet for slaget på Stiklestad ble det holdt utendørgudstjeneste på selve slagstedet. På denne kirkelige markeringen møtte 40 000 mennesker opp og i *Norvegia Sacras* spesialutgave fra 1930 om olavsjubileet står det at det var 5000 løpende meter med benker.¹¹³ Det var lite som minnet om det politiske partimøtet som hadde funnet sted der femti år tidligere. Dette var et arrangement som kirken sto bak, der Olav den helliges rolle som innfører av kristendommen i Norge stod i sentrum. Flere utenlandske biskoper hadde vært til stede ved innvielsen av Nidarosdomens skip dagen i forveien, noe som ga hele markeringen et preg av å gjelde noe som overskred det rent nasjonale og gjaldt det kristne fellesskap også utenfor Norge.¹¹⁴

Først på programmet på olsokdagen stod høymessen i Stiklestad kirke som startet allerede klokka halv elleve. Deltakelsen var forbeholdt spesielt inviterte.¹¹⁵ Blant dem var alle de norske biskopene og andre geistlige. Etter dette fant det sted en liturgisk andakt i samme kirke, deretter beveget man seg til slagstedet ved olavsstøtten for utendørgudstjeneste og jubileumsstevne. Høymessen markerte starten på feiringen, men var også det eneste av arrangementene som ikke var tilgjengelig for alle. De kongelige var ikke budne til denne første delen, men kom halvannen time senere, til andakten. Det er vanskelig å se at dette ikke godt kunne bli oppfattet som en bevisst høykirkelig markering fra Den norske kirke. Å gjøre innledningen til feiringen av slaget på Stiklestad til et eksklusivt geistlig arrangement signaliserte en sterk kritikk av lekmannsbevegelsens idealer om lavkirkelighet og lekmannsforkynnelse. Folket, som ifølge

¹¹² *Norsk Biografisk Leksikon*, artikkel: "Eivind Berggrav", [online] url: http://www.snl.no/.nbl_biografi/Eivind_Berggrav/utdypning lesedato: 7. aug. 2010

¹¹³ Kolsrud (red.), 1930, s. 89

¹¹⁴ Kolsrud (red.), 1930, s. 64ff

¹¹⁵ Kolsrud (red.), 1930, s. 83

Oluf Kolsrud hadde strømmet til Stiklestad siden tidlig om morgenen, fikk ikke en gang ta del i høymessen, men måtte nøye seg med å stå utenfor og vente.¹¹⁶

Det er ikke før Kong Haakon ankommer med sin familie at kirken igjen blir åpen for alle og den felles liturgiske andakten kunne starte. Historieteoretikeren Jörn Rüsen argumenterer for at historiske forløp ikke kan forstås som realiseringen av historiske aktørers intensjoner.¹¹⁷ Selv om det er en besnærende måte å forstå historien på, at historiske erfaringer uten rest går opp i intensjonene, så samsvarer nesten aldri et utfall med aktørens intensjon. Rüsen mener det er asymmetrien mellom intensjoner og erfaringer som er selve grunnsteinen i historiefagets identitetsskapende funksjon. Rüsen sier det slik:

Fordi intensjonalt motiverte handlinger fører til resultater som ikke svarer til intensjonene, må erfaringen av menneskelige handlinger i tiden gis stadig og på nytt en (nettopp historisk) fortolkning som fortsatt kan gi grunnlag for å utvikle meningsfulle intensjoner i nåtiden.¹¹⁸

Rüsens analyse av historisk mening avdekker en viktig side ved hendelsesforløp i fortiden, men fortolkningen av hendelser skjer også øyeblikkelig, nesten samtidig. Motivet kirken hadde med å gjøre høymessen i Stiklestad kirke til en eksklusiv markering, hadde muligens ingenting med lekmannsbevegelsen eller med kongens senere ankomst å gjøre, men *meningen* i hendelsen som produkt av en fortolkning formidler et slikt budskap. Kongens ankomst til Stiklestad markerer en slutt på adskillelsen mellom folket og kirken. Igjen som i Stiklestadnarrativet fungerer kongen som et medierende ledd mellom kristendommen og det norske folk. Innenfor et minneteoretisk perspektiv er Kongens ankomst en mulighet for folket til å delta og erfare Stiklestadmyten uten å ha noen direkte kunnskap om den. For å bruke Anne Eriksens terminologi er det her snakk om en ”erfaringsmessig delaktiggjøring i kollektivtradisjonen og dens budskap”.¹¹⁹

2.4.2. Olav den hellige hentes til Kirken

Oluf Kolsrud skriver i *Norvegia Sacra* at fra Stiklestad kirke til Olavsstøtten på selve slagplassen gikk hele menigheten med Kongen, Dronningen og Kronprinsen,

¹¹⁶ Kolsrud (red.), 1930, s. 83

¹¹⁷ Rüsen, Jörn, *Rekonstruktion der Vergangenheit*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1986, s. 33

¹¹⁸ Rüsen, 1986, s. 33 (oversatt av F. Meyer)

¹¹⁹ Eriksen 1999, s. 99

stortingspresidenten og statsministeren i prosesjon.¹²⁰ Historisk sett har prosesjoner alltid hatt viktige kollektivt konstituerende funksjoner. Spesielt innenfor forskjellige religiøse kontekster har prosesjonen vært en viktig del av det rituelle uttrykket.

I 1930 gikk prosesjonen fra Stiklestad kirke til slagstedet der utendørgudstjenesten skulle holdes. Denne prosesjonen hadde to funksjoner. Den første er åpenbar. Ved å beholde den høytidelige og ritualistiske formen fra kirken og den liturgiske andakten til slagstedet ble kirken forflyttet ut av bygningen og til den nye plasseringen. Prosesjonen representerer en rituell kontinuitet mellom Stiklestad kirke og plassen der friluftsgudstjenesten skulle holdes.

Deltakerne slippes aldri egentlig ut av det sakrale kirkerommet selv om de forlater kirkebygget. Den andre funksjonen er egentlig en konsekvens av den første, nemlig at Stiklestadmyten bringes til kirken. Ved å utvide kirkerommet innlemmes slagstedet i det hellige rommet. Kirken befester dermed sin tilknytning til Stiklestadnarrativet. Stiklestadmyten Bjørnson og Venstre skapte og gjenskapte årtier tidligere, en Stiklestadmyte som knyttet dem og deres tilhengere til fellesskapet i Stiklestadnarrativet, hadde for alvor fått sitt gjennomslag nettopp på slagstedet. Prosesjonen i 1930 uttrykker kontinuitet med Stiklestadmyten til Bjørnson på flere avgjørende punkter. Sammenhengen mellom fellesskapet som dannes etter Stiklestadslaget og samtidens fellesskap samlet på Stiklestad er helt i tråd med Bjørnsons myte. Men fellesskapet som er samlet i 1930 er ikke det samme som i 1882. Denne gangen er det ikke først og fremst det nasjonale fellesskapet som minnes sitt opphav, men det kristne fellesskapet. Den kirkelige prosesjonen til Stiklestad forsøker å markere en begynnelse på noe nytt ved å gjenskape noe fortidig. Connerton beskriver hvordan forestillingen om en begynnelse, om noe nytt, alltid forholder seg til en erindring om det gamle.

[T]he absolutely new is inconceivable. It is not just that it is very difficult to begin with a wholly new start, too many old loyalties and habits inhibit the substitution of a novel enterprise for an old and established one. More fundamentally, it is that in all modes of experience we always base our particular experiences on a prior context in order to ensure that they are intelligible at all;¹²¹

Connerton forteller videre at i formingen av det nye gjenkalles ofte opprettelsen av det gamle som skal avløses. Som eksempel analyserer Connerton henrettelsen av Ludvig XVI i 1793.¹²² Kongens revolusjonære motstandere ønsket ikke først og fremst å bli av med en bestemt konge

¹²⁰ Kolsrud (red.), 1930, s. 89

¹²¹ Connerton 2008, s. 6

¹²² Connerton 2008, s. 7f

men med hele det monarkiske systemet. Kongemord alene var ikke tilstrekkelig for å gjøre ende på det gamle regimet. Slike mord var en inkorporert del av den gamle virkeligheten så gjerningen i seg selv symboliserte ikke noe brudd med monarkiet som institusjon og maktprinsipp. Måten kongens motstandere gikk frem på for å skape et slikt brudd, og dermed gjøre det mulig å introdusere noe ”nytt”, var gjennom prosessens form. Gjennom en offentlig seremoni der de forskjellige rituelle aspektene ved kroningsseremonien ble gjenskapt og henvist til, lyktes de antimonarkiske kreftene i 1793 å ta fra hverandre det hellige embetet og avslutte monarkiet. Én rite opphevet en annen¹²³. Denne kommunikasjonen mellom riter, der en ny rite grunnlegger noe nytt ved å erindre innstiftelsen av det som skal avløses, kan også skues på Stiklestad i 1930. Prosesjonen innstifter en ny fortolkning av Stiklestadnarrativet og former en ny Stiklestadmyte ved å gjenskape ritualet som grunnla den gamle fortolkningen. Det var derfor flere lag av erindring som fant sted på ved 900-årsmarkeringen. Erindringen om Stiklestadnarrativet og fortolkningen av den i Bjørnsons Stiklestadmyte er som en grunnmur. Relasjonen mellom fellesskapet i 1030 og det nasjonale fellesskapet ligger som et premiss for den nye fortolkningen. Erindringen om grunnleggelsen av myten ved folkemøtet i 1882 og den rituelle gjenskapelsen av den gjennom prosesjonen til slagstedet, oppløser det gamle tolkningshegemoniet og skaper et tolkningsrom. I dette tolkningsrommet formes den nye myten hele tiden i dialog med den gamle. Den nasjonale og partipolitiske arven etter Bjørnson og Venstre blir således erstattet med et kristent budskap. Stiklestadnarrativets relevans for samtiden går fra å handle om grunnleggelsen av det nasjonale fellesskapet til grunnleggelsen av det kristne fellesskapet i den nye Stiklestadmyten.

2.4.3. ”Norge som et eneste samstemt folk”

Ved utendørsgudstjenesten på Stiklestad ble det av biskop Eivind Berggrav utviklet en spesielt tilpasset rituell kroppslig praksis som skulle gjøre det lettere å gjennomføre en så stor tilstelning. Blant annet skulle deltakerne blotte hodet de gangene de vanligvis ville reist seg hadde dette vært en vanlig gudstjeneste. Bare under fedrelandssalmen og ved evangelielesningen skulle man også reise seg.¹²⁴ Eivind Berggrav forteller i en artikkel i *Kirke og Kultur* samme høst om opplevelsen av samhold i folkemassen gjennom det de kroppslige uttrykkene meddelte.

¹²³ Connerton 2008, s. 9

¹²⁴ Kolsrud (red.), 1930, s. 89

Av de 42 tusen var der benker til 15 000, men på den annen side av bekken opover skråningen lå der en 5-6000 i gresset. Det var særlig disse tusener som grep mig, halvt utenfor det hele som de lå. Deres reisning skjedde så raskt og etterfulgtes momentant av en slik lyttende stillhet, at det var som om hver sjel åndet mot en.¹²⁵

Connerton påstår at i et kroppslig ritual finnes det ingen reservasjonsmulighet for deltakerne. I deltakelsen ligger både aksept og tilslutning.¹²⁶ Den samstemte tilslutning de kroppslige ytringene signaliserte, styrket fellesskapsfølelsen til folkemengden på Stiklestad. Den gir også assosiasjoner til den type militær orden en hær må utvise på slagmarken. ”...jeg har aldri opplevet en flokk som var så lett å lede, så vare for det minste vink...” skriver Berggrav i sin artikkel.¹²⁷ Dette er et aspekt ved feiringen av Olav den hellige som kan sies å samsvare med Stiklestadnarrativets bilde av hærene som hadde samlet seg på Stiklestad i 1030.

Arne Fjellbu holdt preken i Nidarosdomen samme dag. Fjellbu formidlet et bilde av Olav den helliges siste dager som samsvarte godt med Stiklestadnarrativet, slik historikeren og venstremannen Ernst Sars hadde utviklet det på slutten av 1800-tallet, og som jeg tidligere – i samsvar med litteraturteoretikeren Northrop Frye – har kalt en romanse. Også hos Fjellbu er fortellingen preget av at selve slaget er del av den avsluttende og forsonende anagnorisis-fasen. Fjellbu sier om Olav den hellige: ”Og den siste morgenen, før slaget begynte, før solen rant, tykte han lik Jakob aa se himmelstigen reist og himmelen aapnet.”¹²⁸ Igjen formidles et budskap om at Olav den helliges skjebne allerede før slaget var forseglet og han selv påtok seg rollen som martyr for nasjonen og ikke minst sin tro. Hans motstanderes instrumentelle rolle i dramaet gjør deres handlinger ikke bare moralsk tvetydige, men også helt nødvendige i skapelsen av det nasjonale kristne fellesskapet som 900 år senere kan stå på Stiklestad. Kongens egen hær blir også gjenstand for den samme skjebnestyrt kraft, selv om dens moralske rolle i slaget ikke nødvendigvis gjør en aksentuering av dens instrumentelle funksjon slik bondehæren trengte. Berggravs beskrivelser av folkemengden som ifølge ham selv var ”Norge som et eneste samstemt folk” gir klare assosiasjoner til den hær som ikke lenger var en sum av individer med unike erfaringer og motiver, men et instrument i fullbyrdelsen av en større skjebne.¹²⁹ Det er i denne kollektivismen der fellesskapet agerer med én vilje at Berggrav mener ”vi oplevde oss

¹²⁵ Østang, 1997, s. 138

¹²⁶ Connerton 2008, s. 54

¹²⁷ Østang, 1997, s. 138

¹²⁸ Kolsrud (red.) 1930, s. 112

¹²⁹ Østang 1997, s. 139

selv som et kristent folk”.¹³⁰ Denne tilstand av religiøs unison samstemthet som deltakerne i utendørgudstjenesten viste, blir dermed en rekonstruksjon eller gjenopplevelse av Stiklestadmytens hærfellesskap. Utendørgudstjenesten på Stiklestad var som alle andre gudstjenester en religiøs rite, men plasseringen av møtet på Stiklestad og den enorme folkemengdens handlingsmønster ga også klare assosiasjoner til Stiklestadnarrativets beskrivelse av hærene som møttes der i 1030.

Berggrav påstår Stiklestadmøtet ”blev en åpenbaring av evighetsrytmen i det norske folks liv.”¹³¹ Forestillingen om det norske folk som en evig mytisk størrelse er kjent også fra Bjørnsons retorikk på Stiklestad i 1882. Maurice Halbwachs skiller kollektiv erindring fra historie nettopp ved å vise til forestillingen om kulturkollektivets kontinuitet løsrevet fra tiden.¹³² Forståelsen av det norske nasjonalfellesskap som evig tilstedeværende i verden gir den rekonstruerende riten en ny dimensjon. Hvis en forutsetter det norske folks mytiske tilstedeværelse fra slaget på Stiklestad i 1030 til jubileet i 1930, forutsettes altså at en egenskap ved fellesskapet i 1030 har overlevd i 900 år i en ubrutt linje. Denne egenskapen er ikke en ubetydelig detalj ved fellesskapet, men en identitetsdefinerende egenskap som dreier seg blant annet om felles verdisystem, idealer osv. Poenget er at denne egenskapen gjør Stiklestadhæren i 1030 til *den samme* som folkemassen i 1930. Altså er ritualet i forbindelse med 900-årsjubileet ikke en maskerade der roller spilles ut mens det formidles allegoriske sannheter om kulturkollektivets verdier. I dette ritualet er det ikke bruk for noen maske, for aktøren som opptrer på Stiklestad i 1930, er i grunnleggende forstand den samme som aktøren som oppsto på Stiklestad 900 år tidligere.

2.5. Blodsdraapen

Olav den hellige skulle i 1882 samle folket mot en ytre fiende. Det var i hvert fall en del av Bjørnson og Venstres prosjekt. Unionen mellom Sverige og Norge ble framstilt mer som en okkupasjon enn en sammenslutning av to land. Fienden var okkupasjonsmakten som undergravde den norske selvstendighet. Olav den hellige hadde skapt et selvstendig norsk folk og hadde ofret sitt liv i striden mot fremmede makter. Selvstendighetsbevegelsen hadde sett et speilbilde av sin egen kamp i Olavs. Noen ytre fiende fantes knapt på samme måte i 1930, selv

¹³⁰ Østang 1997, s. 139

¹³¹ Østang 1997, s. 139

¹³² Rossington, Whitehead, 2007, s. 140f

ikke kommunistene med sine ideologiske bånd til Sovjetunionen kunne fylle en slik rolle. Folket var like fullt igjen truet av en fiende, men denne fienden fantes i folket selv. Berggravs preken under friluftsgudstjenesten på Stiklestad hadde tittelen ”Blodsdraapen” og var en referanse både til slaget der Olav den hellige falt og til kristen teologi.¹³³

I kristen teologi er blod forbundet med flere forskjellige betydninger. Israelittene smurte blod på dørstokkene sine for å bli skånet fra Guds vrede. Når en udøpt person lider martyrdøden mottas øyeblikkelig dåpens nåde i det som kalles bloddåp. Under den protestantiske nattverden konsumeres symbolsk Kristi blod for å minnes hans lidelse og offer.

Berggrav forteller om en konge ”som i eget nederlag blev en forridder for sitt folk fremover mot Guds tilgivende Majestet”. Denne passasjen tegner et olavsbilde som har klare og tydelige kristologiske trekk. På samme måte som Kristus ofrer seg selv, for å kunne gjenopprette menneskehetens ødelagte forhold til Gud, ofrer Olav seg selv, for å kunne gjenopprette det norske folks forhold til den samme guddommelige makt. Det norske folk blir vist nåde gjennom konges blod. For Berggrav er Olav den hellige vendepunktet som driver folket inn i kristendommen. ”Gjennem Olav blev lidelsen fellesskap, og nordmennene blev i flokk løftet inn mot det nye [...] Men foran sig selv, og foran Olav saa de en som det skinnet slik av at de gav ham navnet Kvitekrist.”¹³⁴ Hele tiden er det Olavs rolle som kongen som kristnet landet som er i forgrunnen. I motsetning til Bjørnsons tale der nasjonen stod i sentrum og det var nasjonen som var Olavs fremste prosjekt er det hos Berggrav kristningen som har forrang. En kristning han selv måtte lide martyrdøden for å gjennomføre. Bloddåpen i denne sammenhengen blir ikke som martyrens, for Olav var som Snorre forteller oss allerede døpt som barn, men folkets bloddåp. Det er Det norske folk som gjennom Olavs offer blir kristnet og det er hans blod som er pådriveren som vender folket til frelse. Det er en aktiv dimensjon ved folket i Berggravs tale på Stiklestad. ”Og saa ser vi det nye Norge gro op av Stiklestads blodflekke jord” sier han. Der Bjørnson så gjenfødelse og fellesskap, ser Berggrav i tillegg folkets lidelse. Som han sier i sin tale på Stiklestad: ”Dette er kristendom: at der av lidelse blir skaperkraft”. Folket er både gjenstand for beskyttelse og bloddåp, men gjennom lidelsen er deres prøvelser også et minne om og et symbol på Kristi lidelse.

¹³³ Kolsrud (red.), 1930, s. 90-95

¹³⁴ Kolsrud (red.) 1930, s. 92

Akkurat som Bjørnson hadde talt om hvordan historien løftet seg av grunnen på Stiklestad når han holdt tale der 48 år tidligere, innledet Berggrav sin tale med å fortelle hvordan Stiklestads jord er hellig grunn. Avstanden mellom de to var allikevel for Berggrav viktig å synliggjøre. Arne Fjellbu forteller selv i sine memoarer at det fra Bjørnsons dager hang igjen et syn på olsok at det hadde noe med venstrepolitikken å gjøre.¹³⁵ Selv om det nå var over tretti år siden den kontroversielle feiringen i 1897 og femti år siden folkemøtet i 1882, var det fortsatt den kraftfulle bruken av Olav den hellige som blant annet Bjørnson hadde stått for som dominerte i bevisstheten. Dette var det viktig å endre for Berggrav. Hvis Olav den hellige skulle bli et symbol på det samlingsprosjektet Berggrav ønsket gjennomført, måtte Stiklestadmytens gamle ”partitilhørighet” oppløses. Det nasjonale som hadde stått så sentralt for Bjørnson blir hos Berggrav tonet ned når han trekker linjer fra Olav den helliges kamp og samtidens store konflikter mellom pietister og liberale i kirken, mellom politiske strømninger og nasjonale ideologier for så å fastholde at det alltid må være ”et Over striden, et Over de smaa sinn og de smaa dager.”¹³⁶ Berggrav tegner et bilde av to fellesskap det nasjonale og det religiøse, og de er ikke det samme. Splittelsen i folket finnes på det nasjonale nivå, striden finnes i den fellesskapsstrukturen som oppsto som en konsekvens av den religiøse omvendelsen Olav den hellige skapte ved sin offergjerning. Olav den helliges primære mål og grunnen til at Berggrav og hans kolleger feiret ham 900 år etter hans død, var kristningen. Det nasjonale fellesskapet som også ble til ved denne hendelsen er underordnet. Berggrav ser videre sin samtids konflikter som tilhørende det nasjonale, mens det andre fellesskapet, det overordnede, kristne fellesskapet står like støtt som det alltid har gjort. Derfor ligger også nøkkelen til nasjonal forsoning i det overordnede evige religiøse fellesskapet som ligger over striden og over tiden eller som Berggrav sier ”Over[...] de smaa dager”. Ved at det norske folk vender oppmerksomheten bort fra det nasjonale, sekulære fellesskapet forankret i mennesket og mot det evige kristne fellesskapet forankret i guddommen, vil det hindre at samfunnskonfliktene får større dimensjoner enn de fortjener. Konfliktene må bli oppfattet som tilhørende det underordnede fellesskapet og aldri få lov til å bli oppfattet som del av det overordnede fellesskapet med Gud.

¹³⁵ Andresen 2005, s. 40

¹³⁶ Kolsrud (red.) 1930, s. 94

2.6. Stiklestadmytens regionalpolitiske dimensjon

Etter utendørsgudstjeneste begynte jubileumsstevnet med en introduksjon av fylkesmannen i Nord-Trøndelag, Håkon Five. Som representant for regionen ønsker han velkommen til alle og spesielt til de kongelige. Som en kontrast til Olav den helliges mislykkede samlingsforsøk før han falt på Stiklestad sier Five:

De gamle sagaer forteller at ingen var konge i Noregs rike før Trøndelag var vunnet. Deres Majestet. De har vunnet Trøndelag. Ikke ved vold og makt. Men ved den sikre forvisning som Deres Majestet ved all Deres ferd har gitt oss – at for landets første borger gjelder ikke landsdel, stand eller klasse. Alle møter med samme rett, alle finner den samme forstaaelse.¹³⁷

Det er litt paradoksalt at fylkesmannen som jo er statens representant i regionen, velger å heise regionens fane overfor kongen på denne måten. Five beskriver, med Snorres ord, Trøndelagsregionen som nøkkelen til nasjonal makt. Det var her, ifølge Stiklestadnarrativet, at en konges forsøk på å vinne nasjonal makt gjennom vold ble knust for 900 år siden. Five vekker til live dette narrative hos sine tilhørere når han sier disse ord akkurat på stedet der Olav den hellige måtte bøte med livet. Det ligger derfor en advarsel i ordene hans, og en henvisning til hva som venter en sentral makt som velger å møte regionen med makt. For Olav den hellige var det først med regional maktens samtykke gjennom guddommelig intervensjon at regionen kunne vinnes over til det nasjonale prosjektet. Fives ord maner til å erindre lærdommen i slaget på Stiklestad. Ikke med en knyttet neve, men med en utstrakt hånd får sentral makten støtte fra regionene. Stiklestadnarrativet blir dermed også tolket som en modell for hvordan forholdet mellom region og sentrum i Norge skal forvaltes.

2.7. Oppsummering og avslutning

I dette kapitlet har jeg analysert markeringen av 900-årsjubileet for slaget på Stiklestad i 1930. Det var Den norske kirke som tok initiativ til og gjennomførte denne feiringen. Kirken utviklet Stiklestadmyten med utgangspunkt i Bjørnson og Venstres fortolkning av slaget i 1030 som opphavsmyte for det norske folk. Ved å fokusere på kristningen som den viktigste arven fra Stiklestad gjorde kirken det nasjonale til en konsekvens av det kristne fellesskapets opphav. Den tungt religiøst fortolkede Stiklestadmyten ble skapt i en tid da klassekamp og kirkesplid preget det norske samfunnet. Både den nasjonale og den religiøse enhetstanken sto svakt i 1930. Kirken trengte et symbol som kunne virke samlende både på det sekulære og det kirkelige

¹³⁷ Kolsrud (red.) 1930, s. 95

samfunn. Med sin dobbeltrolle både som nasjonal og religiøs opphavsmyte kunne Stiklestadmyten bli et slikt symbol.

Feiringen i 1930 ble den største markeringen av Stiklestadmyten noensinne med 40 000 deltakere. Akkurat som på slutten av 1800-tallet bar stevnet i 1930 også preg av å være en minnerite. Stiklestadmytens verdiladede fortidsfortolkning kunne erfares i minneriten. Minneriten gjorde det mulig for deltakerne ikke bare å erindre, men også erfare kirkens tolkning av Stiklestadmyten. Gjennom opptog og ritualiserte handlinger ble deltakerne delaktige i iscenesettelsen av myten, og kunne selv gi sin tilslutning gjennom ritens form.

Kapittel 3: Olav den hellige og Nasjonal Samling

3.1. Innledning

I dette kapittelet skal jeg forsøke å kaste lys over hvordan Olav den hellige og Stiklestad ble brukt av Nasjonal Samling (NS) før og under krigen. Ved å analysere fortidsforståelsen til NS vil jeg forsøke å argumentere for at Stiklestadnarrativet dreiet seg, for dem, vel så mye om framtiden som fortiden. Gjennom litterære tekstuelle begreper vil jeg søke å kategorisere grunnstrukturen i den norske nasjonalsosialismens Stiklestadmyte. Videre vil jeg vise hvordan NS' fortolkning av Olav den hellige og Stiklestad bryter med tidligere tolkninger. Blant annet finner NS et nytt identitetsfellesskap i Stiklestadnarrativet som representerer ett brudd med tidligere gjengivelser. Dette bruddet gir Stiklestadmyten et mer nasjonalsosialistisk relevant budskap.

3.2. Nytt parti – ny Stiklestadmyte

3.2.1. Forbindelsen med gullalderen

I boken ”Den norske nasjonalsosialismen” skriver Hans Fredrik Dahl at mellomkrigstiden er kalt fascismens epoke, og at denne politiske ideologien var en altoverskyggende politisk realitet og et gravitasjonspunkt alle andre måtte forholde seg til¹³⁸. Stiklestadmyten var intet unntak. Bare fire år etter feiringen i 1930 markerte den norske fascismen sin forbindelse med Stiklestad gjennom Nasjonal Samlings partistevne i 1934. I boken ”Nasjonal Samlings historiske kamp 1933 til 1940”, som NS Rikspropagandaledelse ikke rakk å utgi før krigens slutt, står det at Riksmøtet mellom 27. og 29. juli 1934 var ”bevegelsens første stormønstring og innledningen til en serie strålende riksmøter¹³⁹.”

De høyreorienterte nasjonalistiske strømningene i Norge i mellomkrigstiden var dels en reaksjon på arbeiderbevegelsens radikaliserings og økte innflytelse i samfunnet. Men også andre faktorer spilte inn. Nasjonalistiske og fascistiske bevegelsers framgang både i Italia og i Tyskland var

¹³⁸ Dahl, Hans Fredrik, Hagtvatn, Bernt, Hjeltnes, Guri, Den norske nasjonalsosialismen, Pax forlag, Oslo 1995, s. 5

¹³⁹ NRA, PA-1193/F/Fc, Østbye, Halldis Nergård (red), Nasjonal Samlings Historiske Kamp 1933 til 1940. Blix forlag, Prøvestrykk, Oslo 1945, s. 123

med på å inspirere høyrekreftene i Norge. Nasjonale symboler og retorikk var populære i 30-årene noe som også ga utslag i en ny norsk imperialism i 1931 med Grønlandssaken¹⁴⁰.

Major og tidligere statsråd Vidkun Quisling stiftet partiet Nasjonal Samling 17. mai 1933, og forble dets leder helt til oppløsningen i 1945. Lederstilen i NS var inspirert av fascistiske idealer, med en fører som øverste leder og med militære kommandoforhold. Forestillingen om et slags utopisk nasjonalsosialistisk samfunn, inspirert av tyske ideer, gjerne referert til som ”tusenårsriket” var også framtrædende. Tidlig var NS opptatt av Norges historie og spesielt vikingtiden og middelalderen. Deres oppfattning av fortiden kan betegnes som en gullalderforståelse. I sin tale på olsokdagen i 1942 ga Quisling et fortettet uttrykk for sitt historiesyn da han fortalte sine tilhørere at Norge under Håkon Håkonsson var ”det best organiserte statssamfunn, det beste folkesamfunn vi overhodet har hatt i Europa.”¹⁴¹ Med andre ord: Utopien om det nye Norge lå i fortiden, nærmere bestemt i middelalderen.

3.2.2. Hvorfor Stiklestad?

26. juni 1934 skrev Vidkun Quisling en artikkel i partiavisen *Nasjonal Samling* med tittelen ”Hvorfor Stiklestad?”¹⁴². Stiklestads betydning for norgeshistorien står sentralt for Quisling, akkurat som tilfellet var med Bjørnson og Berggrav. Det er først og fremst det nasjonale som er vesentlig for Quisling. Selv om artikkelen begynner med å anskueliggjøre likhetene mellom Olav den hellige og Kristus, er det likevel den følgende sammenligningen som jeg oppfatter som langt viktigere for Quisling: Likheten mellom den ideologiske konflikten i Norge i 1030 og i 1934. NS hevder de representerer den samme nasjonale ånd som Olav den hellige representerte: ”Gjaldt det den gang å samle Norge til et rike, så gjelder det nu å samle nordmennene til et folk.” skriver Quisling. Denne sammenhengen gjentas igjen i Quislings taler på Stiklestad i 1934, 1942 og 1944¹⁴³. Å skape en forbindelse mellom Olav den hellige og NS var viktig. Først og fremst ga en slik forbindelse NS legitimitet som ideologisk overensstemmende med det opprinnelig norske. Bjørnsons Stiklestadmyte koblet sammen det fortidige fellesskapet fra begynnelsen av den norske middelalderen med sin samtids gryende nasjonale fellesskap. Berggrav og kirkens nytolkning av myten i 1930 rokket ikke egentlig ved den mytiske

¹⁴⁰ Furre 2006, s. 79

¹⁴¹ Mehle, Eyvind, *Olavstanken – Fra Stiklestad til Stiklestad*, Centralforlaget, Oslo 1944, s. 194

¹⁴² NRA, PA-1193/F/Fc, Østbye, 1945, s. 126

¹⁴³ Mehle, 1944, s. 174, 191

forbindelsen med fortidens fellesskap, men ga forbindelsen en annen funksjon. For kirken var det ikke det nasjonale, men det kristne fellesskapets opphav Stiklestadmyten dreide seg om. Når NS og Quisling igjen forsøker å binde sitt politiske prosjekt til Stiklestadnarrativet, er det ikke nødvendig med noen ny forståelse av hvordan fortiden forholder seg til nåtiden. At Stiklestadnarrativet har relevans og er mulig å fortolke meningsfullt i samtiden, tas for gitt. Stiklestadnarrativets posisjon i den norske kulturen, som erkjent vendepunkt i historien og opphav for samtidens fellesskap, er fortsatt fremtredende. De fundamentale byggestenene i Stiklestadmyten er således de samme også hos NS.

Det virker som om Quisling deler Bjørnsons teleologiske historiesyn når det kommer til Stiklestad. Som nevnt i kapitlet om Venstremøtet i 1882, vil jeg hevde at man kan tolke enkelte av utsagnene Bjørnson kommer med i lys av det teleologiske historieparadigmet som særlig Ernst Sars var eksponent for i Norge. Stiklestads betydning for det norske folk ligger ikke i det forhold at det sto et slag på stedet i 1030, men i det at stedet og folket er bundet sammen av ”skjebnen”, og det som foregikk i 1030 er den første – om enn grunnleggende – manifestasjonen av denne sammenbindingen. Stiklestad representerer et råstoff, knyttet til det norske folk, som må behandles på nytt og som teleologisk peker mot den absolutte og perfekte representasjon. Den samme tankegangen kan man finne spor av hos Quisling:

Og Stiklestad som skueplassen for de avgjørende begivenheter som likesom samlet alt dette i sig, blev et symbol, både stedet og navnet, for det nasjonale storverk som således blev fullbyrdet.

Når nordmennene i våre dagers skjebnesvangre brytningstid begynner å finne sig selv igjen som folk, er det naturlig å knytte på ny den i forfallstidene tapte forbindelse med Stiklestad og Olsok.¹⁴⁴

Enda tydeligere er dette aspektet ved forståelsen av Stiklestad i Quislings tale på Stiklestad i 1942 der Quisling tematiserer årsakene til at Olavs kristning lyktes: ”[...] det som i virkeligheten ble gjort, er det at de følte at her var det krefter som de ikke kunde stå imot, her var utviklingen som ble fullbyrdet.”¹⁴⁵ Samme poeng kommer til uttrykk i fylkesmann for Nord-Trøndelag og NS-medlem Torbjørn Eggens tekst ”Stiklestad. Valplass og symbol” fra 1944: ”Stiklestad er en av kildene, kanskje den viktigste, til Norgesveldets norrøne kraft.”¹⁴⁶

¹⁴⁴ NRA, PA-1193/F/Fc, Østbye, 1945, s. 126

¹⁴⁵ Mehle 1945, s. 192

¹⁴⁶ Eggen, Torbjørn, Stiklestad, Valplass og symbol i Mehle, Eyvind, Olavstanken – Fra Stiklestad til Stiklestad, Centralforlaget, Oslo 1944, s. 203

Et annet interessant element i Quislings tale i 1934 er den stridsforherligende retorikken: ”Vi viker ikke tilbake for kamp. Den skal rense og styrke det norske folk.”¹⁴⁷ Troen på strid og kamp som noe positivt og kreativt har også vært tema ved tidligere Stiklestadtaler. Biskop Eivind Berggrav bruker noe av samme retorikk i sin preken under utendørgudstjenesten i anledning 900-årsjubileet for Slaget på Stiklestad: ”[...] naar vi gaar herfra, tar vi vaabnene vaare igjen, og vi skal ta dem, for det er gjennom strid at modning maa skje her paa jord.”¹⁴⁸ Denne troen på striden som en positiv prosess er noe som forener talerne i 1930 og 1934. Stiklestadnarrativet er jo også historien om et slag og da er det kanskje ikke til å unngå at selv en biskop må ta inn over seg stridens positive kraft. Det er allikevel et paradoks at i Bjørnsons tale på Stiklestad i 1882 er denne typen retorikk fraværende. I stedet får vi utsagn som: ”Sejren vindes med Overbevisningens Vaaben i Valgenes ublodige Slag”.¹⁴⁹ Krig var også en mulighet i Bjørnsons samfunn. I forkant av innføringen av parlamentarismen to år senere foregikk det en massiv folkeopprustning og det synes tydelig at mange følte trusselen om væpnet konflikt mellom Sverige og Norge som overhengende. Krig ble det imidlertid ikke den gang, men det gjorde det seks år etter Quislings tale.

3.3. Den nasjonalsosialistiske Stiklestadmyten

3.3.1. Stiklestadmytens nye fellesskap

I kapitlet om Bjørnstjerne Bjørnsons taler på Stiklestad i 1882 og i 1897 viste jeg hvordan folkemøtet i rituell forstand er feiringen av en opphavsmyte for det norske folk. Bjørnson henvender seg på Stiklestad til den mytiske rituelle aktøren som ble skapt i kjølvannet av Olav den helliges offer, på samme sted, over 800-år tidligere. Jeg argumenterte også for at det var et sammenfall mellom Bjørnsons forståelse av historisk kontinuitet og sosiologen Maurice Halbwachs definisjon av kollektivt minne.¹⁵⁰ Når Bjørnson så henvender seg til sine tilhørere på folkemøtet forholder han seg til fellesskapet som ble dannet som en reaksjon på kongens død. Det forelå en primær identifikasjon med fortiden mellom forestillingen om fellesskapet som ble konstituert i 1030 og fellesskapet som ble konstituert på møteplassen foran Bjørnson. Og i den

¹⁴⁷ Mehle 1945, s. 175

¹⁴⁸ Kolsrud (red.) 1930, s. 94

¹⁴⁹ Bjørnson, Bjørnstjerne, ”Selvstændighedens Æresfølelse” [online] – url: <http://virkosomeord.uib.no/taler?id=102> lesedato: 14. april 2010

¹⁵⁰ Halbwachs, Maurice, The Collective Memory, i Rossington, Whitehead, 2007, s. 140f

kollektivt erindrende fortidsforståelsen finnes det ikke noe brudd mellom de to. De er derfor ett og det samme.

Vidkun Quislings tale på Stiklestad i 1942 hadde imidlertid et annet fokus og en annen primær identifikasjon med fortiden. ”I dag er det de bevisste nasjonale menn og kvinner som leder folkets skjebne, nasjonale kvinner og menn som forstår det norske folks oppgave, forstår hva det gjelder, som har norsk blod i sine årer. De har de samme oppgaver å løse som Olav Haraldsson.”¹⁵¹ Dette korte sitatet illustrerer et avvik i forhold til fellesskapstanken hos Bjørnson. Det er ikke her primært snakk om hele folket som en mytisk størrelse, men et utvalg, en elite. I takt med at det ideologiske fokuset har flyttet seg fra folket til eliten har det også skjedd en temporal forflytning i mytestoffet. Hos Bjørnson er fokus på tiden etter kongens død og etter slaget. Det er *folkets fødsel* som står i sentrum for erindringen. Hos Quisling derimot ligger fokus på tiden før slaget. Og resultatet av denne forskyvningen er at sentrum for erindringen blir konsentrert hos den utvalgte elite av kongetro korsmenn i kretsen rundt kongen, rundt føreren.

Særlig i sin tale i 1897 er Bjørnson opptatt av bøndene, og overflatisk kan det forstås som en parallell til Quislings nasjonale elite, men her er det viktig å være klar over hva bonden symboliserte for Bjørnson. Den norske bonde er på sett og vis en mytisk skikkelse som sto i opposisjon til den danske eliten eller embetsstanden. De mest toneangivende nasjonalromantikerne i Norge, som Ernst Sars, Arne Garborg og Ivar Aasen, skapte en motsetning mellom det norske representert ved bondekulturen og det danske representert ved embetsmannsverket. De norske bøndene var derfor ingen protoproletær elite, men en destillasjon av det lokale, det demokratiske og grunnleggende norske. I det nasjonale fellesskapet som fant sammen etter Olav den helliges død, var den norske bonde ikke å forstå som en førende kraft, men som et symbol på nasjonalt særpreg og enhet¹⁵². Når Bjørnson sier at ”det er Bønderne, som den nye Tid bærer frem” i sin tale i 1897 er det ikke snakk om en hierarkisk fragmentering av Det norske folk, som Quislings elite, men om et demokratisk og inkluderende nasjonalt ideal.

Det gjelder nu som paa Olavs Tid: Norge ligger under for fremmed Magt, bare saa lenge det ikke er enigt. Et enigt Norge får hvad det har ret til, jevnstids andre selvstændige Folk.

¹⁵¹ Mehle 1944, s. 194

¹⁵² Sørensen 2001, s. 324

Norske Bymænd og Bønder: andre tør nu ikke engang ud med Nøklerne til de forskjellige Kirkeporter paa Olavsdagen, men blir I bare enige, saa husk, at I har Hovednøkkelen! Til Kirkerne som til mer. Læg den ind i Røsteseddelen nu til Høsten, den og det norske Flaget, den ene i det andre.¹⁵³

Enhet og samling er Bjørnsons budskap, og hele det norske folk må bidra. Dette grunnleggende demokratiske prinsippet er førende i hans taler på Stiklestad. Quisling derimot er opptatt av den nasjonale eliten og deres oppgave som førere for folket. Hans tale på Stiklestad i 1942 er eksplisitt i sitt antidemokratiske budskap:

Nasjonal Samling ønsker ikke alle som medlemmer i vår bevegelse, vi har ikke bruk for det. NS skal være en bevegelse som bærer statens nasjonale idealer. [...] De som forstår det, har vi bruk for i NS. Derfor er det et privilegium å bli medlem av Nasjonal Samling. NS er det vi kaller den statsbærende stand.[...] Kom ikke med liberale fraser om flertall og stemmerett!¹⁵⁴

Det ekskluderende maktidealet til NS, der en nasjonalsosialistisk mindretallselite skal lede det norske folk, åpner for en nytolkning av Stiklestadmyten, og et skifte i den primære identifikasjonen med de fortidige fellesskapene. Slaget på Stiklestad er i så måte ideelt for NS. Ved å flytte oppmerksomheten fra en felles nasjonal opphavsmyte for folket etter kongens død settes søkelyset i stedet på det protonasjonale mindretall som kjempet på Olavs side. NS finner dermed et identitetsfellesskap som passer elitetanken bedre. Olav den hellige sto overfor en tallmessig overlegen fiende på Stiklestad, men det var dette mindretallets tanker som seiret. Quisling spør retorisk i sin tale: ”Hvor mange var det på Stiklestad som stred for den nye tid? Hvor mange kjempet for det gamle som skulde synke?”¹⁵⁵ Stiklestadmyten til NS blir et bevis på elitens overlegenhet og elitestyrets suksess. Avstanden og forskjellen mellom eliten og folket var en bærende idé hos NS. Eyvind Mehle skiller folket inn i to typer: *kjernemennesket* og *massemennesket*. Synet på de to typene oppsummeres slik i Mehles bok *Olavstanken – Fra Stiklestad til Stiklestad*: ”Kjernemennesket frambringer verdier, massemennesket nyter dem.”¹⁵⁶ Ifølge Mehle er historien preget av denne dikotomien, av kampen mellom det aktive, skapende kjernemennesket og det passive, forbrukende massemennesket. I Quislings versjon av det som skjer i kjølvanet av massemenneskets seier over kjernemennesket på Stiklestad er folket fortsatt passivt. ”[D]et som i virkeligheten ble gjort; er det at de følte at her var det krefter som de ikke kunde stå imot, her var utviklingen som ble fullbyrdet.”¹⁵⁷ Massemennesket står tilbake

¹⁵³ Østang 1997, s. 64

¹⁵⁴ Mehle, 1944, s. 196

¹⁵⁵ Mehle 1944, s. 196

¹⁵⁶ Mehle 1944, s. 132

¹⁵⁷ Mehle 1944, s. 192

på slagmarken alene, men selv da styres det av kjernemennesket. Det er åpenbart at dette ikke er fellesskapet Quisling ønsket at NS skulle identifisere seg med.

3.3.2. Stiklestadmytens symmetri

NS' mytologisering av historien har en spesiell diakron symmetri mellom fortid og fremtid. Fortidsforståelsen hos NS er romantisk og ser tilbake på en nasjonal, raseren gullalder som blant annet Olav den hellige er et av de fremste symbolene på. Forestillingen om en utopisk gullalder for 1000 år siden var en konstruksjon som til en viss grad var skapt av partiet, men hos Bjørnson kan man finne anstrøk av den samme forestillingen. Gullalderforståelsen var også en del av nasjonalromantikken forestillingsverden. NS' mål var å være en transformerende kraft for det norske folk. I denne transformasjonen lå en tilbakevending til folkets tilstand i gullalderen i kombinasjon med nye moderne nasjonalsosialistiske verdier. Føreren og partiet hadde ansvar for å lede folket gjennom overgangsfasen og inn i den nye gullalderen. Vi står altså overfor en symmetrisk tidslinje med nåtiden som midtpunkt og tusenårsspennet som strekker seg i begge tidsretninger. Peter Aronsson skriver i sin bok *Historiebruk – at använda det förflutna* om historien som nåtidens kompass.¹⁵⁸ Nåtiden måles alltid i forhold til fortiden. Når vi karakteriserer vår tid på en eller annen måte, er det alltid i relasjon til det som har gått forut. Kontraster og likheter med fortiden aksentueres både i de mentale og de konkrete representasjonene av samtiden. Det samme er tilfelle med fremtidsvisjonene. Bevisstheten om fortiden former nåtiden og staker samtidig ut forventningene til framtiden. Fortiden blir et kompass for håpet og frykten som ligger foran oss. I tilfelle NS representerer Stiklestadmyten en uvanlig konkret symmetri mellom tusenårsriket og gullalderen. Ved å forfekte en relevant åndelig, ideologisk og verdimesig forbindelse mellom Olav den hellige og NS blir også, som en konsekvens, NS relevant i et fremtidig tusenårsperspektiv. Trivielt sett kan man si dette om all representasjon av fortiden som påstår relevans og mening i samtiden. Med en gang ideen om en relevant fortid fremmes i nåtiden, åpner det nødvendigvis for at nåtiden også er relevant for framtiden. Når NS skuer tusen år tilbake til Olav den hellige, ligger det også en forestilling om partiets, eller i det minste verdienes relevans tusen år fram i tid. Men denne nødvendige symmetrien kan analyseres dypere.

¹⁵⁸ Aronsson, Peter, *Historiebruk – att använda det förflutna*, Studentlitteratur, Lund 2004, s. 242

3.3.3. Stiklestadmyten som litterær struktur

Historikeren Hayden White hevder i sin bok *Metahistory* at historiefaglige verker faller inn i fire forskjellige narrative kategorier: komedie, tragedie, romanse og satire. Disse fire generelle kategoriene er hentet fra litteraturforsker Northrop Frye. I Fryes verk *Anatomy of criticism* er disse kategoriene å forstå som narrativets bevegelsesretning. De er bredere og mer grunnleggende enn litteraturens mer spesifikke sjangre.¹⁵⁹

For Frye er dette egenskaper ved poetiske verker, mens for White er det egenskaper ved historiefaglige tekster. Jeg vil argumentere for at disse begrepene kan kaste ytterligere lys også over NS' mytesproduserende virksomhet. Som nevnt tidligere er Stiklestadmyten til NS preget av en romantisk gullalderforståelse av fortiden og særlig middelalderen. Kategorien romanse skriver Frye er den som ligger ønskedrømmen nærmest¹⁶⁰. Den kjennetegnes ved en lineær struktur, mot et mål. Nostalgi og eventyrlyst er gjerne til stede i romansen og i sentrum for narrativet finner man helteskikkelsens kamp for seier. Romansens form er dialektisk med sitt fokus på konflikten mellom helten og fienden der de verdiane helten står for er bundet opp med leserens. NS' forståelse av historien var også preget av dialektikk. I lange tider hadde den nordiske rase vært under angrep fra destruktive fremmede raser. De siste tiårene hadde også kommunismen dukket opp og fått en nesten demonisk status i NS' øyne. En kjent plakate av kunstneren Harald Damsleth fra midten av 1930-årene viser to hender som bryter en lenke formet som uttrykket "marxisme". Plakaten – som spilte en framtrødende rolle i NS' propaganda – uttrykker klart og tydelig partiets opplevelse av å stå alene i kampen for nasjon og rase.¹⁶¹ Som blant annet historikeren Ivo de Figueiredo har framholdt, var det en tydelig forestilling i NS-kretser om at partiet var det eneste virkelige skjold mot den kommunistiske trussel.¹⁶²

Helten i NS-romansen er selvfølgelig partiet og ikke minst lederen eller føreren: Vidkun Quisling. Sentralt i NS' verdisyn lå egenskaper som troskap, uegennytte og heltemot. Egenskaper eller dyder som dette ble stadig fremhevet som hirdidealer.¹⁶³ I sin masteroppgave

¹⁵⁹ Frye 1973, s. 162

¹⁶⁰ Frye 1973, s. 186

¹⁶¹ Dahl s. 176f

¹⁶² Brevig, Hans Olaf; de Figueiredo, Ivo, Den norske fascisismen – Nasjonal Samling 1933-1940, Pax forlag, Oslo 2002, s. 146

¹⁶³ Mehle 1944, s. 133

fra 2007 skriver Jimi Thaulle om et politisk symbol kalt ”The new man”. Den nye mann er en menneskeliggjøring av bestemte idealer og finnes i mange autoritære ideologier. Thaulle finner flere uttrykk for dette fenomenet blant annet i NS’ propaganda og gjennom hirdidealene¹⁶⁴.

Beskrivelser av mennesket som en sum dyder slik det fremgår i hirdidealet innebærer en aksentuering av ideologien, men det er samtidig en reduksjon av mennesket. Det som står igjen er en idealisert skikkelse ikke ulik helter som man finner i litterære skikkelser som Roland og Hektor. Northrop Frye hevder at et sentralt trekk ved romansen er helteskikkelsens mangel på kompleksitet. Dette er et gjennomgående kjennemerke generelt for både heltene og heltens fiender i romansen¹⁶⁵. På denne måten kan absolutte moralske motsetninger settes mot hverandre i narrativet. Karakterene er enten idealiserte eller karikerte skikkelser, redusert til dydsmønstre. Både føreridealet og fiendebildet i NS delte dette trekket med Fryes romansekategori.

Føreren var idealenes fremste personifisering og kan derfor også forstås som et symbol på bevegelsen og ideologien i sin helhet. Han framstår som en synekdoke for den ideologiske helheten. Gjennom reduksjonen fra menneske til ideal og videre til føreren som idealenes ypperste eksponent, trer helteskikkelsen fram i NS-narrativet. Når NS så ser tilbake på fortiden er det nettopp førerens motstykke man er på jakt etter, og finner det i Olav den hellige.

Pressesjef i NS Eyvind Mehle ser klare paralleller:

De som for syv år siden var med Nasjonal Samlings fører på bevegelsens første riksmøte på Stiklestad, husker hvor nær det den gangen lå å sammenligne Quislings personlighet med en annen stor nordmanns, med Olav Haraldsøns. Begge hadde de utenfra, fra de store og åpne russiske viddene sett vestover mot fjellandet vårt, og de kom begge hjem for å ta op kampen mot en tid som hadde levd sig selv ut og var ferdig. De var begge bærere av ideer som skulde få makt over folks liv for tusen år fremover.¹⁶⁶

Synekdoken er ifølge Hayden White det romantiske narrativets dominante trope, eller dypere poetiske struktur. Ved å sammenligne føreren med Olav den hellige følger den synekdokiske strukturen med på lasset. Føreren og Olav beskriver begge den totale ideologiske helheten for sin tid. Forbindelsen mellom dem, likheten som Mehle ser, ideologisk og biografisk, forbinder derfor ikke bare personene, men de ideologiske helhetene de synekdokisk representerer.

¹⁶⁴ Thaulle, Jimi, På nasjonal grunn, NBO masteroppgave 2007, s. 95

¹⁶⁵ Frye 1973, s. 195

¹⁶⁶ Mehle, Eyvind, ”Quisling har sagt...”, i Kringlebotn, Olga Bjoner (red), Nye Tid, J.M. Stenersens forlag, Oslo 1941, s. 8 (NRA:SM2831)

For å vende tilbake til NS' syn på Olav den hellige og symmetrien mellom bruken av fortiden og forventningene til fremtiden, vil jeg hevde at Stiklestadmyten til NS kan analyseres ved hjelp av strukturene beskrevet hos Frye og White. NS' historiske myte ikles romansen som poetisk kategori og synekdoke som grunntrøpe. I Hayden Whites strukturalistiske analyse av historieformidlende narrativer er synekdoke og romansen altså tett forbundet. Et tredje ideologisk orientert og fremtidsrettet element følger nødvendigvis av denne bestemte strukturen, og det er den anarkistiske. Dette elementet er det eneste handlingsorienterte i Whites struktur. Anarkistisk i denne sammenhengen dreier seg om et ønske om en helt ny samfunnsorden. Det dreier seg om å ødelegge de gjeldende politiske og statlige maktforholdene, for å bygge et nytt fellesskap fra bunnen av. For NS' vedkommende er det snakk om forestillingen om tusenårsriket.

Tusenårsspennet tilbake til Olav den hellige fikk altså sitt fremtidsrettede speilbilde tusen år fram i tid. Som Mehle uttrykker det: "I dag står vi igjen midt i et Stiklestadslag, om det enn har måttet ta annen form. Igjen avgjøres vår skjebne for tusen år."¹⁶⁷ Stiklestadmyten til NS deler mange av sine trekk med romansen og med romansen følger, hevder White, i de fleste tilfeller en anarkistisk ideologisk handlingsorientering. I Nasjonal Samlings program fra 1934 er det nettopp slike anarkistiske mål, i den betydning det har i Whites struktur, som signaliseres innledningsvis: "Nasjonal Samlings mål er: Nasjonal enhet uten klassemotsetninger og partier."¹⁶⁸ I dette ene utsagn ligger en radikal omveltning av samfunnet både på det politiske, økonomiske og ideologiske plan.

3.4. "Heil og Sæl"

Ser man på bilder fra partistevnet på Stiklestad i 1934 har det et militaristisk preg. Opptogene minner om militærparader, orden og disiplin preget møtet.¹⁶⁹ Høydepunktet i 1934 var føreren Quislings tale. Før Quisling besteg talerstolen hilste han de frammøtte med et "Heil og Sæl" med åpen hånd. "Hele Stiklestadsløtten var med ett slag forvandlet til en skog av hender." skriver Dagsposten.¹⁷⁰ Connerton legger, som tidligere nevnt, stor vekt på kroppens rolle i den kollektive erindringen. Han ser performative kroppslige uttrykk som essensielle i konstitueringen

¹⁶⁷ Kringlebotn, Olga Bjoner (red) 1941, s. 9

¹⁶⁸ Brevig, Hans Olaf, de Figueiredo, Ivo 2002, s. 222

¹⁶⁹ NRA, PA-1193/F/Fc, Østbye, 1945, s. 136

¹⁷⁰ Mehle, 1944, s. 173

av gruppefelleskap.¹⁷¹ ”Heil og Sæl” hilsenen til NS faller inn under det Connerton kaller ”incorporating practices”. Denne typen sosiale uttrykk er en form for kroppslig kommunikasjon der avsenderen i kraft av en bevisst eller ubevisst kroppslig praksis meddeler sosial tilhørighet.¹⁷² Den ritualiserte hilsenen som innleder førerens tale, kommuniserer individets tilhørighet til gruppen, og definerer kollektivets utstrekning. Deltakerne er ikke lenger en annen enn de andre, men den samme som de andre.

”Heil og Sæl” hilsenen er ikke et tilfeldig kroppslig uttrykk, den er en referanse til gullalderen. Nasjonal Samlings Lærergruppe utga i 1942 skriftet ”Hva du bør vite” og her står det blant annet om ”den gamle nordiske hilsen”. ”Vårt folk er i ferd med å finne tilbake til seg selv. Og her er ”Heil og Sæl”-hilsenen tegnet på at du forstår den tid du lever i, og hva den krever av deg.”¹⁷³ Fra dette sitatet blir igjen framtidsspektet ved gullalderen tydelig ved den handlingsorienterte vektleggelsen. Hilsenen, som her sies å være en gammel germansk hilsen over 2500 år gammel, tilhører ikke fortiden, men fremtiden.¹⁷⁴ Innledningen til førerens tale på Stiklestad var altså en kroppslig tilslutning til gullaldermyten og den framtid den representerer.

3.5. Fra Stiklestad til Ragnarokk

Stiklestad representerer og symboliserer nederlag. Stiklestadnarrativet er, opp til kongens død, en fortelling med mange av tragediens kjennemerker. Narrativet er selvfølgelig ikke slutt med slaget på Stiklestad, men det representerer et lavpunkt i romansen, da alt synes tapt. NS ble, etter hvert som gullalderforestillingen modnet og ble klarere, også opptatt av å finne førerens Stiklestad. Ikke som noe som lå i fremtiden, det ville være ødeleggende for den sterke framtidsoptimismen i partiet, men som et tilbakelagt kapittel i NS’ historie. Quislings tale på Stiklestad i 1942 illustrerer partiets syn på sitt eget Stiklestadslag:

Vi i Nasjonal Samling mener at vi allerede er gått igjennom et Stiklestadslag[...] Vi har gjennom nederlag vunnet fram til seier og grunnfestet det nye Norge. Vi vet at i 1936 hadde Nasjonal Samling samlet alle de krefter som det rådde over til et avgjørende slag for Norges framtid. Så ble vi slått ned. Sagnet sier at da Olav Haraldsson falt på Stiklestad, ble himmelen formørket. Vi kan vel si at for alle

¹⁷¹ Whitehead 2009, s. 133

¹⁷² Connerton 2008, s. 72

¹⁷³ Oslo Lærergruppe av Nasjonal Samling, *Hva du bør vite, NS presse- og propagandaavdeling*, Oslo 1942, s. 67

¹⁷⁴ Oslo Lærergruppe av Nasjonal Samling 1942, s. 65

tenkende nordmenn som har fulgt med i tiden og som så hvor det bar hen, for oss er det etter valget i 1936 som en stor formørkelse kom over det norske folket.¹⁷⁵

Valgnederlaget i 1936 ble altså betraktet som et Stiklestadslag av Quisling i 1942.

Stiklestadmyten var derfor på et vis oppbrukt når nye kriser rammet nasjonalsosialistene i Norge. Tiden fra 1942 og utover til krigens slutt var en marsj mot avgrunnen for aksemaktene og for det statsbærende partiet i Norge under krigen. Stiklestad kunne kanskje være en historisk parallell som ville gitt gjenklang i NS i denne perioden. Olav den hellige måtte jo skjenke folket det absolutte offer på Stiklestad. Men Stiklestadmyten hadde spilt seg ut for NS, og narrativet hadde nådd sitt endepunkt. Dessuten kan det tenkes at utsikten og fremtidsfrykten var for mørk for denne myten som hadde stått så nær NS helt siden deres dannelse i begynnelsen av 30-årene. Fylkesmann Torbjørn Eggen griper i hvert fall til en annen myte, som synes å styrke oppfatningen av at NS så for seg at langt verre ting enn et Stiklestadslag sto mellom dem og den nye gullalderen i 1944, når han beskriver hvordan nye generasjoner vil betrakte det framtidige Stiklestadmonumentet:

Relieffer og skulpturer fører de unge inn i vår rike historiske arv fra våre fedres kamp mot guder og naturen, inn i fedrenes tro på det godes seier gjennom Ragnarok. De vil føres gjennom vår tusenårige historie fram til det Ragnarok vi i dag faktisk gjennomlever og som fedrene visste vilde komme.¹⁷⁶

3.6. Oppsummering og avslutning

I dette kapitlet har jeg vist hvordan Nasjonal Samling tilknyttet seg Stiklestadmyten gjennom flere møter på Stiklestad før og under krigen. NS ønsket å framstille sitt politiske prosjekt som en forlengelse av den statsform som Olav den hellige ga opphav til ifølge Stiklestadnarrativet. NS hadde en gullalderforståelse av fortiden. Den var preget av deres visjon for framtiden. Fortidsbilde og framtidsbilde males med den samme politiserte og romantiserende penselen. NS forsto Stiklestadnarrativet som en fortelling om egen kamp. Partiet identifiserte seg med Olav den helliges hær. Quisling og Olav ble forenet i førerideologiens forenklede idealform, og akkurat som Olav den helliges hær så også NS seg selv som bærer av den nye tid.

I motsetning til Bjørnson og Venstre hadde ikke Quisling og NS' noe folkeflertall som støttet dem, derimot hadde de noe Bjørnson ikke hadde, en sterk militærmakt i ryggen. Bjørnson og Quisling så begge en parallell mellom seg selv og Olav den hellige; de sto begge foran et slag

¹⁷⁵ Oslo Lærergruppe av Nasjonal Samling 1942, s. 191f

¹⁷⁶ Oslo Lærergruppe av Nasjonal Samling 1942, s. 223

mot en overmakt. Det er imidlertid med helt motsatt utgangspunkt at de forstår sin stilling som underlegen. Stiklestadmyten speiler denne motsetningen når den hos Bjørnson er en fortelling om folkelig enhet og hos Quisling en fortelling om elitens dominans. Flyttingen av fokus i slagets kronologi – fra tiden etter slaget til tiden før – uttrykker også hvor forskjellig samfunnsmakten blir søkt forankret av henholdsvis Bjørnson og Quisling. Ved å identifisere seg med det store nasjonale folkefellesskapet som ble skapt etter kongens død skapes en demokratisk Stiklestadmyte, mens ved å identifisere seg med den opplyste eliten som gikk til slaget ledet av en fører skapes en autokratisk Stiklestadmyte.

Det finnes også paralleller mellom Stiklestadmyten slik den framstår ved kirkefeiringen i 1930 og slik den framstår i NS' fortolkning. Begge er ment å samle et splittet samfunn, og begge ser destruktiviteten i klassekamp og partistrid. Samlingstanken som preget kirkejubileet i 1930 har også en karikert parallell i NS' samlingstanke. Berggrav var opptatt av at folket skulle samle seg under Guds autoritet og se forbindelsen med det religiøse som tilknytningspunkt for det nasjonale fellesskapet. Quisling vil også at folket skal samle seg om én autoritet, nemlig føreren. Frihet og ansvar er sentrale begreper hos Berggrav, slik det må være i en nasjonalmyte så tett forbundet med en individuell frelsesreligion. Slike verdier er fraværende hos Quisling og NS som vil at folket ufritt skal adlyde diktatoren.

Kapittel 4: ”Spelet om Heilag Olav” – fra politikk til kultur

4.1. Innledning

I dette kapitlet skal jeg se nærmere på en lokal kulturell tradisjon som begynte under et tiår etter krigens slutt. ”Spelet om Heilag Olav” ble uroppført i 1954, og har siden den gang fått stadig større popularitet i, og til dels utenfor trøndelagsregionen. Den årlige markeringen av stiklestadslaget i forbindelse med olsok er nå en sterk lokal tradisjon. ”Spelet om Heilag Olav” omtales ofte som ”alle spels mor” og er trolig det mest sette utendørsteateret i Norge. Nærmere 760 000 har sett stykket.¹⁷⁷ I skjæringspunktet mellom kunnskap og opplevelse er ”Spelet om Heilag Olav” den viktigste formidler av Stiklestadmyten i det 21. århundre. Spelet forteller om slaget på Stiklestad på en ny måte der nasjonalmyten er sterkt forankret i lokalsamfunnet og forbindes med frivillig lokalt initiativ og dugnadsånd. Jeg vil i det følgende vise hvordan Stiklestadmyten har blitt en demonstrasjon av lokal vitalitet i en tid der sentralisering og fraflytting gjerne blir oppfattet som en trussel mot småsamfunn over hele landet. Hvilken tolkning av fortiden ligger til grunn for Spelet og hvilken funksjon har denne markeringen i lokal- og nasjonalkulturen er spørsmål jeg vil søke å få rede på i dette kapitlet.

I dette kapitlet blir det også nødvendig å bruke en annen type kilder enn det jeg har brukt i de foregående kapitlene. Selv om jeg benytter både taler og avisartikler også i dette kapitlet, vil teatermanusene fra 1961, 2007 og 2010 være helt sentrale for å belyse Spelets innhold og hvordan Stiklestadmyten har utviklet seg fram til i dag.

4.2. ”Spelet om Heilag Olav” - kontekst og innhold

4.2.1. Stiklestad etter 2. verdenskrig

Etter krigen ble Stiklestads posisjon som politisk arena ikke bare svekket, men opphørte nærmest å eksistere. Forbindelsen mellom Nasjonal Samling og Stiklestad gjorde det umulig å bruke stedet som politisk møteplass. Det store Stiklestadmonumentet som nazistene hadde reist der i 1944 ble revet og gravd ned.¹⁷⁸ Den gamle Olavsstøtten som var blitt reddet av en lokal

¹⁷⁷ Stiklestad Nasjonale Kultursenter, Det var her det skjedde – det er her det skjer - Spelet om Heilag Olav (småtrykk), Vestvik Reklame AS, 2010, s. 2

¹⁷⁸ Stugu, Ola Svein, Historie i bruk, Samlaget, Oslo 2008, s. 76

bonde, ble gjenreist slik at stedet mest mulig skulle se ut slik det gjorde før krigen.¹⁷⁹ Det var som om krigsårene skulle viskes vekk fra Stiklestad. Akkurat som kollektiv erindring uttrykkes i monumenter, kan man forstå fjerningen av slike monumenter som uttrykk for kollektiv glemsel. Forbindelsen mellom Stiklestad og nazismen måtte glemmes for at fortellingen om Olav den hellige kunne overleve som nasjonal myte. Men selv om landskapet og den meningsbærende konteksten rundt Stiklestad fikk skrudd tiden tilbake, var det ikke mulig å gjøre det samme med menneskene som hadde opplevd krigen og NS-propagandaen. Etterkrigstidens politiske og ideologiske strømninger tillot ikke at Stiklestadmyten kunne fortsette som politisk instrument slik det hadde vært tidligere. Anne Eriksen argumenterer for at nazismen ikke forstås bare som en ideologi og et politisk system, men som materialiseringen av det onde. Nazismen er i vestlig kultur å betrakte som en moderne demonologi¹⁸⁰. Stiklestad og Olav den hellige hadde vært politiske symboler i det ondes tjeneste og hadde vist seg forenelige med den etnisk ekskluderende nazismen. Å bruke Stiklestad som ramme for politisk ytring og agitasjon ville derfor lett oppfattes som å gå i nazistenes fotspor.

4.2.2. "Hjarto er evig dei same"

Selv om Stiklestad ikke lenger ble noen samlingsplass for politiske krefter etter krigen, ble verken slaget eller stedet glemt eller forlatt lenge. I 1954 ble Olav Gullvågs stykke om Olav den hellige og Stiklestadslaget første gang oppført under tittelen "Føre slaget (natterast på Sul)"¹⁸¹. Stykket handlet om hendelsene ved gården Sul før slaget på Stiklestad og skulle opprinnelig også settes opp på gården. Etter hvert som planleggingen av stykket tok form, ble imidlertid scenen flyttet til Stiklestad. I 1961 ble tittelen endret til "Spelet om Heilag Olav". Handlingen var fortsatt sentrert til Sul og forbinder den store nasjonale fortellingen om slaget på Stiklestad med den lille lokale bondefamilien. Både kongen selv og hans motstandere besøker gården før og etter slaget. De politiske og religiøse spørsmålene knyttet til slaget på Stiklestad, tas opp innenfor disse rammene. "Spelet om Heilag Olav" er tuftet på et grunnleggende menneskesyn, som Yngve Kvistad skriver i sin bok *Stiklestadspelet – Slaget som formet Norge*:

¹⁷⁹ Kvistad, Yngve, *Stiklestadspillet – Slaget som formet Norge*, Schibsted forlag, Oslo 2003, s. 178

¹⁸⁰ Eriksen 1995, s. 170

¹⁸¹ Kvistad 2003, s. 194

I det hele tatt, fremholder Gullvåg, skal vi huska at om ytre former skifter i sed og skikk, i mål og livstenkning ellers, så står det menneskelige urokkelig gjennom tusenårene: ”Hjarto er evig dei same” skriver han.¹⁸²

Gullvåg mente altså at ”Spelet om Heilag Olav” handlet om noe evig og naturlig som var like sant og like aktuelt i hans samtid som i 1030. Et slikt syn på mennesket, tiden og ”Spelet om Heilag Olav” gjør teaterstykket mytisk i seg selv. Det blir uangripelig og evig, frigjort fra tid og utvikling, sant for alle mennesker til alle tider slik all beskrivelse av det naturlige er.

4.2.3. Et spel om nasjon og kristendom

”Spelet om Heilag Olav” handler om bondefamilien på gården Sul, ikke langt fra Stiklestad.¹⁸³ Trosskiftet er kanskje det mest fremtredende temaet i stykket, særlig fordi det behandles på en mer intim og affektiv måte enn det nasjonalpolitiske. Gården er splittet mellom dem som fortsatt er tilhengere av den gamle religionen – som kona på gården, Gudrid og svigerfaren hennes Gamal-Jostein – og de som har tatt til seg den nye kristendommen, som husbonden Torgeir Flekk. Sentralt i fortellingen står den unge Gudrun, datteren på gården, og hennes problemer med å akseptere både den nye religionen og aspekter ved den gamle. Dette momentet introduseres tidlig i stykket, og det blir etter hvert klart at Gudrid har tatt livet av et vanskapt barn noen år tidligere. Det er spesielt denne ”utburden” som Gudrun har problemer med å forsone seg med. Skikken med å bære ut barn og forlate dem i skogen er vel kanskje et av de trekkene ved den norrøne kulturen som moderne nordmenn har vanskeligst for å forstå. Ved å gjøre denne ene delen av førkristen norsk kultur til et sentralt tema i stykket, risikerer man langt på vei å demonisere kulturen som fantes i Norge før religionsskiftet. Kontrasten er derfor sterk til kongen og den kultur han bringer med seg når han sier: ”Barn er alltid ei Guds gåve [...] Same kva slags vanskapning barnet var, skulle de ha fare fint med det [...] Det må vera slutt med den stygge uskikken å bera born ut for ulv og ramn.”¹⁸⁴ Kongen ordner imidlertid opp både med straff og helbredelse. Gudrun har tidligere funnet en viss begrenset trøst i den førkristne religionen, men blir først helbredet for sine emosjonelle plager når kongen ber med henne og driver ut ”vondemaktene”.¹⁸⁵

¹⁸² Kvistad 2003, s. 36

¹⁸³ Gullvåg, Olav, ”Eit Spel om Heilag Olav” (manus), 1961, Stiklestad Nasjonale Kultursenter

¹⁸⁴ Gullvåg 1961, s. 51

¹⁸⁵ Gullvåg 1961, s. 50

Stykket referer mange ganger til kongens mirakuløse evner og ved siden av helbredelsen av Gudrun får kongen også kornaksene på en åker til å reise seg igjen. Det er imidlertid først mot slutten at det største mirakelet skjer, når Gamal-Jostein får igjen synet etter å ha gnidd kongens blod i øynene. Dette mirakelet fører naturlig nok til at den største hedningen av dem alle, Gamal-Jostein, blir kristen.¹⁸⁶ Gamal-Josteins blindhet blir en treffende metafor på Spelets budskap om forholdet mellom de to religionene: fra blindhet og mørke til klarsyn og lys.

Det nasjonale perspektivet er også sterkt til stede i Spelet. Hovedpersonen Torgeir Flekk blir forsøkt rekruttert til bondehæren, men hans sympatier ligger hos kongen og den nye tro. Det er også tydelig at han synes høvding Kalv Arnesson, som står mot kongen, er en værhanne som skifter side ettersom maktbalansen svinger. Olav den hellige omtales som Olav digre og hans motstandere tegner et religiøst fundamentalistisk og brutalt bilde av helgenkongen. Både kona Gudrid og naboen Torgeir Kvistad forsøker å argumentere for at Torgeir Flekk skal delta i slaget mot kongen: ”Gjekk det etter min vilje då slo han lag med sine,” sier Gudrid i scene seks.¹⁸⁷ Her er det tydelig snakk om en lokal avgrensning. Hennes tilhørighet til det lokale fellesskapet er det viktigste, og en overgripende nasjonal identitet synes fraværende. Også naboen er mest opptatt av det lokale perspektivet, og selv om han kaller seg nordmann er det først og fremst som trønder han føler seg kallet til å kjempe mot kongen. Han sier i samme scene: ”Og vi liker ikkje at Trondheimen skal stå langt attom. Det blir ikkje godt å vera den som ikkje blir med denne gongen.”¹⁸⁸ Det er som representant for det lokale fellesskap at naboen går til slaget, og han er redd for at det etter slaget vil bli et oppgjør der de lokale fellesskapene vil måtte stå til ansvar for sine valg. Med det mener han altså at slaget ikke vil føre med seg noen endring fra lokal til nasjonal identitet.

Det nasjonale overblikket presenteres først når kongsmannen Tormod Kolbrunarskald kommer til gården med et helt annet perspektiv enn det lokale. Han fastholder at slaget egentlig står mellom den danske kongen Knut den mektige og Kong Olav.¹⁸⁹ Dermed er hans oppfatning av de politiske realitetene i tråd med Stiklestadnarrativet og den forskyvning av fiendebilde som fikk stort gjennomslag på 1800-tallet. Et annet trekk ved Stiklestadnarrativet som blir videreført

¹⁸⁶ Gullvåg 1961, s. 65

¹⁸⁷ Gullvåg 1961, s. 19

¹⁸⁸ Gullvåg 1961, s. 20

¹⁸⁹ Gullvåg 1961, s. 23

i Spelet, er beskrivelsen av Olav den helliges utvikling. Bjørnson er meget opptatt av denne utviklingen i sin tale på olsok i 1897. Han innleder denne talen med en lang beskrivelse av dualiteten mellom Olav den hellige og Olav Haraldsson.¹⁹⁰ Ernst Sars deler inn Stiklestadnarrativet på en slik måte at Olav den helliges transformasjon fra konge til helgen finner sted før slaget og er et faktum når han vender tilbake fra Gardariket i 1028.

Både Gudrid og naboen beskriver Olav Digre som en tyrann. Kontrasten er derfor stor når kongen endelig dukker opp på scenen i akt 2. Den Olav som kommer inn på scenen er ydmyk, nådig og hengiven overfor både kristendom og nasjonaltanke. Blant annet stopper han sine menn når de vil brenne gårdene til dem som har latt seg verve til bondehæren. Kongen sier: ”No vil eg likevel at vi skal fara fint fram og ikkje gjera hverk. Eg vil møta bøndane og tala med dei. Og kan vi bli forlikte, er det bra.”¹⁹¹ Kongen er altså langt fra noen brutal tyrann slik han blir framstilt av dem som husker hans fremferd i landet før han flyktet utenlands.

Denne utviklingen av kongen fra menneske til helgen følger altså den samme struktur som hos Bjørnson, men det er kanskje Eivind Berggrav og kirkens Stiklestadmyte fra 1930 som ligger Spelet nærmest. Kongen begrunner i begynnelsen av akt 2 hvorfor hans soldater ikke skal brenne og plyndre motstandernes gårder og hvorfor en annen framgangsmåte er nødvendig denne gangen: ”- Eg har straffa dette folket hardt når det tura fram med dei heidne skikkane sine. Då hadde eg Guds rett å verje. No gjeld det ikkje Guds rett. Det gjeld min.”¹⁹² Her synes det som om kongen klart vurderer seg selv, sin ære og sin sak som underordnet det religiøse prosjektet. Med andre ord er det nasjonale prosjektet mindre viktig, og kan derfor ikke rettferdiggjøre den brutale gjennomføringen som var mulig i forbindelse med kristningen. Berggrav fremholder nettopp kristningsprosjektet som det viktigste ved Stiklestadnarrativet, og ved å legge denne programerklæringen i munnen på kongen selv, viser Spelet langt på vei at det gir sin tilslutning til denne tolkningen.

I forbindelse med Arnljot Gellines dâp, så vel som andre steder i stykket, blir publikum delaktig i kristne lovprisninger og bønner.¹⁹³ Det er en nesten misjonerende tone i stykket, og det kristne

¹⁹⁰ Langslet 1995, s. 216

¹⁹¹ Gullvåg 1961, s. 35

¹⁹² Gullvåg 1961, s. 35

¹⁹³ Gullvåg 1961, s. 41f

budskapet er hele tiden i forgrunnen, mens det nasjonale blir et mindre tydelig element i fortellingen. En grunn til en slik vektlegging kan være at sterke og eksplisitt politisk-nasjonalistiske ytringer, selv i en kunstnerisk kontekst, fortsatt kunne være vanskelige etter nazistenes bruk av Stiklestad.

Siden uroppføringen i 1954 har ”Spelet om Heilag Olav” gjennomgått mange endringer. Akkurat som Stiklestadmyten selv har vært gjenstand for tilføyelser og bortskjæringer, har også Gullvågs manus og Spelet blitt endret av regissører og koreografer. Enkelte versjoner har vært opptatt av å legge inn ironi og humor, mens andre har forsøkt å vise den mørke middelalderen fra sine svarteste sider. Yngve Kvistad deler inn speltradisjonen i faser som vektlegger ulike deler av Gullvågs manus og går inn å endrer dialogene for å framheve bestemte perspektiver.¹⁹⁴ På slutten av 70-, begynnelsen av 80-tallet går Spelet inn i en ”Song of Norway” periode der stykket framstår som en blankpolert hyllest til nasjon og kristendom. Denne følges av en kunstnerisk interessant periode hvor Otto Homlung og Arnulf Haga veksler mellom regijobben. De siste årene har Spelet kanskje vært utsatt for de største endringene med regissører som Tyra Tønnesen og Stein Winge. Yngve Kvistad skriver at debatten til tider har vært frisk, men at innovasjon alltid har vært en del av Speltradisjonen, og uenigheten er et uttrykk for engasjementet og gløden som omgir Spelet.¹⁹⁵

4.3. Norges evige Spel og Norges evige Konge

4.3.1. Mytisk identifikasjon: Spelet og myten

Åpningstalen til Kjell Magne Bondevik i 2004 illustrerer den Stiklestadmyten som ”Spelet om Heilag Olav” er eksponent for: ”Stiklestad er den moderne nasjonen Norges vugge – og «Spelet om Heilag Olav» er *Alle spels mor*.”¹⁹⁶ Begrepet ”Alle spels mor” brukes ofte om ”Spelet om Heilag Olav”. Dette begrepet vekker assosiasjoner til Stiklestadmyten. Først og fremst handler Stiklestadmyten om opphav, både i religiøs og i nasjonal sammenheng. Betegnelsen ”Alle spels mor” dreier seg også om opphav. Paul Connerton beskriver en førmoderne selvforståelse som

¹⁹⁴ Kvistad 2003, s. 78f

¹⁹⁵ Kvistad 2003, s. 80

¹⁹⁶ Regjeringen.no, *Dokumentarkiv*, Bondevik, Kjell Magne, tale 28.07.2004 [online] url: <http://www.regjeringen.no/nb/dokumentarkiv/Regjeringen-Bondevik-II/smk/Taler-og-artikler-arkivert-individuelt/2004/stiklestadspelet.html?id=268783> lesedato: 27.10.2010

han kaller *mytisk identifikasjon*.¹⁹⁷ Mytisk identifikasjon er en type imitasjon eller rekonstruksjon av en myte. I antikken var slik imitasjon vanlig i form av en slags biografisk rekonstruksjon av mytiske skikkelser. Som eksempel nevner Connerton biografiene til Julius Caesar, som så Caesars liv som en imitasjon av Alexander den stores. Å se et liv som identifikasjonen av en mytisk skikkelse, er også et velkjent konsept innenfor kristendommen og sammenfattes gjerne i begrepet ”imitatio Christi”. I den moderne eller postmoderne virkeligheten er synet på selvet som et instrument for rekonstruksjon av en mytisk prototype fremmed, men Connerton påstår at også i moderne tid er slik mytisk identifikasjon virksom gjennom nyoppfunne ritualer. Connerton nevner nasjonaldager, Olympiske leker, Tour de France så vel som politiske valg som eksempler på former for riter der imitasjon som mytisk identifikasjon er en del av den offentlige symbolske diskursen. Connerton skriver:

Such occasions, it is true, no longer make imaginatively available to us that strong sense of imitation as mythical identification, [...] but they do still produce and provide shape for a communal desire – a wish to repeat the past consciously, to find significance in celebrated recurrence.¹⁹⁸

For ”Spelet om Heilag Olav” ligger det en mytisk identifikasjon ikke bare i form av fysisk imitasjon, men og i den språklige omtalen av teaterstykket. Når begrepet ”Alle spels mor” brukes om Spelet er det som om opphavsaspektet ved Stiklestadmyten har smittet over på teaterstykket. Det er som om ”Spelet om Heilag Olav” er av samme art eller kategori som slaget på Stiklestad. Enda tydeligere blir det når regissøren for Spelet i 2010 omtaler stykket som ”Noregs Evige Spel” i klar referanse til Olav den helliges status som ”Rex Perpetuus Norvegiae”¹⁹⁹. Det er her snakk om to typer identifikasjon med det mytiske. På den ene siden formidler deltakere og utøvere en narrativ rekonstruksjon av fortiden i ”Spelet om Heilag Olav”. Myten som forteller om Stiklestads betydning i formingen av nasjonal og religiøs identitet i Norge, erindres kollektivt på nettopp Stiklestad. På den andre siden foregår det en sammenstilling mellom teaterstykket og myten i den forstand at de begge blir betraktet som høydepunkter innenfor hver sin kontekst. ”Spelet om Heilag Olav” synes å bli betraktet som like avgjørende i kunsthistorisk og kulturell sammenheng som slaget på Stiklestad ifølge Stiklestadmyten har vært for utviklingen av nasjonen. I innledningen til boken om Spelet står

¹⁹⁷ Connerton 2008, s. 62

¹⁹⁸ Connerton 2008, s. 63

¹⁹⁹ Stiklestad Nasjonale Kultursenter AS, Spelet om Heilag Olav – program 2010, Vestvik Reklame AS, DesignTrykk AS, 2010, s. 7

det blant annet: ”Slaget på Stiklestad er den viktigste enkeltbegivenheten i norgeshistorien. Og *Spelet om Heilag Olav* er den viktigste enkeltproduksjonen i vår teaterhistorie.”²⁰⁰

4.3.2. Myten om Spelet

Bjørnsons Stiklestadmyte handlet om nasjonalt opphav og Norges rett til selvstendighet. Denne myten ble supplert og til dels avløst av Kirken i 1930 da de feiret 900-årsjubileet for slaget på Stiklestad, der det nasjonale opphavet ble en underordnet konsekvens av kristendommens gjennombrudd. I dag synes de religiøse og nasjonale aspektene ved Stiklestadmyten å eksistere konfliktløst ved siden av hverandre. Bondeviks uttalelser ved åpningen av ”Spelet om Heilag Olav” refererer både til de religiøse og de nasjonalpolitiske elementene i Stiklestadmyten. Ytringer som refererer til slaget på Stiklestads posisjon som årsak til norsk nasjonal og religiøs identitet, virker ukontroversielle og naturlige. Direktør for Stiklestad Nasjonale Kultursenter Turid Hofstad skriver i programmet til ”Spelet om Heilag Olav” i 2010 at Spelet forteller om den viktigste enkelthendelsen i norsk historie.²⁰¹ Undertittelen til boken *Stiklestadspelet er Slaget som formet Norge*. På baksiden av boken ”Olav den Hellige” av Lars Roar Langslet fra 1995 innledes det med ”Ingen annen nordmann har satt så sterke og varige spor gjennom norsk historie enn[sic] Olav den Hellige.”²⁰² Alle disse ytringene meddeler en tilslutning til innholdet i Stiklestadmyten slik vi kjenner den fra 1800-tallet og fremover. I skapelsen av en norsk nasjonal og religiøs identitet, er Stiklestad den viktigste grunnsteinen. Hvorvidt et slikt syn på fortiden og dens utvikling kan støttes av moderne historiefaglig metode, er et annet spørsmål, som jeg ikke skal ta opp i denne oppgaven. Det er utvilsomt riktig at nordmenn betrakter Stiklestad som en viktig del av sin identitet. Utsagnet ovenfor fra Lars Roar Langslets bok om den unike historiske betydningen til Olav den hellige, er følgelig sanne – i det minste i betydningen koherente med den nåtidige historiske kontekst olavsskikkelsen hører hjemme i. Denne olavsforståelsen er en så sentral del av aktuell norsk selvforståelse, at det blir nærmest irrelevant om den bygger på et utilstrekkelig kildemateriale eller metoder som historiefaglig ikke holder mål.

Stiklestadmyten har først og fremst vært reist på én grunnsøyle som ikke har forandret seg i noen særlig grad siden 1800-tallet. Helt siden Bjørnson har forestillingen om etnisk og kulturell

²⁰⁰ Kvistad 2003, s. 7

²⁰¹ Stiklestad Nasjonale Kultursenter AS, *Spelet om Heilag Olav – program 2010*, Vestvik Reklame AS, DesignTrykk AS, 2010, s. 3

²⁰² Langslet 1995, omslag, bakside

kontinuitet fra 1030 til i dag vært en forutsetning for Stiklestadmyten som opphavsmyte. Uten denne forestillingen mister Stiklestadmyten sin kraft. Det norske kulturelle fellesskapet i dag må oppleve et bånd med fortidens fellesskap som ble skapt etter slaget på Stiklestad. Både Bjørnson, Berggrav og Quisling har tilført nye perspektiver og nye sammenhenger til Stiklestadmyten uten å endre denne nødvendige grunnforutsetningen. ”Spelet om Heilag Olav” kunne vanskelig eksistert uten denne forestillingen. Det er allikevel en markant forskjell mellom Spelet og tidligere representasjoner av Stiklestadmyten.

Bjørnson så Stiklestadslaget ikke først og fremst som en unik hendelse i norsk historie, men heller som et mønster eller en mal for nasjonens frigjøring. Han håpet å gjenskape en ny slik hendelse i norsk historie som ikke bare var parallell, men også overgikk Stiklestadslaget. I sin tale på Stiklestad i 1882 sa han ”ligesom hin gamle Hær vil den nye staa op igjen i Folkefølelsen, hvori et Folks Fremtid fødes, og næste Gang faa Sejr, stor og fager Sejr.”²⁰³ Berggrav har samme fremoverskuende perspektiv i sin tale i 1930: ”Hvem skal skille brutalitet fra brødkrav – det fører til Stiklestad; og først ut av fellelidelse kan gjenfødelse skje.”²⁰⁴ Det framtidsrettede perspektivet er fraværende i den versjonen av Stiklestadmyten Spelet formidler. ”Spelet om Heilag Olav” ser ikke for seg noen gjentakelse eller noe nytt slag i noen som helst form. Det unike ved slaget på Stiklestad blir i stedet framhevet. Spelet formidler en forestilling om at slaget på Stiklestad er et nesten hellig øyeblikk der denne ene hendelsen er årsaken til Norge. Slaget blir en slags førsteårsak i den nasjonale genesen. En slik forestilling er ikke overraskende i denne sammenhengen, siden det til en viss grad er en forutsetning for Spelets eksistens. Hvis Olav den hellige var en helt ordinær konge og hvis slaget på Stiklestad ikke egentlig kan settes i sammenheng med verken nasjonal eller religiøs identitet i Norge, mister Spelet sin relevans. Derfor er det helt i tråd med Spelets egeninteresse å fremstille Stiklestadnarrativet som en opphavsmyte av enestående betydning. Mangelen på en framtidsrettet visjon om et nytt ”slag” gir Spelets aktualisering av Stiklestadmyten en aura av nasjonal kollektiv selvbekreftelse. Minneriten er en påminnelse og en bevisstgjøring om det nasjonale kristne kollektivets fødsel, som allerede finnes i sin fullendte form i fortiden. ”Spelet om Heilag Olav” er en feiring av Norge og det norske. Spelets fremstilling av Stiklestadmyten bekrefter og forklarer norsk nasjonal identitet og naturliggjør derfor det moderne nasjonale fellesskapets eksistens.

²⁰³ NB, BB art. 1882, Verdens Gang 8. juli 1882

²⁰⁴ Kolsrud (red.) 1930, s. 94

Spelets Stiklestadmyte synes allikevel å komme med et tillegg som i formen ligner på tidligere tilføyelser som Bjørnson, Berggrav og Quisling har kommet med. Alle tidligere representasjoner av Stiklestadmyten har på en eller annen måte koblet sitt politiske eller religiøse prosjekt til Stiklestadnarrativet. På den måten har både Olav den hellige og slaget på Stiklestad gitt disse prosjektene kraft. Det foreligger en gjensidighet i dette forholdet. Prosjektene har fått kraft fra Stiklestadmyten ved å assosiere seg med den, samtidig har Stiklestadnarrativet fått stadig ny relevans. Det symbiotiske forholdet mellom samtidsprosjekt og myte har aldri vært sterkere enn det er i forholdet mellom Spelet og Stiklestadmyten. I kjølvannet av opphøyelsen av Stiklestadnarrativet og den mytiske forbindelsen til norsk identitet foregår det en identifisering mellom teaterstykket og fortidshendelsen, som kommer til uttrykk nettopp i ytringer som ”Alle spels mor” og ”Noregs evige spel”. Spelapparatet fremstiller Stiklestadnarrativet som den viktigste fortellingen i norsk historie. Som konsekvens blir også påstanden om at ”Spelet om Heilag Olav” er den viktigste teateroppsetningen i Norge sann, ikke nødvendigvis i kunstnerisk forstand, men i nasjonal forstand. Den samtidige gjenskapelsen av nasjonens største fortelling vil i nasjonal sammenheng, per definisjon, ha samme egenskap som det den gjenskaper.

4.3.3. Stiklestadmyten og historieforskningen – en parallell utvikling?

Jeg vil argumentere for at utviklingen av Stiklestadmyten fra slutten av 1800-tallet til begynnelsen av 2000-tallet, nøye avspeiler utviklingen av historiefaget i det samme tidsrom. Stiklestadnarrativet utvikler seg fra å bli oppfattet som en fortelling som sannferdig korresponderer med den fortidige virkeligheten, til å bli forstått som en fortelling som blander fakta og fiksjon innenfor en kunstnerisk ramme og bare har som intensjon å gi én av mange mulige versjoner av fortiden. Historieforskningen på sin side har utviklet seg fra å betrakte seg som et objektivt empirisk beskrivende og forklarende fag, til å se seg selv som et fag som bare kan konstruere ulike og kanskje til og med konkurrerende språklige versjoner av den fortidige virkeligheten.

”Spelet om Heilag Olav” representerer et brudd med det jeg vil karakterisere som politiseringslinjen fra Bjørnson via Berggrav til Quisling. Med politiseringslinjen mener jeg den klare politiske dimensjonen som har kjennetegnet aktualiseringene av Stiklestadnarrativet fra slutten av 1800-tallet til utgangen av andre verdenskrig. Denne politiske dimensjonen er siden 1954 blitt erstattet av det jeg vil kalle en kunstnerisk dimensjon gjennom ”Spelet om Heilag Olav”. Spørsmålet om hvorvidt Stiklestadnarrativet korresponderer med et historisk forløp

skulle man tro blir mindre viktig ved et skifte fra politikk til kunst. Kunstverkets verdi bedømmes ikke først og fremst ut fra sin evne til å formidle et hendelsesforløp som ligger tettest mulig opp til en forestilling om hva som egentlig skjedde før, under og etter slaget på Stiklestad. Et teaterstykke er ikke sant eller usant slik et modernistisk historiefaglig narrativ er. ”Spelet om Heilag Olav” kan ikke heller ikke egentlig ”motbevises” ved å vise til historiefaglig autoritet, det kan imidlertid, vil jeg tro, kunne bedømmes ut fra kunstneriske kriterier, hva de enn måtte være. Det er likevel ikke noe så klart skille mellom historisk sannhet og kunstnerisk sannhet i ”Spelet om Heilag Olav”. På nettsidene til Stiklestad Nasjonale Kultursenter kan man lese at: ”Stykket er en blanding av fri diktning og historiske hendelser bygget på Snorres kongesagaer.”²⁰⁵

I programmet for Spelet fra 2010 står det en oversikt over rollefigurene i stykket og ved noen av navnene er det merket en asterisk.²⁰⁶ Asterisken signaliserer at rollefiguren er en historisk person, altså at han (ingen av kvinnerollene har dette merket) har eksistert. Denne asterisken gjør det klart at teaterstykket ikke forholder seg til historien slik en historiker gjør. Å finne opp personer og plassere dem inn i et narrativ er ikke en del av det man forbinder med historiefaglig metode. På den andre siden er det interessant at distinksjonen i det hele tatt er med i programmet. Ved siden av å tydeliggjøre Spelets klare fiktive karakter, gjennom identifiseringen av Spelets fiktive karakterer, forteller asterisken at noen av personene i stykke faktisk var historiske aktører. Hvis Spelet virkelig ikke trenger noen annen bekræftelse enn den rent kunstneriske, blir en slik distinksjon irrelevant. ”Spelet om Heilag Olav” befinner seg i et grenseland mellom det kunstneriske og det historiske og det er vanskelig å definere dette skillet klart. På den ene siden er det snakk om en fiktiv fortelling med fiktive karakterer. Ingenting av det som skjer i stykket foregir å være et speilbilde av fortiden. På den andre siden får flere av rollene en asterisk i programmet som forteller at de er ”historiske personar”, og også i det samme programmet berømmer regissør Bentein Baardson den forskning og vitenskapelige innsats som er gjort for å gjøre stykket troverdig.²⁰⁷

²⁰⁵ Stiklestad Nasjonale Kultursenter, [online] url: <http://www.stiklestad.no/opplevelser/olavspelet/spelhistorie.html> lesedato: 12.10.2010

²⁰⁶ Stiklestad Nasjonale Kultursenter AS, Spelet om Heilag Olav – program 2010, Vestvik Reklame AS, DesignTrykk AS, 2010, s. 6

²⁰⁷ Stiklestad Nasjonale Kultursenter AS, *Spelet om Heilag Olav – program 2010*, Vestvik Reklame AS, DesignTrykk AS, 2010, s. 6-7

Jeg vil foreslå en parallell mellom utviklingen av Stiklestadnarrativet fra å være en fortelling om sann fortidig virkelighet slik det var hos Bjørnson, Berggrav og Quisling til å være en kunstnerisk fiksjonsfortelling med vekt på å gi en kvasi-autentisk fortidsopplevelse slik ”Spelet om Heilag Olav” er og utviklingen av historiefaget. Historiefaget har aldri vært noen konfliktfri enhet og er derfor vanskelig å omtale i entall, men det er allikevel enkelte grunnleggende påstander som fram til for bare noen tiår siden har stått helt sentralt som en del av fagets konstitusjon. En av disse påstandene var forutsetningen om at fortid på en sannferdig og objektiv måte kan gjenskapes tekstlig. Som jeg har nevnt tidligere, har senere historieteoretikere stilt spørsmålsteget ved denne historiefaglige grunnsetningen og enkelte, som Hayden White, har gått så langt som å stemple all historiefaglig narrasjon som fiksjonsfortellinger.²⁰⁸ I sentrum av dette nye postmoderne synet på historien, ligger fokuset på historiefaglige narrativers konstruerende kvaliteter. Historikeren har alltid et meget ufullstendig og ubalansert kildematerialet han eller hun skal forsøke å skape en koherent fortelling av. Kildene må velges og veies og hullene i kildematerialet må fylles med mer eller mindre sannsynlige hypoteser og gjetninger. Ifølge dette postmoderne synet på historiefaget kan historikeren i beste fall konstruere og forklare et mulig koherent hendelsesforløp som oppleves autentisk, men aldri rekonstruere sannheten om fortiden.

Som nevnt hadde Stiklestadmyten fram til slutten av krigen vært sterkt knyttet til politisk agitasjon, og som politisk virkemiddel var Stiklestadnarrativet en konkret fortelling om fortidig virkelighet. Den var skapt i samspill med og med referanse til en eller annen form for historiefaglige autoritet. Autoritetene kunne godt være meget selektivt utvalgt og kanskje også tett knyttet til det politiske prosjektet selv, men det lå like fullt en fundamental tilslutning til forestillingen om at fortiden og historien om fortiden på en vesentlig og sann måte spilte hverandre. Når denne forbindelsen mellom fortid og historiefamstilling svekkes, rokker det også ved fagautoritetenes tradisjonelle rolle. Selv om historikeren ikke lenger sitter på en type kunnskap om fortiden som kan rekonstruere sannheten om fortiden, er det ikke dermed slik at han eller hun ikke har ekspertise som er nyttig i for eksempel skapelsen av et teaterstykke som ”Spelet om Heilag Olav”. Historikeren har en kanskje like uunnværlig posisjon i dag som på slutten av 1800-tallet eller begynnelsen av 1900-tallet, ikke som autoritativ fagperson og beskytter av sannheten om fortiden, men som en type kreativ ressurs. Den ekspertisen

²⁰⁸ White, Hayden, ”Historical Text as Literary Artifact”, i Roberts, Geoffrey (red.), *The History and Narrative Reader*, Routledge, London 2001, s. 235

historikeren har gjort henne/ham spesielt kvalifisert til å skape en koherent og autentisk opplevelse av fortidig virkelighet gjennom narrativ konstruksjon. I slike konstruksjoner vil det alltid være et element av fiksjon i form av kulturell påvirkning, språklige begrensninger, generell subjektivitet og ikke minst manglende kilder, men det vil også være deler som lever opp til den tradisjonelle forestillingen om historiefagets rekonstruerende evner.

Utviklingen av Stiklestadmyten fra nasjonalpolitisk virkemiddel til scenekunst, innebærer ikke en vandring bort fra dens tradisjonelle tilknytning til det historiefaglige feltet, men er derimot en utvikling som går parallelt med utviklingen av historieforskningen. Asteriskene i programmet til ”Spelet om Heilag Olav” prøver å angi grensene for hvor ”fakta” slutter og ”fiksjon” starter. Samtidig anskueliggjør de at det må en kombinasjon av fiksjon og fortid til for å skape en koherent autentisk opplevelse av fortiden. En slik sammensetning vil mange postmoderne historikere fastholde at er en forutsetning for all meningsfull representasjon av fortiden, både på scener og i historiebøker. Når man ser på parallellene mellom utviklingen av den historiefaglige forståelsen av relasjonen mellom fortid og historie, og den nye representasjonen av Stiklestadnarrativet gjennom Spelet, blir det tydelig at skiftet fra politikk til teater er et omslag som viser at Stiklestad fortsatt er en av Norges fremste arenaer for historieformidling i samtiden. ”Spelet om Heilag Olav” kan det sies er en postmoderne formidler av fortiden. Stiklestadnarrativet har, gjennom Spelet, tatt konsekvensene av det postmoderne paradigmeskiftet og gjenoppstått ikke som en formidler av det umulige idealet som ligger i forestillingen om Sannheten om fortiden med stor S, men i stedet formidler en koherent autentisk fortidsopplevelse som henter sin kraft fra det kunstneriske, den kildebelagte fortiden og den kreative foreningen av disse elementene i skapelsen av en meningsfull narrativ helhet.

4.4. Sted, tid og språk

Forbindelsen mellom stedet Stiklestad og Stiklestadmyten er viktig også for ”Spelet om Heilag Olav”. En av Anne Eriksens grunnteser er at forbindelsen mellom landskap og nasjon bidrar til å konkretisere historien. Romlighet, skriver Eriksen, er lettere å forholde seg til og gripe enn det tid er.²⁰⁹ Stedet Stiklestad tilbyr en tilgjengelighet som åpner for opplevelse og delaktighet. Autentisitet er et viktig begrep i denne sammenhengen. Det konkrete rommet gir

²⁰⁹ Eriksen 1999, s. 49

historieformidlingen autentisitet og rommet får igjen en nasjonal kontekst gjennom myten, som er med å styrke forbindelsen mellom nasjonen og stedet.²¹⁰

Tid fungerer også som autentisitetsgiver for ”Spelet om Heilag Olav”. I boken om Spelet skriver Yngve Kvistad at akkurat like viktig som stedet er også tiden.²¹¹ Slaget på Stiklestad i 1030 skal ifølge tradisjonen ha funnet sted den 29. juli, og det er akkurat i tiden rundt denne datoen at Spelet settes opp hvert år. Sosiologen Paul Connerton argumenterer for at alle riter har et element av repetisjon, og at all repetisjon impliserer kontinuitet med fortiden.²¹² ”Spelet om Heilag Olav” gjør imidlertid krav på en kontinuitet ut over seg selv gjennom den rituelle rekonstruksjonen av myten om Olav den hellige og slaget på Stiklestad. Spelet tilhører derfor en bestemt type riter Connerton kaller minneriter (commemorative ceremonies).

I minneriter blir språket en gjenskapende faktor. I både skriftkulturer og muntlige kulturer inneholder hellig språk en arkaisk komponent.²¹³ Om deltakerne i minneriten forstår de språklige ytringene er sekundært, så lenge språket i seg selv refererer til den mytiske fortiden. Motviljen mot å oversette hellige tekster til andre og mer moderne språk er uttrykk for en forståelse av språket som en gjenskapende referanse til fortidig hellig åpenbaring. Minneritens arkaiske språkform garanterer autentisitet i traderingen.

Språket i ”Spelet om Heilag Olav” kan betraktes som pseudoarkaisk. Olav Gullvågs tekst er skrevet i en arkaisk nynorsk med bruk av dativ og sideformer som ligger nærmere gammelnorsk enn landsmål.²¹⁴ Dette gir dialogen en egen autentisitet, mener Kvistad. Til tross for innslaget av fremmedartethet i replikkene, er Spelet fullt forståelig for et moderne publikum. Heller enn å gjøre teaterstykket vanskelig å forstå, gir denne konstruerte språkdrakten deltakerne en mulighet til å føle nærhet til middelalderkulturens mentalitet gjennom begreper og tiltaleformer som oppleves som autentiske.

Et slikt grep gjør også dialogen entydig og begrenser språklig usikkerhet. Ifølge Connerton er dette et kjennetegn ved rituell tale. Ordvalg, syntaks og stil er bevisst begrenset i forhold til

²¹⁰ Eriksen 1999, s. 50

²¹¹ Kvistad 2003, s. 123

²¹² Connerton 2008, s. 45

²¹³ Connerton 2008, s. 67

²¹⁴ Kvistad 2003, s. 33

dagligtale for å skape forutsigbarhet og styrke minneritens mnemoniske effekt.²¹⁵ De språklige begrensningene i ”Spelet om Heilag Olav” er ikke først og fremst på den lingvistiske overflaten. Spelet er både ordrikt og som nevnt inneholder teksten blant annet flere grammatiske former som ikke finnes i moderne norsk. Begrensningene skjer derimot i bruken av den fremmede og arkaiske ”dialekten” til Gullvåg. Ord, vendinger og formularer som ikke er å finne i dagligtalen til ritens deltakere, gir utsagnene en ”renset” karakter.

Kommunikasjonen i dagligtalen har mange og forskjellige betydninger som vekker assosiasjoner og gir språket flertydighet. I forskjellige sosiale grupper kan de samme ordene bety og konnotere helt forskjellig. Den rituelle kommunikasjonen i Spelet mellom deltagere og tilskuere derimot, inneholder setningsstrukturer og ord som ikke har den flertydigheten som finnes i dagligtalens språk. Kommunikasjonen blir dermed langt mer begrenset og entydig enn den ville vært i en moderne, levende språkdrakt. Et slikt rituell språk eller rituell dialekt vil være fullt mulig for deltagerne å bruke også utenfor den rituelle konteksten, som referanse til riten og fullt ut forståelig kun for minneritens fellesskap. Å kunne bringe med seg en slik referanse fra riten ut i det vanlige livet er en styrke for minneriten, som dermed utstyrer det rituelle fellesskapet med et lett tilgjengelig kommunikasjonsapparat som fungerer som en mnemonisk referanse til minneriten.

Den språklige formen kan man si blir en referanse i seg selv til Spelet og Stiklestadnarrativet. Utrykk som ”Hill deg Thalia”, ”Utburden!” eller den typen pseudoarkaisk setningsoppbygning som finnes i Spelet, kan dukke opp i andre sammenhenger og bli en del av dagligtalen som referanse til ”Spelet om Heilag Olav”. Ordfører for Verdal kommune Bjørn Iversen skriver for eksempel til slutt i sitt innlegg i programmet til Spelet i 2010: ”Dra teppet ditt til side, Thalia!”²¹⁶ Det er kanskje litt lettvtint å kalle et slikt innlegg et eksempel på dagligtale, men her er det allikevel en referanse som fungerer som en del av et mnemonisk system. Dette er nemlig en formulering fra prologen til Spelet og fungerer som en intertekstuell henvisning til det innvidde fellesskapet av Spel-entusiaster. Også direktør for Stiklestad Nasjonale Kultursenter innleder sitt innlegg med ”Vi har ein stor hær og eit vakkert folk.” Dette er ikke en referanse til teksten i Spelet, men til Snorre. Hofstad sammenstiller dugnadsinnsatsen, som både deltakere og tilskuere har vært en del av, med slaget på Stiklestad. Hun trekker til og med analogien så langt

²¹⁵ Connerton 2008, s. 59

²¹⁶ Stiklestad Nasjonale Kultursenter AS, Spelet om Heilag Olav – program 2010, Vestvik Reklame AS, DesignTrykk AS, 2010, s. 2

at hun betegner slaget som et ”fellesløft”. Det er betegnende at i Hofstads innledning føler hun det nødvendig å forklare hvor sitatet hun bruker innledningsvis og i avslutningen kommer fra, nemlig Snorre, mens ordfører Iversen ikke ser det som nødvendig å nevne hvor hans sitat er fra. Det er tydelig at han går ut ifra at det er velkjent.

4.5. Spel-identitet

Det rituelle språket er særegent og unikt for Spelet. Intertekstuelle henvisninger til kjente sitater og vendinger blir identitetsbærende markører for Spelets deltagere på alle plan. Den identiteten som formidles gjennom kjennskap til de rituelle språkytringene har flere sider. For det første dreier det seg om en identitet knyttet til det nasjonale. Den forteller noe om kunnskap om nasjonal og religiøs opprinnelse. Man formidler dermed også en forståelse av nasjonens karakter og norske verdier. Tidligere statsminister Bondeviks tale illustrerer godt den Stiklestadmyten man gir sin tilslutning til:

Stiklestad er selve *grunnvollen* i hele vår identitet som nasjon og folk. Slaget representerer Norges tilknytning, åndelig og kulturelt, til Europa. Her tar vi farvel med hedendommen og småkongeveldet og samles i ett rike.²¹⁷

En slik forståelse av Stiklestadslagetets betydning og rekkevidde likner den både Bjørnson, Berggrav og Quisling formidlet i sine taler.

For det andre kan det også dreie seg om en identitet som er mer knyttet til det lokale og regionale fellesskapet. For de over 700 deltakerne som på frivillig basis gjør Spelet mulig er dugnadsånd og lokal fellesskapsbevissthet viktig. Yngve Kvistad mener grunnen til at teaterstykker som ”Spelet om Heilag Olav” utvikler seg i små utkantstrøk er fordi dugnadsviljen der er så stor. Dugnad i sentrale strøk er mer forbundet med plikt, skriver han.²¹⁸ Det er altså snakk om en sammenstilling av det å være medlem av et lite samfunn og det å ha god dugnadsånd. Deltakelse i produksjonen av Spelet er dermed del av en småbygdsidentitet knyttet til det ”å ta i et tak” for det lokale fellesskapet.

²¹⁷ Regjeringen.no, Dokumentarkiv, Bondevik, Kjell Magne, tale 28.07.2004 [online] url: <http://www.regjeringen.no/nb/dokumentarkiv/Regjeringen-Bondevik-II/smk/Taler-og-artikler-arkivert-individuelt/2004/stiklestadspelet.html?id=268783>, lesedato: 27.10.2010

²¹⁸ Kvistad 2003, s. 121

Kvistad argumenterer for at Spelet er utrykk for lokal styrke og ukuelig vilje, og at Spelet kan kalles bygdas mottrekk mot sentraliseringen.²¹⁹ At en gjenskapelse av Stiklestadmyten blir en feiring av lokal småbygdsvitalitet er på mange måter paradoksalt. Stiklestadmyten er en myte om nasjonalt opphav og om det nasjonales gjennombrudd. Dette gjennombruddet blir i ”Spelet om Heilag Olav” også beskrevet som en svekkelse av det lokale og partikulære. Naboen til Torgeir Flekk er opptatt av regional makt og ser ikke den nasjonale konfliktlinjen. Han går sammen med bondehæren utelukkende fordi han ønsker seg en sterk lokalmakt som kan hevde seg i forhold til andre lokalmakter. Kongens støttespillere bringer med seg et annet perspektiv og selv om de lider tap på Stiklestad har de både historiens gang og Gud selv på sin side. Det paradoksale er derfor at gjennomføringen av et formidlingsprosjekt hvis mål er å feire sentraltmaktens gjennombrudd, blir oppfattet som et middel i kampen mot sentraliseringskreftene i samfunnet. Dette sier noe om Stiklestadnarrativets mangetydighet. Som jeg har vært inne på tidligere i oppgaven ligger det en regionalpolitisk programerklæring i fortellingen om slaget på Stiklestad. Sentraltmaktens forsøk på å tvinge under seg småbygder og utkantsamfunn ender med nederlag. Bare når sentraltmakt og lokalmakt kan inngå i en allianse som likeverdige parter, kan enheten blomstre. Stiklestadmyten har derfor, helt siden 1800-tallet og myten om den norske bonde, også vært en fortelling om lokalsamfunnenes posisjon innenfor nasjonen. Ved å se på Stiklestadmytens tradisjon er derfor det paradoksale ved en slik uttalelse egentlig et utrykk for meningsmangfoldet som ligger i narrativet. Et mangfold som åpner for feiring både av det nasjonale og det lokale på samme tid.

I tidligere kapitler har jeg forsøkt å vise hvordan den rituelle gjenskapelsen knyttet til Stiklestadmyten har gitt deltakerne ulike erfaringer. ”Spelet om Heilag Olav” gir også konkrete erfaringer av Stiklestadmyten gjennom rituell gjenskapelse. Publikum som skal se Spelet, kommer både fra regionen rundt og fra hele Norge. På Stiklestad samles man igjen akkurat som man gjorde for over tusen år siden. ”Spelet om Heilag Olav” samler både det nasjonale og det lokale fellesskapet, og minneriten har således både et nasjonalt og et lokalt perspektiv.

²¹⁹ Kvistad 2003, s. 121

4.6. En todelt minnerite

4.6.1. ”Spelet om Heilag Olav” som nasjonal minnerite

Spelet begynner med at vi befinner oss i tiden før slaget. Prologen lyder: ”Heil deg, Thalia, velkomen hit til dalen for å trylle vekk eit tusenår ei stund!”²²⁰ Norge, kan man si, eksisterer ikke ennå. Publikum skal flyttes til et sted som ligger langt unna i tid og samtidig nær i rom der den nasjonale rammen ikke finnes og den norske identitet ennå ikke var formet. Nesten med en gang får publikum ta del i den politiske kampen mellom Olav Digre og Kalv Arnesson, men etter hvert blir det klart at den egentlige kampen står mellom Norge og Danmark. Denne åpenbaringen alene gir publikum en opplevelse av å ta del i den utvikling Stiklestadmyten forteller om. Slaget på Stiklestad handler ikke om lokal tilhørighet eller regional lojalitet, men om nasjonal identitet. Publikum blir også introdusert for en etnisk folkereligion med motbydelige skikker som å drepe nyfødte barn som er uønskede. Deretter får de oppleve kristendommen som en kontrast til den gamle religionen og en konge som kan utføre mirakler. Tilskuerne følger kongen i forberedelsene til slaget som de aller fleste helt sikkert vet hvordan vil ende. Selv mot stor overmakt velger kongen å møte sine landsmenn på slagmarken der han skal betale den største pris for at nasjonen skal fødes. Den siste strofen i Spelet lyder:

Kvinne mann, hand i hand,
tegn og bumann, kongsmann,
bonde lyfte opp i himmelklåren
Heilag Olavs fagre land²²¹

Som bondehæren og kongshæren i 1030 har også deltakerne i minneriten kommet til Stiklestad omkring olsok. På Stiklestad får de først ta del i den trange lokale diskursen i dialogen mellom Torgeir Flekk og hans nabo. Her er lokal tilhørighet det viktigste og ønske om å verne om regional makt. I kampen mot det nasjonale er selv Knut den mektige en alliert. Naboen sier: ”Kong Knut hjelper oss. Han hjalp oss med å få makta attende til Lade. Vi stod sterkt i den tida Håkon Sigurdsson styrde landet.”²²² Det er naboens virkelighetsoppfatning som blir

²²⁰ Gullvåg 1961, Prologus

²²¹ Gullvåg 1961, s. 69

²²² Gullvåg 1961, s. 23

presentert først og minneritens deltakere får dermed mulighet til å sette seg i bondehærens sted. Det er dermed mulig å delta i utviklingen fra det regionalistiske og hedenske til det nasjonale og kristne. For etter hvert som Spelet utvikler seg blir minneriten en vandring fra det hedenske fragmenterte antinasjonale til det kristne enhetlige norske. Avslutningsstrofen forteller om nasjonal enhet, og Spelet har gjort det mulig å delta i transformasjonen som Stiklestadmyten forteller at våre forfedre gjennomgikk for nesten 1000 år siden. Som hærene i 1030 får deltakerne også komme til Stiklestad som en splittet forsamling, men forlater slagstedet som ett folk.

4.6.2. ”Spelet om Heilag Olav” som lokal minnerite

”Spelet om Heilag Olav” representerer en sterk lokal tradisjon i Trøndelag og Verdal. Hvert år hjelper store deler av lokalsamfunnet til med å sette opp teaterstykket. Et viktig prinsipp i organiseringen av Stiklestadspelet er å dra nytte av lokale ressurser. Alle typer lokale lag og foreninger er med, så vel som lokale kunstnere med ulike fagbakgrunn. På den måten har fortellingen om en nasjonalhistorisk begivenhet fått en sterk lokal forankring. Kjell Magne Bondevik synes i sin tale i 2004 å mene som Kvistad, at det er lokal dugnadsånd som står bak suksessen:

Men de som virkelig har båret dette storstilte arrangementet på sine skuldre i 50 år, er hæren av frivillige. Det er dugnadsgjengene, de mange nemndene og en ivrig lokalbefolkning her i Verdal som er drivhjulene i dette enorme maskineriet som «Spelet om Heilag Olav» etter hvert er blitt.²²³

Kvistad beskriver ”Spelet om Heilag Olav” som en lokal fellesskapsrite.²²⁴ På samme tid hvert år samles lokalbefolkningen om dette fellesprosjektet. Tilskuerne som kommer både fra fjern og nær, er vitne til kulminasjonen av den lokale dugnadsinnsatsen. Å forstå selve forestillingen som en fellesskapsrite er naturligvis nærliggende, men også prosessen som har gått forut for premieren virker kollektivt konstituerende. I et intervju i *Trønder-Avisa* forteller Hanna Kristine Kvålen Sivertsen og Oddbjørn Haga at de begge er med i Spelet for femtiende gang. Helt fra de var barn har de vært en del av det frivillige spelapparatet. I artikkelen forteller de hvorfor de har viet så mye tid og krefter til Spelet:

²²³ Regjeringen.no, Dokumentarkiv, Bondevik, Kjell Magne, tale 28.07.2004 [online] url: <http://www.regjeringen.no/nb/dokumentarkiv/Regjeringen-Bondevik-II/smk/Taler-og-artikler-arkivert-individuelt/2004/stiklestadspelet.html?id=268783> , lesedato: 27.10.2010

²²⁴ Kvistad 2003, s. 123

– Det er stemningen rundt det hele. Det er sosialt, og en treffer kjentfolk som en ikke ser så ofte resten av året, sier Oddbjørn. – Det er entusiasmen, fellesskapet og det å lage noe for andre sammen. Jeg føler at jeg eier en del av Spelet. Når juli kommer, da bare sitrer det av olsokstemning, hevder Hanna.²²⁵

For lokalsamfunnet i Verdal fungerer Spelet som en samlende og integrerende kraft. Å delta i Spelet gir innflyttere en unik mulighet til å skape sosiale relasjoner med samfunnet de bor i. I kjernen av spelapparatet finnes familier som har deltatt i Speloppsetninger i flere generasjoner og føler et sterkt eierskap til det. Uten disse familiene og deres innsats helt fra dannelsen av speltradisjonen, er det vanskelig å se at ”Spelet om Heilag Olav” kunne blitt noen realitet i det hele tatt. På den annen side innebærer også et slikt nettverk av eierskap at det er mange hensyn å ta, og at det er mange som forventer å bli hørt når administrative og kunstneriske beslutninger skal fattes.²²⁶

Den nasjonale minneriten gir som nevnt en mulighet for deltakerne til å ta del i utviklingen fra det førkristne og førnasjonale til det kristne og nasjonale. For medlemmer av det lokale Spelapparatet har feiringen også en annen dimensjon knyttet nettopp til lokal tilhørighet. Ved siden av å minnes og gjenskape den viktige hendelsen som slaget på Stiklestad representerer nasjonalhistorisk, gjenskapes også det øyeblikk i lokalsamfunnets historie da dette lille bygdesamfunnet ble arena for den største begivenheten i norsk historie. Et øyeblikk som for alltid vil gi Stiklestad en plass i alle fortellinger om nasjonen. Publikum, regional og nasjonal presse, viktige personer innen norsk kulturliv, politikere som Kjell Magne Bondevik, så vel som de kongelige besøker alle Stiklestad for å se ”Spelet om Heilag Olav”.²²⁷ Akkurat som i 1030 kommer sentralmaktens fremste representanter til Stiklestad og bekrefter og gjenskaper således stedets betydning for nasjonen. Lokalbefolkningen får dermed, gjennom sin egen innsats, en konkret erfaring om hva lokalsamfunnet deres gjennomgikk for nesten tusen år siden. Yngve Kvistad påstår at for den frivillige kjernen i spelapparatet har verken fortellingen om slaget på Stiklestad eller betydningen av Olav den helliges offer vært noen avgjørende drivkraft, men i stedet er det fellesskapsfølelsen uttrykt ved dugnaden som har samlet lokalsamfunnet. Connertons viktige skille mellom rite og myte gjør nettopp at minneritens kraft ikke egentlig ligger i den mytiske fortellingen om fortiden, men i ritens gjenskapende form. Riten gir erfaring om myten uten nødvendigvis å gi eller fordre noen kunnskap om den. På denne måten kan

²²⁵ Trønder-Avisa, ”Frivillig i femti år” [online] <http://www.t-a.no/kultur/article59453.ece> lesedato: 27.10.2010

²²⁶ Intervju med Yngve Kvistad 20.10.2010

²²⁷ Kvistad 2003, s. 70-71

Stiklestadmyten erindres av lokalsamfunnet, ikke som fortelling om fortiden, men som konkret gjenkallelse av den.²²⁸

Både den nasjonale og den lokale minneriten åpner for delaktighet og gjenopplevelse av Stiklestadmyten. Den nasjonale minneriten knytter seg til det nasjonale fellesskapet og minnet om hvordan den hellige kongen samlet nasjonen under den kristne fane. Erfaringen er knyttet til Stiklestad som nasjonalt rom. Anne Eriksen skriver at i møtet mellom sted og historie utvides betydningshorisonten og en mer abstrakt romlig dimensjon skapes.²²⁹ På Stiklestad er det nasjonale rommet lagt over det konkrete stedet og gitt ny betydning. En slik forståelse minner om den franske filosofen Roland Barthes' teori om mytedannelse. En meningsstruktur legges over den opprinnelige språklige meningen og former en assosiasjon, i dette tilfelle mellom sted og historie. Dermed kan man si at stedet mytologiseres, og at historien konkretiseres i den romlige dimensjonen.

Eriksen argumenterer for at selv om stedet er fysisk gitt en gang for alle, kan det likevel generere mange ulike sosiale rom.²³⁰ Stiklestad er også et lokalt rom knyttet til den lokale erfaringen og den lokale historien. Den lokale minneriten har dermed opphav i samme sted og samme fortid som den nasjonale, men er forbundet med et annet sosialt rom. Akkurat som at stedet kan representere ulike sosiale rom, kan også riten representere ulike erfaringer. Nasjonalfellesskapet erfarer en bekreftelse på nasjonens plass i verden, mens lokalfellesskapet erfarer en bekreftelse på lokalsamfunnets plass i nasjonen.

4.7. Kampen om minneriten

4.7.1. Olav digre eller Olav den hellige?

Debatt om Spelet har som nevnt vært en del av speltradisjonen siden starten og betraktes blant annet som et tegn på Spelets vitalitet. Reaksjonene på den nytolkningen av Gullvåg som ble presentert i 2007 var imidlertid uvanlig sterke og støtter en oppfattning om at det til tross for en uttalt positiv holdning til debatt og nyskaping i tolkningen av originalteksten, allikevel hadde utviklet seg en tolkningstradisjon som man ville verne om.

²²⁸ Connerton 2008, s. 54 og Eriksen 1999, s. 99

²²⁹ Eriksen 1999, s. 51

²³⁰ Eriksen 1999, s. 51

Stein Winge tok over som regissør for Spelet i 2007. Hans og manusfortolker Bibbi Moslets tolkning av ”Spelet om Heilag Olav” fikk mye negativ kritikk for at den ikke var tro nok mot speltradisjonen. Wings stykke skiller seg fra tidligere oppføringer og er kanskje den oppføringen som mest avviker fra Gullvågs originaltekst. Winge forsøkte å sette fortellingen om Olav den hellige inn i en aktuell kontekst ved å fokusere på religiøs fanatisme og krigens grusomhet.²³¹ Begge to er aktuelle og engasjerende temaer som åpner for nytolkning av Stiklestadnarrativet. Den kanskje tydeligste forskjellen mellom ham og tidligere regissører, er hvordan Olav den hellige selv er portrettert. I Wings stykke er Stiklestadmytens beskrivelse av kongens utvikling fra menneske til helgen fraværende. Når kongen ankommer gården Sul er han fortsatt den tyranniske Olav digre. I Wings stykke stagger han sine menn når de vil brenne gårdene til sine motstandere, men det er kun av egeninteresse, og han synes det er rett og rimelig at de slakter buskap, tar med seg alle våpenføre menn og voldtar kvinnene.²³²

Det kristne budskapet er også til stede i Wings versjon, men det er langt fra misjonerende. Den religiøse kongen i Wings stykke fremstår som en fanatiker som rettferdiggjør sin brutale fremferd med at han gjør Guds vilje. Når kongen fordømmer drapet på det vanskapte barnet, er det også med en annen tone enn hos Gullvåg: ”Var ungen ein venskapning, så skulle de gått til presten med han. Og presten villa da ha døypt han og så skulle han avliva det, på kristeleg vis.”²³³ Det er tydeligvis ikke barnedrap som er den store synden, men at barnet ikke fikk sjansen til å motta dåpssakramentet. Muligheten til å skape et skarpt moralsk skille mellom den gamle og den nye religionen følges ikke opp som hos Gullvåg. Omvendelsen og helbredelsen av Gudrun er også framstilt på en usympatisk måte, sett med vår samtids øyne der kongen nærmest truer henne til å ta til seg kristendommen. ”Utburden” har fått navn og er dermed mer menneskeligjort i Wings stykke, noe som både er med på å understreke det tragiske og umoralske ved å bære ut et barn for å dø og også er med på å gi Gudruns psykiske plager en annen dimensjon. I Gullvågs originaltekst representerer ”utburden” noe truende og traumatisk i utmarka, mens hos Winge er ”Litj-Torgeir” en savnet lillebror som representerer uskyld og tragedie. Avslutningen hos Winge er også helt annerledes. Gudrun blir drept og Gammel-Jostein

²³¹Larsen, Idalou, ”Stein Winge vender tilbake”, anmeldelse for Klassekampen, [online] url: http://idalou.orgdot.no/pub/idalou/2007_8_8_10.36.21.shtml?cat=kritikker lesedato: 27.10.2010

²³² Gullvåg, Olav; bearbejdet av Moslet, Bibbi, versjon 25. april 2007, s. 40

²³³ Gullvåg, Olav, 2007, s. 52

utbryter at han ønsker å bli blind igjen etter at ”sanninga” har gitt ham synet tilbake. Kongens mirakuløse evner er mer eller mindre fraværende i Wings versjon.

Ved ikke å fremheve utviklingen Olav den hellige går igjennom fra menneske til helgen, bryter Winge med et av de sentrale temaene i Stiklestadmyten. Denne forvandlingen fungerer i myten som en slags salvelse av Olav den hellige. For at betydningen av kongens offer på slagmarken skal ha noe som helst samsvar med den religiøse og nasjonale betydning Stiklestadmyten gir slaget, må Olav den hellige gjennomgå en forvandling fra menneske til helgen en eller annen gang før han møter sin skjebne. Uten denne dimensjonen fremstår Olav den hellige og Stiklestadslaget som rene konstruksjoner. Det er ikke tilintetgjørelsen av den tyranniske og fanatiske Olav digre som representerer Norges fødsel, det er martyriet til Olav den hellige. Hvis personen og konseptet Olav den hellige er bygget på en misforståelse skapt av noen opportunistiske stormenn fra middelalderen, så mister både Stiklestad og Olav den hellige sin mytiske kraft. Rent historiefaglig kan man fortsatt hevde at Stiklestad hadde stor betydning, men da bare som symbol og aldri som realitet. Wings fortolkning blir dermed en avsløring ikke bare av Olav den hellige, men også av Stiklestad, olsok, og ”Spelet om Heilag Olav”.

For Bjørnson og Venstre på 1800-tallet kunne en slik fortolkning av hendelsene i 1030 kanskje virket som en trussel mot det gryende nasjonale fellesskapet. Slik er det imidlertid ikke i 2010. Norge som moderne nasjon har nå et fast fundament og har vært en realitet i over hundre år. Symbolet Stiklestad står derimot ikke like fast, men er avhengig av at Stiklestadmyten reproduseres og aktualiseres i relativt uendret form. Wings versjon av de fortidige hendelsene blir dermed en eksistensiell trussel mot symbolet Stiklestad og det er nok noe av grunnen til den massive kritikken han høstet da han fornyet Spelet.

I et intervju med NRK Trøndelag beskriver Stein Winge en indre kjerne av lokale Spelentusiaster som han gir navnet taliban-kjernen.²³⁴ I et annet intervju slår han fast at han ikke er redd for noe ”Ikke for trøndere, iallfall”.²³⁵ Winge har åpenbart inntrykk av at hans argeste kritikere kommer fra innsiden, fra lokalmiljøet og fra det apparatet som gjør Spelet mulig å gjennomføre. I lokale og nasjonale aviser har debatten rast om Wings Spel og kritikken har stort sett ikke dreiet seg om det kunstneriske, men om bruddet med speltradisjonen og Gullvågs

²³⁴ NRK Trøndelag, ”Winge er lei kritikken”, publisert 23.7.2007 [online] url: http://nrk.no/nyheter/distrikt/nrk_trondelag/1.3019060 lesedato: 27.10.2010

²³⁵ NRK Trøndelag, ”Winge også neste år”, publisert 23.7.2007 [online] url: http://www.nrk.no/nyheter/distrikt/nrk_trondelag/1.3021120 lesedato: 27.10.2010

originalidé. Anmeldere har beskyldt Winge for å være ”halvveis blasfemisk”, lokalpolitikere har ment han ”øver vold mot forfatter Olav Gullvåg”, og tidligere regissører har kalt ham historieløs og spådd Spelets død.²³⁶ Winge på sin side har påpekt at både Shakespeare og Ibsen kan nytolkes, og det bør også Gullvåg kunne tåle.²³⁷

4.7.2 Tilbake til Gullvåg

I 2010 tok Bentein Baardson over regijobben etter Stein Winge. Baardson forteller i programmet at han har drevet en form for ”litterær arkeologi” når han skulle finne fram til sin versjon av stykket.²³⁸ Han fant det til slutt i Gullvågs utvikling av teksten fra 1954 fram til 1961. Baardson argumenterer for at den suksessrike tradisjonen som Spelet har bak seg i seg selv er et vitnesbyrd om denne tekstens kvalitet.²³⁹

Baardson var fast bestemt på ikke å fortsette i det sporet Winge hadde fulgt, men i stedet gå tilbake til det opprinnelige manuset til Gullvåg.²⁴⁰ Baardson skriver i programmet til Spelet for 2010 at Gullvågs hovedbudskap var å minne om den fundamentale etiske og moralske omveltningen som skjedde i kjølvannet av slaget på Stiklestad i 1030.²⁴¹ Når Baardson bruker uttrykk som ”den fundamentale etiske og moralske omveltninga” om slaget på Stiklestad, virker det som om han har fanget opp en av Gullvågs intensjoner med Spelet. Som tidligere nevnt mente Gullvåg at menneskene på det fundamentale plan var de samme i middelalderen som i hans samtid, og at ”Spelet om Heilag Olav” skulle dreie seg om de sidene av den menneskelige

²³⁶ NRK Trøndelag, ”Winge mangler respekt”, publisert 27.7.2007 [online] url: http://nrk.no/nyheter/distrikt/nrk_trondelag/1.3005566 lesedato: 27.10.2010

Adresseavisa, ”Lånke sjokkert”, publisert 23.7.2007 [online] url: <http://www.adressa.no/kultur/article901094.ece> lesedato: 27.10.2010

Aftenposten, ”Slaget på Stiklestad fortsetter”, publisert 27.7.2007 [online] url: http://www.aftenposten.no/kul_und/article1907249.ece lesedato: 27.10.2010

²³⁷ Dagsavisen, ”Splittet om Heilag Olav”, publisert 27.7.2007 [online] url: <http://www.dagsavisen.no/kultur/article307037.ece> lesedato: 27.10.2010

²³⁸ Stiklestad Nasjonale Kultursenter AS, Spelet om Heilag Olav – program 2010, Vestvik Reklame AS, DesignTrykk AS, 2010, s. 7

²³⁹ Stiklestad Nasjonale Kultursenter AS, Spelet om Heilag Olav – program 2010, Vestvik Reklame AS, DesignTrykk AS, 2010, s. 7

²⁴⁰ Aftenposten, ”Spelet tilbake til start”, publisert 14.7.2010, [online] url: http://www.aftenposten.no/kul_und/article3732728.ece lesedato: 27.10.2010

²⁴¹ Stiklestad Nasjonale Kultursenter AS, Spelet om Heilag Olav – program 2010, Vestvik Reklame AS, DesignTrykk AS, 2010, s. 7

tilstand som var evig sanne. Baardson finner gjennom sin ”litterære arkeologi” igjen denne sannheten og er således tro mot forfatterens autoritet og intensjon. I tillegg oppdager han en parallell mellom Gullvågs manuskript og ”mirakelspela frå mellomalderen”.²⁴² Ved siden av å legitimere Gullvågs forestilling om Spelets evige karakter får dermed Baardson også knyttet Spelet konkret til middelaldersk kultur.

4.7.3. Kunstverk eller minnerite: tilskuer eller deltager?

I motsetning til Winge har ikke Baardsons stykke vært gjenstand for noen massiv kritikk. Spørsmålet om hvorfor Winge ble oppfattet som så kontroversiell, og hvorfor hans versjon vekket så sterke følelser særlig innad i spelapparatet, er vanskelig å forklare ut fra et rent kunstnerisk perspektiv. Anmeldelsene av stykket hans fra kulturjournalister var faktisk for det meste positive. Den hardeste kritikken kom, skal vi tro Winge, fra den indre kjerne. ”Stiklestad er som [en] egen stat i staten” sa Winge til NRK Trøndelag.²⁴³ Direktør for Stiklestad Nasjonale Kultursenter Turid Hofstad skriver på spelhandboka.no at lokalt eierskap til Spelet er en viktig forutsetning for gjennomføringen, fordi den i stor grad er avhengig av det lokale dugnadsapparatet.²⁴⁴ Spelentusiast og mangeårig dugnadsdeltaker Sivertsen, som jeg har sitert ovenfor, uttrykker nettopp denne følelsen av eierskap.

Kontroversene rundt Winges oppsetning er vanskelig å forstå på kunstneriske premisser, og jeg mener den lettere kan forstås innenfor en rituell ramme. Connerton skriver:

For rites are felt by those who observe them to be obligatory, even if not unconditionally so, and the interference with acts that are endowed with ritual value is always felt to be an intolerable injury inflicted by one person or group upon another.²⁴⁵

Det faktum at Winges Spel, som ikke representerte noen kunstnerisk fadese, ble kritisert så sterkt, det faktum at Baardsons Spel har forblitt ukontroversielt, og antagelsen at den sterke kritikken av Winge kom fra det indre av spelapparatet, fra dem som kjente speltradisjonen, var en del av den og følte et eierskap til den, styrker påstanden om at dette ble oppfattet som et

²⁴² Stiklestad Nasjonale Kultursenter AS, Spelet om Heilag Olav – program 2010, Vestvik Reklame AS, DesignTrykk AS, 2010, s. 7

²⁴³ NRK Trøndelag, ”Winge også neste år”, publisert 23.7.2007 [online] url: http://www.nrk.no/nyheter/distrikt/nrk_trondelag/1.3021120 lesedato: 27.10.2010

²⁴⁴ Hofstad, Turid, ”Stiklestadspelet – tradisjon og nyskaping, i Spelhandboka.no, [online] url: <http://spelhandboka.no/nettverk.asp?s=hofstad> lesedato: 27.10.2010

²⁴⁵ Connerton 2008, s. 44

angrep på minneriten. Den nasjonale minneriten dreier seg om den nasjonale identitets fødsel, og det er dette som forventes formidlet. Publikum som overværer ”Spelet om Heilag Olav” har en todelt rolle: en passiv rolle knyttet til kunstuttrykket og en aktiv rolle knyttet til minneriten. Kritikken som Winge fikk, var nettopp knyttet til riten. Dette kan forklare både den paradoksale avstanden mellom Winges kunstneriske prestasjon og den sterke kritikken han fikk, og hvorfor kritikken kom hovedsakelig fra dem som hadde et nært forhold til Speltradisjonen.

Connerton hevder at i alle riter finner det sted en delaktiggjøring, man deltar i riten. Som bivaaner av et kunstverk er man tilskuer, men som bivaaner av en rite er man deltaker. Denne aktive deltagelsen fordrer en tilslutning til ritens mening og budskap, uten en slik tilslutning blir riten opplevd som et overgrep:

[P]eople resist being forced to pay lip-service to an alien set of rites, incompatible with their own vision of the ”truth”, because to enact a rite is always, in some sense, to assent to its meaning. To make patriots insult their flag or to force pagans to receive baptism is to violate them.²⁴⁶

Minneriten deltakerne i ”Spelet om Heilag Olav” gir sin tilslutning til, er fundert i Stiklestadmyten som forteller om hvordan Olav den helliges offer sådde spiren til det religiøse og nasjonale fellesskapet i Norge. Minneriten som påtvinges dem av Winge er en fortelling om en fanatisk tyranns endelikt, og, for dem som kjenner Stiklestadmytens tradisjon i norsk kultur, en fortelling om hvordan denne hendelsen har blitt forvrengt og rekonstruert som et kristuslignende heltepos og opphavsmyte for det norske folk. Minneritens deltakere blir nettopp tvunget til det Connerton kaller ”lip-service”, og det oppfattes som et overgrep mot individet og fellesskapet. Minneriter er meningsfulle fordi de sier noe om kollektivet som feirer dem. Det som feires i minneriten gjennomsyrrer også deltakernes adferd og mentalitet i livet utenfor riten. Denne forbindelsen er det som gjør minneriten verdifull og meningsfull for fellesskapet som utfører den. ”Spelet om Heilag Olav” feirer et prototypisk sett av verdier og handlinger representert ved Olav den hellige. Deltakerne gir sin tilslutning til religiøs og nasjonal enhet symbolisert ved den hellige kongen. Winges konge er derimot alt annet enn hellig og mangler de identitetsgivende egenskapene som gjør en nasjonal minnerite mulig. Uten den nasjonale minneriten lar heller ikke den lokale minneriten seg gjennomføre og dermed berøves et allerede utsatt lokalsamfunn et av sine fremste våpen i kampen mot sentraliseringen. Paradoksene knyttet til kritikken og kritikerne av Winge blir dermed langt mindre i dette perspektivet.

²⁴⁶ Connerton 2008, s. 44

Når Stein Winge portretterte Olav den hellige som en lite helgenaktig skikkelse har det som konsekvens at også Stiklestads betydning i den nasjonale historien endres. Stiklestadmyten fremstiller slaget på Stiklestad som et *reelt* vendepunkt i Norges historie. Det dreier seg ikke om hva stedet virkningshistorisk ble symbol på senere, men at det som faktisk fant sted på Stiklestad i 1030 hadde nasjonsgrunnleggende betydning. Olav den helliges karakter er en viktig og nødvendig del av denne myten. I Winges versjon av "Spelet om Heilag Olav" fortelles en annen historie. Hos Winge blir stedet Stiklestad uviktig akkurat som personen Olav Digre. Det fantes ingen helgen og det fantes intet "slag som formet Norge". Når Winges stykke beskriver den tyranniske Olav digre istedenfor Olav den hellige forteller han egentlig en historie om hvordan fortidige hendelser omdefineres og gis betydning det aldri hadde. Dermed løsrives Stiklestad som konkret sted fra dannelsen av nasjonen og mister sin funksjon både som nasjonal og lokal minnerite.

4.8. Oppsummering og avslutning

I dette kapitlet har jeg tatt for meg utviklingen av Stiklestadmyten etter 2. verdenskrig. "Spelet om Heilag Olav" har siden 1954 vært den viktigste formidler av fortellingen om Olav den hellige og slaget på Stiklestad. Teaterstykket representerer et brudd med den manifeste politiske bruken av stedet Stiklestad. Lokale kulturkrefter tok initiativ til denne endringen, og lokal dugnadsånd har holdt liv i tradisjonen i over femti år. Overgangen fra politikk til kultur er dermed også en overgang fra nasjonalforankring til lokalforankring. Den sterke nasjonalpolitiske kraften som Stiklestadmyten fikk hos Bjørnson, Berggrav og Quisling, er blitt erstattet med en like sterk lokalpolitisk kraft. "Spelet om Heilag Olav" er en mulighet for lokalsamfunnet å vise styrke og vitalitet i en tid da mange lokalsamfunn i Norge opplever seg truet av sentraliseringskrefter. Stiklestadmyten har en lang tradisjon bak seg som bolverk mot splittelse i det nasjonale fellesskapet, men siden 1954 har Stiklestadmyten vært en konstituerende ressurs for lokalsamfunnet som setter opp "Spelet om Heilag Olav" hvert år.

I dette kapitlet har jeg argumentert for at gjennomføringen av Spelet iscenesetter to gjenskapelser av innholdet i Stiklestadnarrativet. Den mest åpenbare og kanskje minst viktige er den som utspiller seg på scenen. Deltakerne får anledning til å ta del i skapelsen av det nasjonale fellesskapet, og den nasjonale mentalitets fødsel når de beveger seg fra en fortelling om lokal- og regional maktkamp til en fortelling om nasjonalt opphav. Den andre iscenesettelsen dreier seg om lokalsamfunnets rolle i Stiklestadnarrativet. Akkurat som i 1030 understrekes stedets

betydning for nasjonen når de fremste representantene for sentralmakten igjen tar turen til Stiklestad for å minnes og gjenskape dette vendepunktet i norsk historie. Lokalsamfunnet får dermed erfare hva deres fellesskap opplevde for nesten tusen år siden.

Avslutning

I. Brudd og kontinuitet – mening og form

I denne oppgaven har jeg konsentrert meg om fire forskjellige mytologiseringer av fortellingen om slaget på Stiklestad og Olav den hellige. Jeg har analysert hvordan Stiklestadnarrativet har blitt omformet til en mytisk helhet jeg har kalt Stiklestadmyten. Den kollektive myteproduksjonen knyttet til fortellingen om Stiklestadslaget har alltid blitt formet i dialog med samtidens politiske og kulturelle virkelighet. Fra 1800-tallet frem til i dag har skapelsen av en i samtiden aktuell meningshelhet knyttet til et narrativ fra middelalderen gitt variasjoner hva gjelder tematisk og ideologisk trykk. Disse variasjonene har kommet til uttrykk både i måten Stiklestadnarrativet er blitt fortolket, og i måten fortiden rituelt er blitt gjenskapt på slagstedet.

Det er altså to sider ved aktualiseringen av fortiden. Den ene er knyttet til fortolkning og presentasjon av en fortelling. Gjennom bestemte fortolkninger av Stiklestadnarrativet har man skapt en Stiklestadmyte som har fungert som en konstituerende og bekreftende grunnfortelling for det nasjonale, det kristne, det nasjonalsosialistiske og det lokale fellesskapet. Disse fellesskapene har alle forbundet sine kulturelle verdier med bestemte fortolkninger av fortiden og til rommet Stiklestad. Gjennom taler og andre tekster har myten om fortidens mening og relevans for fellesskapets prosjekt blitt presentert.

Den andre siden av aktualiseringen av fortiden dreier seg om kollektivenes gjenskapelse av en mytisk fortid. Lokaliseringen til stedet Stiklestad har forsterket den mytiske forbindelsen med Stiklestadnarrativet og den kollektive opplevelsen av å delta i en gjenskapelse av fortiden. Kollektivene som har samlet seg på Stiklestad har alle på forskjellige måter fremhevet paralleller mellom slaget i 1030 og deres tilstedeværelse på slagstedet. Denne gjenskapende selvforståelsen er tydelig uttalt i de kilder jeg oppfatter som uttrykk for kollektivenes fortolkning av Stiklestadnarrativet. En slik gjenskapende selvforståelse gjør Stiklestadmøtene mulig å betrakte som minneriter.

Både myten og minneriten har virket meningsdannende på kollektivet, men på forskjellige måter. Myten gir kunnskap om fortidens relevans for kollektivet i nåtiden og riten iscenesetter den samme forbindelsen mellom fortid og samtid. Minneriten gir en konkret erfaring om mytens budskap. Gjennom symboler, performativ utfoldelse og formaliserte ytringer kan minneriten

virke kollektivt konstituerende og meningsdannende helt uavhengig av kunnskap om mytens innhold. Norske flagg, nasjonalsang og opplevelsen av å være til stede som et norsk uavhengig fellesskap ga deltakerne på folkemøtet i 1882 en mulighet til å erfare det frie Norge som Bjørnstjerne Bjørnson fortalte tilhørerne at hadde sin opprinnelse i 1030. Selv hvis man ikke kunne høre et ord av talen hans fikk man allikevel en erfaring om budskapet i myten: Norges rett til uavhengighet.

Forskjellene i fortolkningene av Stiklestadnarrativet har vært store. Bjørnson var opptatt av det nasjonale opphav og sier blant annet i sin tale 1882 om slaget på Stiklestad: ”Det gjaldt ikke væsentlig den kristne Tro.”²⁴⁷ Mens Berggrav i 1930 sier: ”Stiklestad er stedet hvor denne seirende kors-tro først for alvor tok muld i norsk lende.”²⁴⁸ Det er motsetninger mellom alle de forskjellige fortolkningene av Stiklestadnarrativet. Myten som skulle skapes var et produkt av sin tid og selv om narrativet sto relativt uendret så endret forbindelsespunktene i mytene seg i takt med utviklingen i kultur og samfunn.

Selv om det er store ulikheter mellom de mytiske fortolkningene så er minneritene preget av mange likhetstrekk: Togmarsjering til Stiklestad og Olavsstøtten, sammenligningen mellom folkemassen og hærene i 1030, kroppslige uttrykk som under messen i 1930 og heil og sæl hilsenen i 1934 representerer alle likhetstrekk ved minneriten. Man kan nesten si at iscenesettelsene ser så like ut at bare ved å bytte ut symbolene, som det norske flagg, korset og solkorset, med hverandre så ser det ut som man hopper fra et stevne til et annet. En slik likhet i form kan forstås som en svakhet ved minneriten. Hvis iscenesettelsene er så like hvordan kan deres formidling da ha noen egentlig styrke? Hvis to så forskjellige markeringer som de i 1930 og det i 1934 ser så vidt like ut, er det vanskelig å se at det kan ligge noen ideologisk kommunikasjon i formen i det hele tatt.

Det er imidlertid også en annen måte å tolke denne likheten i form. Connerton påstår at ved innstiftelsen av en ny rituell tradisjon er det ikke uvanlig å minnes ritene som innstiftet det som skal avløses. Et rituelt brudd med en gammel tradisjon har ofte i seg en eller flere komponenter som peker tilbake til innstiftelsen av det gamle. Likhetstrekk i den rituelle formen er derfor ikke et uttrykk for kraftløshet, men en nødvendig mnemonisk referanse til grunnleggelsen av den

²⁴⁷ NB, BB art. 1882, Verdens Gang 8. juli 1882

²⁴⁸ Kolsrud (red.) 1930, s. 92

tradisjon som skal fortrennes.²⁴⁹ Likhetene i minneritene er heller nøkkelen til et virkningsfullt tradisjonsbrudd.

II. Fra kortvarig politikk til langvarig kultur

I min innledende problemstilling stilte jeg spørsmålet om hvordan Stiklestadmyten har utviklet seg fra slutten av 1800-tallet til i dag. I de fire tilfellene av moderne myteproduksjon som jeg har undersøkt, representerer overgangen etter krigen fra Stiklestad som politiske kampplass til kunstnerisk scene kanskje den største endringen.

De politiske møtene på Stiklestad målbar en politisert Stiklestadmyte. Sammenstillingen av det politiske prosjektet og det historiske narrative ga opphav til Stiklestadmyten. Den tette forbindelsen mellom fortid og samtid ga Stiklestadmyten politisk kraft, men i tilknytningen lå også en åpenbar svakhet. Denne svakheten blir tydelig allerede i tiårene etter Bjørnsons olsoktale i 1897, da både Stiklestadnarrativet og olsoktradisjonen ble assosiert med Venstres politikk på 1800-tallet. Den sterke forankringen i samtidig politisk debatt gjorde Stiklestadmyten sårbar for endringene i samfunnet. Den brennaktuelle Stiklestadmyten Bjørnson og Venstre skapte i forbindelse med selvstendighetskampen ble raskt uaktuell og meningsløs etter 1905. Både Berggrav og Kirkens Stiklestadmyte i 1930 og Quisling og NS' Stiklestadmyte under krigen ble begge uaktuelle etter andre verdenskrig. Stiklestadmytens sterke tilknytning til disse politiske og religiøse prosjektene umuliggjorde mytens overlevelse utover samtidens politiske landskap.

”Spelet om Heilag Olav” representerer et brudd med den politiske tradisjonen på Stiklestad. Som kunstprodukt skiller Spelet seg fra de tidligere tolkningene av Stiklestadnarrativet som Bjørnson, Berggrav og Quisling sto for. Den klare politiske dimensjonen er erstattet av det jeg vil kalle en kunstnerisk dimensjon. Dette skifte har konsekvenser for Stiklestadmyten. ”Spelet om Heilag Olav” forholder seg til Stiklestadnarrativet på en annen måte. I den kunstneriske dimensjonen får Stiklestadnarrativet en mer langlivet mytisk ramme. Som kunstverk er Stiklestadnarrativet ikke like sårbart for politiske endringer. Tilsynelatende er ”Spelet om Heilag Olav” ikke knyttet til en bestemt samtidig politisk ideologi eller bevegelse. I Spelet kobles ikke Stiklestadnarrativet til et politisk prosjekt og får ikke kraft gjennom forankring i samtidig politisk diskurs. ”Spelet om Heilag Olav” er et kunstverk som bedømmes, kritiseres og gis

²⁴⁹ Connerton 2008, s. 9

aktualitet og mening innenfor kunstens og estetikkenes rammer. Ved å distansere Stiklestadnarrativet fra konkrete politiske prosjekter, mister det heller ikke relevans i takt med den politiske utviklingen. ”Spelet om Heilag Olav” plasserer Stiklestadnarrativet på en annen arena kan man si, flytter det bort fra den politiske til den kunstneriske scene.

Men det betyr ikke at narrativets politiske potensial er uttømt. Vi kan kanskje si at den eksplisitte politiseringslinjen fra Bjørnson via Berggrav til Quisling kommer til et slutt punkt, eller blir avløst av en mer implisitt, dempet eller skjult politisk agenda. Spelet har vært hovedkilde for kapittel fire i denne oppgaven. Som kildemateriale betraktet markerer selvsagt dette kunstverket et brudd med den typen materiale som har utgjort fundamentet for de tre øvrige kapitlene, der jeg i hovedsak har basert framstillingen på politiske taler. Men dette bruddet er ikke avgjørende. Det avgjørende i forhold til oppgavens problemstilling er at Stiklestadnarrativet blir ført videre, og – enda mer sentralt i denne sammenheng – gjennom Spelet blir Stiklestadnarrativet gjort aktuelt og meningsbærende, det vil si mytologisert, i en ny kontekst. Denne mytologiseringen er like politisk som mytedannelsene vi finner langs linjen fra Bjørnson-Berggrav-Quisling, men politiseringen er vanskeligere å få øye på, den er altså mer diskret eller tildekket i form av en estetisk og kunstnerisk bearbeidelse.

Jeg skal analysere denne nye politiseringen nærmere nedenfor, men antyde dens hovedelementer allerede her: Det ene hovedelementet i den nye politiseringen består i en forskyvning av fokus fra elite til folk, der folket ikke lenger framstilles som et instrument eller verktøy i utviklingen av nasjonen, men snarere er den aktive og konstituerende faktor i realiseringen av nasjonen. Denne forskyvningen blir gjort mulig ved at begrepet ”dugnadsånd” blir introdusert både som kjernen i iscenesettelsen av Spelet og kjernen i hendelsen som skapte nasjonen i 1030. Det andre hovedelementet består i at det skjer en forskyvning av Stiklestadmytens fokus fra det nasjonale til det regionale. Stiklestadmyten blir omdannet fra en mytologisk framstilling av den nasjonale enhets seier over nasjonalt sprengende ytre og indre krefter, til en framstilling av de regionale og desentraliserende kreftenes opposisjon mot de nasjonale og sentraliserende. Denne paradoksale forskyvningen blir forsterket ved at den nasjonalt samlende ”dugnadsånden” også blir regionalisert og framstilt nærmeste som en kraft som stort sett bare har overlevd i distriktene. Den norske nasjonalkarakters fremste kjennemerke, dugnadsånden, blir altså en egenskap som ikke er jevnt fordelt i hele folket, men som det finnes mer av hos enkelte. Spelet deler således inn det norske folk og skaper et skille mellom det urbane folket og den rurale eliten. Men aller

først skal jeg se på enkelte fellesstrekk ved de kollektivene som har aktualisert Stiklestadnarrativet fra slutten av 1800-tallet til i dag.

III. Stiklestadnarrativet – en fortelling om svakhet og styrke

Et av de spørsmål jeg ønsket å få svar på i denne oppgaven var hvorfor så forskjellige fellesskap har funnet Stiklestadmyten meningsfull. Uavhengighetsbevegelsen på slutten av 1800-tallet, kirken i 1930, nasjonalsosialistene i 1934-45 og tradisjonen knyttet til ”Spelet om Heilag Olav” representerer ikke en politisk, ideologisk eller kulturell likhet. De er meget forskjellige, men har allikevel mer enn bare Stiklestadmyten til felles.

Felles for alle kollektivene som har samlet seg på Stiklestad for å formulere og gjenskape Stiklestadmyten fra 1800-tallet til i dag er deres ønske om å gi fellesskapet legitimitet gjennom en forbindelse med myten. Bjørnson ville gi sine tilhørere kjennskap til deres stolte uavhengige fortid og en erfaring om det frie Norge. I opposisjon mot det svenske overherredømmet ble Stiklestadmyten formulert på slutten av 1800-tallet. I 1930 var kirken preget av indre splid og samfunnet utenfor var i ferd med å bli sprengt av klasseskillet. Berggrav og kirkens forsøk på å samle nasjonen under olsokfeiringen i 1930 opponerte mot alle sider i konflikten. Berggrav tar et oppgjør med både klassekamp, nasjonalisme og ytterkantene i kirken i sin tale Blodsdraapen.²⁵⁰ Quisling og NS hadde en formidabel oppgave foran seg når de forsøkte å få det norske folk til å tilslutte seg deres politiske prosjekt. Med utenlandsk militærmakt i ryggen hadde de kuppet den norske stat og forsøkte å innføre et nasjonalsosialistisk styre. Ved å mytologisere Stiklestadnarrativet ønsket de å framstille sitt politiske prosjekt som en gjenskapelse av den gullalder de betraktet Olav den helliges samfunn å ha vært. ”Spelet om Heilag Olav” har blitt et våpen mot sentraliseringen i det postindustrielle samfunnet. Ved å skape entusiasme rundt dette lokale prosjektet forsøker lokalsamfunnet å skape energi til å motstå en av de sterkeste demografiske tendensene i nyere norsk historie.

Et fellestrekk ved alle disse mytologiseringsprosjektene er at de er skapt av bevegelser som befinner seg i mer eller mindre uttalte konfliktsituasjoner med andre og sterkere bevegelser, krefter eller maktkonsentrasjoner i samfunnet, som de opplever seg underlegne i forhold til eller i det minste truet av. Kjernen i Stiklestadnarrativet, fortellingens sentrum eller omdreiningspunkt, er et slag – altså en væpnet, voldelig konfrontasjon mellom to parter, der

²⁵⁰ Kolsrud (red.) 1930, s. 93-94

avgjørende verdier står på spill. Denne ekstreme konfliktsituasjon er utgangspunkt for alle mytologiseringer av narrativet. Og opplevelsen eller erfaringen av å befinne seg i en tilsvarende konfliktsituasjon, der tilsvarende store og viktige verdier står på spill, er en slags grunnforutsetning for mytologiseringene. I alle prosjektene kan man skimte en parallellitet mellom Olav den helliges posisjon og det mytologiserende fellesskapets. En posisjon kjennetegnet ved den samme ugunstige maktbalansen som også fantes i slaget på Stiklestad. I konstruksjonen av en meningsfull Stiklestadmyte, og gjennom den rituelle gjenskapelsen av denne, ligger det i alle prosjektene et mer eller mindre uttalt ønske om å gjenoppleve den svakere parts seier over overmakten. Når nasjonen i 2010 står støtt og ikke lenger kan tolke seg selv inn i rollen som den svake part er det derfor ikke overraskende at et lite lokalt fellesskap tar over Stiklestadmyten og gjør den sin. Til tross for sine mange forskjeller har de myteproduserende kollektivene fellestrekk som gjør slaget på Stiklestad og Olav den hellige til meningsfulle og relevante referansepunkter.

IV. Elitisme og populisme: Et spenningsforhold i Stiklestadmyten

IV. 1. Fra eliten til folket

Fleksibiliteten i Stiklestadnarrativet synes å bli særlig åpenbar hos Quisling og NS. Hos NS får man følelsen av at Stiklestadnarrativet blir satt på hodet for å skape en myte som passer den nasjonalsosialistiske ideologi. Spesielt er det forestillingen om elitens posisjon i samfunnet og historien som tilsynelatende skiller seg ut. Bjørnsons demokratiske ideer og Berggravs allmennkristne fellesskap synes å være milevidt unna den ekskluderende fascistiske nasjonalismen til Quisling.

Stiklestadnarrativet blir hos Quisling en beskrivelse av hvordan elitens seier overvinner selv tapet på slagmarken. Stiklestadslaget viste at masse mennesket alltid vil stå maktesløs i møtet med kjernemenneskets skaperkraft. Moralsk styrke funderes ikke i kvantitet, men i kvalitet hos Quisling som dermed forkaster demokratiet som styreform. Men som jeg har nevnt var ikke elitetanken helt fremmed på Stiklestad før NS gjorde den til det bærende budskapet i Stiklestadnarrativet. Øystein Sørensen finner elitetanken også hos Bjørnson. Sørensen beskriver et uavklart spenningsforhold mellom disse to motstridende ideologiene i Bjørnsons retorikk. I talen Bjørnson holdt på Stiklestad i 1882 er det flere retoriske vendinger som kan oppfattes som uttrykk for en elitetenkning, men jeg vil hevde at også premisset for talen hans i 1882 dypest sett er elitistisk. Bjørnsons tale er et feltrop til det norske folk om at de må tilegne seg

”selvstendighetens æresfølelse”. Dikteren ekskluderer ingen fra det nasjonale fellesskapet eller sonderer mellom ulike grupper av verdige, slik Quisling gjorde, men han har allikevel et elitistisk syn på drivkreftene i samfunnet. Flere steder i talen argumenterer Bjørnson mot dem som mener unionen med Sverige er akseptabel, men han argumenterer aldri med henvisning til et folkeflertall. Tvert imot påstår han at egenskapen han ser som en nødvendighet for at det norske folk skal nå det mål han har satt for det; uavhengighet, er nesten fraværende.

Spørger nogen mig: vil dette gaa fort, da svarer jeg, at maaler jeg vor Æresfølelse med, hvad man hidtil har vovet at byde den, da maa man enten have for lidet Begreb om den, eller den maa være liden i sig selv endda. Jeg tror begge Dele.²⁵¹

Dette er utrykk for en elitistisk forståelse av hvordan endring i samfunnet skal skje. Bjørnson forsøker å vekke folket, ikke lytte til det. Han er ikke et talerør for det norske folk, men en oppdrager. Bjørnson uttrykker dermed en oppfattning om at denne store samfunnsendringen som vil lede til selvstendighet for Norge må initieres fra toppen, fra hyrden. Selvstendighet vil derfor ikke komme fra folkedypet før spiren er sådd fra den opplyste eliten. Talen hans ”Selvstendighetens æresfølelse” er således ikke så mye et populistisk som et elitistisk manifest.

Quislings elitetenkning knyttet til Stiklestadnarrativet kan derfor til dels sies å være en videreføring av en side ved den politiske tradisjonen på Stiklestad som startet med Bjørnson. Hos Quisling er Stiklestadnarrativet imidlertid fortolket eksplisitt som en fortelling om elitens gjennomslag på en helt annen måte enn hos Bjørnson. Det er ikke vanskelig å se at fortellingen om Olav den hellige kan transformeres til en elitær ideologi: Fortellingen handler om en hærfører og konge som møter en tallmessig overlegen folkehær av bønder i et avgjørende slag, et slag som ender med nederlag og død for kongen på slagmarken, men som etterpå – bortenfor slagmarken – vendes til oppreisning og evig seier. Både Bjørnson og Quisling viderefører en mentalitet knyttet til samfunnsendringer som i en slik kontekst også Olav den hellige var eksponent for, en mentalitet som uttrykker at de store endringene i samfunnet skjer ovenfra og ned eller *fra eliten til folket*.

Stiklestadnarrativet har imidlertid en annen side som kompliserer eliteperspektivet. Olav den hellige seirer jo ikke i slaget, han blir drept og hans hær oppløst. Denne utviklingen er en viktig del av fortellingen om slaget og har selvfølgelig konsekvenser for hvordan Stiklestadmyten blir fremstilt. Som konge og hærfører kommer Olav den hellige til kort, men som død helgen blir han symbol på det nye Norge. Dette aspektet ved fortellingen om Olav den hellige gjør at

²⁵¹ NB, BB art. 1882, Verdens Gang 8. juli 1882

eliteperspektivet igjen blir stilt på hodet. Når Det norske folk etter å ha tatt livet av sin konge allikevel finner sammen og forenes av sin kjærlighet til kongen, er det da snakk om en elitært eller populært initiert samfunnsendring?

Quisling og NS løser dette paradokset ganske enkelt ved å flytte fokuset fra det som tradisjonelt er blitt betraktet som det forløsende øyeblikk i norsk historie, nemlig den prosess som startet etter kongens død, til kongen og hans hær før slaget. Fellesskapet Quisling ønsket å identifisere seg med var kongen og hans hærmenn av kjernemennesker som allerede da var utvalgt til å fullføre sitt prosjekt. Massemennesket, folket eller bondehæren har ikke noen annen mulighet enn å følge det spor eliten har lagt for dem.

Denne temporale forflytningen i Stiklestadnarrativet var ny med Quisling, men også Bjørnson og Berggrav løser paradokset med kongens død på en slik måte at den aktive skapelsen av nasjonen kommer ovenfra også etter kongens død. I sin tale på olsok i 1897 sier Bjørnson:

Straks han var død, skjede alt, han vilde. Borte var Fremmedherredømmet, samlet var Høvdingerne, kristnet var Landet, hans Søn paa Tronen, Norge fikk Rang med andre selvstændige Riger, ja over deres, som nylig havde begjært det. Olav i sit Skrin virket det altsammen.²⁵²

Igen framstilles Olav den hellige som den dynamiske skaperen av nasjonen, selv etter sin død. Folket får en instrumentell funksjon i fullbyrdelsen av kongens nasjonale samlingsprosjekt. Hos Berggrav styres prosessen også ovenfra, denne gangen enda litt høyere opp:

Og saa ser vi det nye Norge gro op av Stiklestads blodfleckede jord [...] Hver for sig bygget de kanskje ofte nogen hver av dem i blinde, – slik er ofte vaar lodd – men eftersom dagen rant, ser vi at det var *vaart Norge* Herren lot bygge.²⁵³

Stiklestadmyten fra Bjørnson via Berggrav til Quisling forteller hele veien om fullbyrdelse av en skjebne som plantes i folket ovenfra. Skapelsen og skaperen er høyere enn folket selv og myten blir ikke en fortelling om hvordan felles dugnadsånd skapte nasjonen, men hvordan folket drives frem av høyere makter. Eller som pressesjef i NS Eivind Mehle skriver: ”det som i virkeligheten ble gjort; er det at de følte at her var det krefter som de ikke kunde stå imot, her var utviklingen som ble fullbyrdet.”²⁵⁴

²⁵² Langslet 1995, s. 219

²⁵³ Kolsrud (red.) 1930, s. 92

²⁵⁴ Mehle 1944, s. 192

Anne Eriksen hevder myter transformerer historie til natur: ”Den blir en annen type fortelling, og dens budskap er at det kunne ikke gått annerledes, det kunne ikke vært annerledes.”²⁵⁵

Bjørnson, Berggrav og Quislings Stiklestadmyte er nettopp en fortelling om en naturlig og uunngåelig prosess som endte i nasjonens fødsel. Ved å knytte sitt politiske prosjekt til Stiklestadmyten og forfekte en forbindelse med myten blir deres politiske kamp en del av myten. Mytologiseringen av det politiske prosjektet hever det til et nivå der det verken kan kritiseres eller motstås. Akkurat som skapelsen av nasjonen blir også deres prosjekt forbundet med en deterministisk utvikling styrt av krefter som står over folket og over historien.

IV. 2. En hyllest til den norske dugnadsånd

I ”Spelet om Heilag Olav” beskrives slaget av Stiklestad Nasjonale Kultursenters direktør Turid Hofstad som ”et fellesløft”.²⁵⁶ Denne karakteristikken brukes også til å beskrive dugnaden som det lokale Spelapparatet står for når de skal sette opp teaterstykket. Utrykket fellesløft gir helt andre assosiasjoner til folkets rolle i skapelsen av nasjonen. Den elitistiske dimensjonen som finnes i beskrivelsene av folkets instrumentelle rolle hos Bjørnson, Berggrav og Quisling er ikke til stede på samme måte i Spelets Stiklestadmyte. Folkets aktive deltagelse i sin skapelse blir sammenlignet med det lokale Spelapparatets rolle i oppføringen av teaterstykket. Både Stiklestadslaget og ”Spelet om Heilag Olav” betraktes altså som uttrykk for frivillig dugnadsånd.

Yngve Kvistad påstår at dugnadsånden i Norge er spesielt sterk.²⁵⁷ Mer enn noe annet land i Europa har prinsippet om å slå seg sammen for å gjøre noe uegennyttig for fellesskapet vært del av det å være norsk, mener Kvistad. På engelsk, som er verdens mest ordrike språk, finnes ikke engang et dekkende ord for dugnad. Ved å fremheve dugnaden som en unik norsk verdi og del av den norske etnisitet er det naturlig å knytte den til opprinnelsen av det norske, til Stiklestad i 1030. Det er nettopp det Hofstad gjør når hun beskriver dugnaden og Stiklestadslaget med samme ord.

”Spelet om Heilag Olav” presenterer dermed en annen myte om det norske folks opphav. En myte fundert på prinsippet om dugnad. Der Bjørnson, Berggrav og Quisling har vendt blikket

²⁵⁵ Eriksen 1999, s. 54

²⁵⁶ Stiklestad Nasjonale Kultursenter AS, *Spelet om Heilag Olav – program 2010*, Vestvik Reklame AS, DesignTrykk AS, 2010, s. 3

²⁵⁷ Kvistad 2003, s. 122

oppover mot noe over folket, ser Hofstad nedover til folket selv for å finne kraften som skapte nasjonen. Spelets Stiklestadmyte forteller allikevel fortsatt om en utvikling som ikke kunne vært annerledes, akkurat slik alle myter gjør, ifølge Eriksen. Dugnadsånden er som nevnt betraktet som en vesentlig del av det norske, uten denne bestanddelen kunne ikke Norge blitt til. Men den er allikevel frivillig og man kan tenke seg en utvikling der den kollektive viljen til å realisere det nasjonale prosjektet gjennom dugnad hadde vært fraværende. Dette folket, hvis opphav ikke hadde ligget i dugnadsånden, ville ikke vært norsk men noe annet. Således kan det sies at den populistiske Stiklestadmyten som formidler en sammenheng mellom dugnadsånd og nasjonalt opphav ikke har noen alternativer som vil lede til det Norge som finnes i dag.

Det er allikevel enkelte sider ved ”Spelet om Heilag Olav” som representerer en kontinuitet med Quislings elitefokuserte Stiklestadmyte. Den lokale forankringen i Stiklestadmyten som formidles i ”Spelet om Heilag Olav”, uttrykkes blant annet gjennom en egen lokal minnerite som er med å styrke fellesskapet gjennom gjenskapelsen av lokalsamfunnets historiske betydning. Lokalbefolkningen og Spelapparatet får på et vis en bredere og mer innholdsrik rituell erfaring gjennom deres delaktighet både i den nasjonale og den lokale minneriten. Det nasjonale fellesskapet som deltar i minneriten deles på denne måten opp i det nasjonale fellesskapet og det spesielle lokale fellesskapet. Som nevnt hadde Quisling en elitetanke som dreiet seg om to aspekter ved Stiklestadmyten. For det første hadde han, som Bjørnson og Berggrav, et elitistisk syn på hvordan nasjonen oppsto og på hvordan samfunnet endret og endrer seg. Spelet har ingen slik forståelse med sin vektlegging av dugnadsånd og fellesløft. Det andre aspektet ved Quislings elitetanke, der han avviker fra Bjørnson og Berggrav, er i inndeling av folket i masse mennesker og kjernemennesker. Denne inndelingen av det nasjonale fellesskapet har sin parallell i Spelets sonndring mellom lokalt og nasjonalt fellesskap. I Spelsammenheng identifiseres dugnadsånden som den egenskapen ved det norske folk som gjorde nasjonens fødsel etter slaget på Stiklestad mulig.

Dugnadsånden var en nødvendig forutsetning for dannelsen av det nasjonale fellesskapet og er i dag det som mest skiller nordmenn ut og definerer dem i forhold til andre fellesskap. Når da Yngve Kvistad i sin bok fremholder at dugnadsånden er sterkest i små samfunn som Verdal og stiller spørsmålsteget ved hvorvidt det i det hele tatt hadde vært mulig å realisere et slikt prosjekt i andre og mer sentrale deler av landet, får det konsekvenser for inndelingen av det nasjonale fellesskapet.²⁵⁸ Hvis den egenskapen som gjør oss norske og som muliggjorde skapelsen av

²⁵⁸ Kvistad 2003, s.122

Norge er sterkere hos noen enn hos andre, ligner det med ett på inndelingen til Quisling. Det dreier seg selvfølgelig ikke om noen etnisk rangering av nasjonens medlemmer, men heller en tributt til egenskaper ved norske småsamfunn. Å forstå periferi som ”norskere” enn sentrum er noe som har preget norsk kultur så lenge den moderne nasjonen har eksistert. Forestillingen om at *det egentlige Norge* fantes utenfor hovedstaden og de store byene var et av nasjonalromantikkens hovedtemaer.²⁵⁹ I den sammenheng kan dugnadsånd forstås som en fortsettelse av myten om *den norske bonde*. Det er allikevel verdt å merke seg at ikke bare den populistiske og folkedemokratiske tanken preget Stiklestadshistorie. Elitetanken med sitt ytterpunkt i NS og Quisling har vært en del av markeringer og mytekonstruksjoner på Stiklestad fra slutten av 1800-tallet til i dag. Denne spenningen mellom elite og folk er en av grunnene til at så forskjellige fellesskap har produsert meningsfulle myter knyttet til Olav den hellige og Stiklestad.

V. Fra nasjon til region og videre

Gjennom forflytningen av Stiklestadmytens minnefellesskap fra det nasjonale til det lokale har paradoksalt nok en fortelling om sentralmaktens gjennombrudd og skapelsen av den nasjonale enhet blitt en ressurs for et lokalsamfunn i deres kamp mot sentraliseringskreftene i samfunnet. Igjen kan dikotomien mellom mennesket Olav Haraldsson og helgenen Olav den hellige gi en ny forståelse av Stiklestadnarrativet. Mennesket Olav Haraldsson feilet i sitt forsøk på å tvinge under seg distriktene gjennom brutal makt. Helgenen Olav den hellige samlet på den andre siden Norge ved å forlike sentralmakt og lokalmakt slik at de sammen kunne inngå i en nasjonal enhet, ikke som seierherre og undersått, men som mer likestilte parter. Lokalsamfunnet som nå aktualiserer Stiklestadnarrativet i en lokalt forankret Stiklestadmyte, ser sitt prosjekt som en demonstrasjon av lokalsamfunnets vitalitet og kraft. Akkurat som bondehæren er heller ikke dette lokale fellesskapet innstilt på å underkaste seg sentralmakten.

Dreiningen fra det nasjonale til det lokale er ikke unik for Stiklestadnarrativet. Andre deler av det som tradisjonelt har vært betraktet som deler av det nasjonale narrative har også blitt tilpasset mer lokale og regionale forhold. Et eksempel er Erling Skjalgsson og Stavangerregionen. Som nevnt tidligere ble Erling Skjalgsson beskrevet som en landsforræder av historikere som P.A. Munch. En slik forståelse av den mektige høvdingen fra Vestlandet

²⁵⁹ Sørensen 2001, s. 162

protesteres det mot blant annet i historiker Torgrim Titlestads bok *Erling Skjalgsson. Rygenes konge*:

Den gangen hadde man ikke forståelse for den demokratiske betydningen av regionenes gamle selvstyre og var engstelige for at landsdelsinteresser skulle ødelegge kampen for selvstendighet. I dag ser mange nordmenn derimot med et kritisk blikk på sentralisering – og med et positivt blikk på regionene. Dermed er tiden moden for å plassere Erling Skjalgsson i et mer objektivt lys.²⁶⁰

Akkurat som hos Kvistad forbindes også hos Titlestad middelalderen med kampen mot sentralisering. Å markedsføre lokalsamfunn og regioner gjennom å produsere myter om fortiden blir mer og mer vanlig i Norge og internasjonalt.²⁶¹ Ord som ”branding” og ”kulturisme” hører man ofte i forbindelse med kampen mot sentraliseringskreftene i samfunnet. ”Spelet om Heilag Olav” har blitt en slik ressurs for lokalsamfunnet i Verdal. Stiklestadmytens dreining fra nasjonal- til lokalmyte kan forstås som en del av en større utvikling der den store nasjonale historiefortellingen utfordres av regioner og lokalsamfunn som ønsker å styrke sin posisjon ved å knytte til seg kjente historiske skikkelser og hendelser.

Spørsmålet jeg stilte i innledningen dreiet seg for det første om utviklingen av Stiklestadmyten i det lange 20. århundre. Myteproduksjon er noe som skjer i samtiden og derfor har det vært grunnleggende å finne forklaringen på en slik utvikling nettopp i det samfunnet den har oppstått. Bjørnson trengte en opphavsmyte og en sterk forbindelse til en tid da det selvstendige Norge var en realitet. Berggrav og kirken trengte et symbol som kunne samle både nasjonen og kirken i den turbulente mellomkrigstiden da begge disse institusjonene sto i fare for å bli revet i filler. Quisling og NS trengte en historisk parallell til sitt prosjekt og sin førerideologi for å gi det legitimitet og skape et bilde av hva et norsk samfunn under nasjonalsosialistisk ledelse kunne utrette. ”Spelet om Heilag Olav” er et lokalt fellesskapsprosjekt som har styrket lokalsamfunnet og gitt dem et middel i kampen mot sentraliseringskreftene i det postindustrielle samfunn.

Enkelte trekk ved Stiklestadmyten er blitt videreført fra 1800-tallet til i dag, som den fundamentale forståelsen av forholdet mellom fortid og nåtid som finnes i det Maurice Halbwachs kaller kollektiv erindring. Spenningsforhold, som det mellom elite og folk eller mellom sentrum og periferi, har heftet ved Stiklestadmyten i hele perioden og har preget myteproduksjonen på forskjellige måter.

²⁶⁰ Titlestad, Torgrim, ”Seierherrene skriver historien...”, i *Erling Skjalgsson. Rygenes konge*, Erling Skjalgssonselskapet, Stavanger 2002, s. 75

²⁶¹ Fossåskaret, Erik, ”Soga er saltet og sevja som kvar sjølvbyrg by og bygd må friska seg på. Bruk av historie i omdømebygging”, i *Heimen*, nr. 2 – 2008, Landslaget for lokalhistorie, 2008, s. 121

Iscenesettelsene av Stiklestadmyten har hatt en bestemt form der fellesskapet har samlet seg på Stiklestad for å høre om sin forbindelse med Stiklestadmyten. Den formaliserte karakteren ved disse møtene har gjort det mulig å tolke dem som minneriter. Minneriter dreier seg om å gi en felles rituell erfaring om det mytiske. I de fire tilfellene jeg har studert har delaktighet gitt rituell erfaring om mytens budskap.

Det andre spørsmålet jeg stilte var hvorfor så ulike fellesskap har funnet Stiklestadmyten meningsfull og aktivisert den i forbindelse med sine kulturelle og politiske prosjekter. For det første har disse fellesskapene til tross for sine mange ulikheter også enkelte fellestrekk. Hos dem har det eksistert en parallellitet mellom narrativ og samtid som har muliggjort en mytisk overføring mellom hendelsene og kollektivene i fortellingen og deres situasjon i nåtiden. For det andre har mytens sterke tilknytning til aktuell samtid skapt et vakuum for nye fortolkninger det øyeblikk den aktuelle konteksten har forsvunnet.

Det ligger flere fruktbare temaer for videre undersøkelse i dette sakskomplekset. Vil myter knyttet til fortellingen om nasjonen fortsette sin dreining mot regioner og lokalsamfunn eller kan man se for seg en situasjon der disse mytene igjen vil bli aktualisert innenfor den nasjonale rammen? Hvis fortellinger om fortiden ikke lenger er basis for nasjonalmytene, finnes det andre typer myter knyttet til det nasjonale fellesskapet? Hvordan tilpasses og formes myter i forhold til andre myter, som Stiklestadmytens forhold til myten om den norske bonde? Hva sier mytologiseringen av fortiden om framtiden, finnes det strukturer som kan belyse forholdet mellom minnerite og framtidsbilde?

Litteratur og kilder

Kilder:

Berggrav, Eivind, Brytningene omkring Olav og Stiklestad – Momenter til et oppgjør foran jubileet, Aschehoug & Co.

Gullvåg, Olav, ”Eit Spel om Heilag Olav” (manus), 1961, Stiklestad Nasjonale Kultursenter

Gullvåg, Olav, ”Spelet om Heilag Olav” manus bearbejdet av Moslet, Bibbi, 25. april 2007, Stiklestad Nasjonale Kultursenter

Kolsrud (red.), *Nidaros og Stiklestad – Olavsjubileet 1930*, Norvegia Sacra 1930

Mehle, Eyvind, ”Quisling har sagt...”, i Kringlebotn, Olga Bjoner (red), *Nye Tid*, J.M. Stenersens forlag, Oslo 1941, s. 8 (NRA:SM2831)

Mehle, Eyvind, *Olavstanken – Fra Stiklestad til Stiklestad*, Centralforlaget, Oslo 1944

Munch, Peter Andreas, *Det norske Folks Historie. Første deel*, Christian Tønsbergs Forlag, Christiania 1852

NB, BB art. 1882, *Dagbladet* 11. juli 1882

NB, BB art. 1897, *Dagbladet* 30. juli 1897

NB, BB art. 1882, *Verdens Gang* 8. juli 1882

NB, BB art. 1897, *Verdens Gang* 30. juli 1897

Nb, Brevs. BB1, *Bjørnstjerne Bjørnson til Dagny Bjørnson Sautreau* 26.6.1897

NRA, PA-1193/F/Fc, Østbye, Halldis Nergård (red), *Nasjonal Samlings Historiske Kamp* 1933 til 1940. Blix forlag, Prøvetrykk, Oslo 1945

Oslo Lærergruppe av Nasjonal Samling, *Hva du bør vite, NS presse- og propagandaavdeling*, Oslo 1942

Sars, Ernst, *Udsigt over den norske historie. Første deel*, Det Mallingske Bogtrykkeri, Christiania 1877

Litteratur:

Andresen, Knut, *Olsok i Nidaros Domkirke*, Tapir akademiske forlag, 2007

Aronsson, Peter, *Historiebruk – att använda det förflutna*, Studentlitteratur, Lund 2004

Barthes, Roland, *Mythologies*, Vintage Books, London 2000

Bourguet, Marie-Noëlle; Valensi, Lucette; Wachtel, Nathan(red), *Between Memory and History*, Harwood Academic Publishers, 1990

Brevig, Hans Olaf; de Figueiredo, Ivo, *Den norske fascismen – Nasjonal Samling 1933-1940*, Pax forlag, Oslo 2002

Brown, Callum G., *Postmodernism for Historians*, Pearson Longman, Harlow 2005

- Connerton, Paul, *How Societies Remember*, Cambridge University Press, Cambridge 2008
- Dahl, Hans Fredrik, Hagtvet, Bernt, Hjeltnes, Guri, *Den norske nasjonalsosialismen*, Pax forlag, Oslo 1995
- Dahl, Ottar, *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*, Universitetsforlaget, Kristiansand 1990
- Danielsen, Rolf, Hovland, Edgar, *Grunntrekk i Norges historie – fra vikingtid til våre dager*, Universitetsforlaget, Oslo 2007
- Eggen, Torbjørn, Stiklestad, ”Valplass og symbol” i Mehle, Eyvind, *Olavstanken – Fra Stiklestad til Stiklestad*, Centralforlaget, Oslo 1944
- Eriksen, Anne, *Det var noe annet under krigen. 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*, Pax forlag, Oslo 1995
- Eriksen, Anne, *Historie, minne og myte*, Pax Forlag AS, Oslo 1999
- Fossåskaret, Erik, ”Soga er saltet og sevja som kvar sjølvbyrg by og bygd må friska seg på. Bruk av historie i omdømebygging”, i *Heimen*, nr. 2 – 2008, Landslaget for lokalhistorie, 2008
- Frye, Northrop, *Anatomy of Criticism*, Princeton University Press, New Jersey 1973
- Furre, Berge, *Norsk historie 1914-2000*, Det norske samlaget, Oslo 2006
- Hagemann, Gro, ”Det moderne gjennombrudd 1870 – 1905”, i Helle, Knut, *Aschehougs Norges Historie, bind 9*, Aschehoug & Co., Oslo 2005
- Hroch, Miroslav, Europeisk nasjonalhistorie, i Sørensen Øystein (red), *Jakten på det norske*, Gyldendal, Oslo 1998
- Jensen, Bernhard Eric, *Hvad er historie*, Akademisk forlag, København 2010
- Kvistad, Yngve, *Stiklestadspillet – Slaget som formet Norge*, Schibsted forlag, Oslo 2003
- Langslet, Lars Roar, *Olav den Hellige*, Gyldendal, Oslo 1995
- Lindaräng, Ingemar, *Helgonbruk i moderniseringstider*, Linköping Univeristet, Linköping 2007
- Macionis, John J.;Plummer, Ken, *Sociology – A Global Introduction*, Pearson, 2005
- Nerbøvik, Jostein, *Norsk historie 1860-1914*, Det norske samlaget, Oslo 3. utg. 2007
- Oftestad, Bernt T., Rasmussen, Tarald, Schumacher, Jan, *Norsk kirkehistorie*, Universitetsforlaget, 1991
- Rossington, Micheal, Whitehead, Anne (red), *Theories of Memory – a reader*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 2007
- Rüsen, Jörn, *Rekonstruktion der Vergangenheit*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1986
- Seip, Jens Arup, *Utsikt over Norges historie*, Gyldendal, Trondheim 2002
- Stiklestad Nasjonale Kultursenter AS, *Det var her det skjedde – det er her det skjer - Spelet om Heilag Olav* (småtrykk), Vestvik Reklame AS, 2010

Stiklestad Nasjonale Kultursenter AS, *Spelet om Heilag Olav – program 2010*, Vestvik Reklame AS, DesignTrykk AS, 2010

Stugu, Ola Svein, *Historie i bruk*, Samlaget, Oslo 2008

Sørensen, Øystein, Utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet – noen særtrekk og problemer, i Nielsen, May Britt Ohman (red), *Nasjonal identitet og nasjonalisme*, Den norske historiske forening, Oslo 1994

Sørensen, Øystein, *Bjørnstjerne Bjørnson og nasjonalismen*, J.W. Cappelens Forlag, Oslo 1997

Sørensen, Øystein, Kampen om Norges sjel 1770-1905, i Berg-Eriksen, Trond, Sørensen, Øystein, *Norsk idéhistorie* b. 3, Aschehoug, Oslo 2001

Thaule, Jimi, *På nasjonal grunn*, NBO masteroppgave 2007

Titlestad, Torgrim, ”Seierherrene skriver historien...”, i *Erling Skjalgsson. Rygenes konge*, Erling Skjalgssonselskapet, Stavanger 2002

Whitehead, Anne, *Memory*, Routledge, New York 2009

Willoch, Kåre, ”Perspektiver på Norgeshistorien fra Stiklestad til vår tid”, Raaen, Per Steinar, Skevik, Olav i *Fiendebilder – foredrag i 2005 og 2006*, Stiklestad Nasjonale Kultursenter AS, Verdal 2007

Østang, Øivind, *Hjem til Nidaros*, Genesis Forlag, Oslo 1997

Internett:

Adresseavisa, ”Lånke sjokkert”, publisert 23.7.2007 [online] url: <http://www.adressa.no/kultur/article901094.ece> lesedato: 27.10.2010

Aftenposten, ”Spelet tilbake til start”, publisert 14.7.2010, [online] url: http://www.aftenposten.no/kul_und/article3732728.ece lesedato: 27.10.2010

Aftenposten, ”Slaget på Stiklestad fortsetter”, publisert 27.7.2007 [online] url: http://www.aftenposten.no/kul_und/article1907249.ece lesedato: 27.10.2010

Bjørnson, Bjørnstjerne, ”Selvstændighedens Æresfølelse” [online] – url: <http://virksommeord.uib.no/taler?id=102> lesedato: 14. april 2010

Bjørnson, Bjørnstjerne, ”Vort Forhold til Sverige”, [online] url: <http://virksommeord.uib.no/taler?id=417> lesedato, 5. aug. 2010

Dagsavisen, ”Splittet om Heilag Olav”, publisert 27.7.2007 [online] url: <http://www.dagsavisen.no/kultur/article307037.ece> lesedato: 27.10.2010

Hofstad, Turid, ”Stiklestadspelet – tradisjon og nyskaping, i *Spelhandboka.no*, [online] url: <http://spelhandboka.no/nettverk.asp?s=hofstad> lesedato: 27.10.2010

Jørgensen, Jon Gunnar, ”Med Snorre skulle landet bygges”, i *Aftenposten* [online] url: <http://www.aftenposten.no/meninger/kronikker/article1165215.ece> publisert 26. nov. 2005, lesedato: 5. aug. 2010

Larsen, Idalou, ”Stein Winge vender tilbake”, anmeldelse for Klassekampen, [online] url:
http://idalou.orgdot.no/pub/idalou/2007_8_8_10.36.21.shtml?cat=kritikker lesedato: 27.10.2010

NorgesLexi, artikkel: ”fascisme” [online] – url:
<http://mediabase1.uib.no/paxlex/paxleksikon.html> lesedato: 14. april 2010

Norsk Biografisk Leksikon, artikkel: ”Eivind Berggrav”, [online] url:
http://www.snl.no/.nbl_biografi/Eivind_Berggrav/utdypning lesedato: 7. aug. 2010

NRK Trøndelag, ”Winge er lei kritikken”, publisert 23.7.2007 [online] url:
http://nrk.no/nyheter/distrikt/nrk_trondelag/1.3019060 lesedato: 27.10.2010

NRK Trøndelag, ”Winge også neste år”, publisert 23.7.2007 [online] url:
http://www.nrk.no/nyheter/distrikt/nrk_trondelag/1.3021120 lesedato: 27.10.2010

NRK Trøndelag, ”Winge mangler respekt”, publisert 27.7.2007 [online] url:
http://nrk.no/nyheter/distrikt/nrk_trondelag/1.3005566 lesedato: 27.10.2010

Regjeringen.no, *Dokumentarkiv*, Bondevik, Kjell Magne, tale 28.7.2004 [online] url:
<http://www.regjeringen.no/nb/dokumentarkiv/Regjeringen-Bondevik-II/smk/Taler-og-artikler-arkivert-individuelt/2004/stiklestadspelet.html?id=268783> lesedato: 27.10.2010

Trønder-Avisa, ”Frivillig i femti år” [online] <http://www.t-a.no/kultur/article59453.ece> lesedato:
27.10.2010

Annet:

Intervju med Yngve Kvistad 20.10.2010